

LOOMING

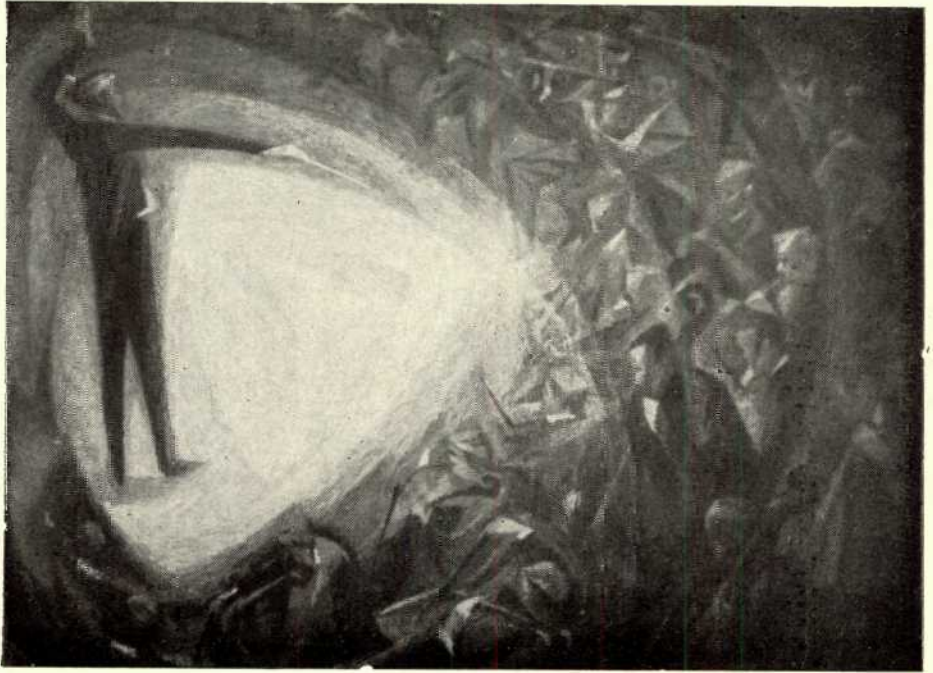
MÄI 1967

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄALEKANDJA

5

K. Polli

Sümfoonia (Õli) 1967

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK-
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

5 : MAI 1967

Roheline rüpp

1

Kaskede kaenlasse koguneb tuuli,
latv ajab ladvaga juttu . . .
Oks ajab oksaga juttu . . .
Õiel kastepiisk niisutab huuli.
Pea kohal lehtede suisutav sosin,
jalge all lõhnavat rohtu.
Tüvedel valevat tohtu.
Oja käänakul kõsiseb osi.
Kallaste kõrkjahabemes nägu.
Tiik nagu väävliveeanum.
Kummimuustrine tanum.
Puude hõlma all rööbasterägu.
Üle latvade harali käte
õbluke pilvemühk ujub.
Kivikamaral pujud.
Rinnakujalamil vuliseb läte.

2

Lehtede lõimed ja okaste niied
suvises pillerpeo-suminas,
aastasadade pargid ja hiied
tänaste kellade kuminas.

Oksakeerdude õnnelik õhetus,
raismike hommikuringutus,
alastioleku priskus ja kõhetus,
parajaks-püüdmise pingutus.

Metsade rohelus avardub merena,
ladvad su pea kohal kumavad.
Viisid on rahutud. Herilasperena
keerlevad mündid ja humalad.

Tammed kui jõnglased ülemeelikud,
taevajões jalgu nad uhavad.
Põliste pärnade puhevil seelikud.
Pilvede viheldud tuharad.

Pärlijõgi

Oi sind, jõge vahuhatust,
kodune su koha.
Lepad seavad varikatust
üle hauakoha.
Ümber laia uhteõone
keerleb kruusateri.
Punab sõre liivarõone —
sõrmed voolu päri.
Koolmekoht. Ja kivivare.
Setteliivavired.
Osjapadrik . . . pikk ja kare.
Roostekarva nired.
Paaditulp. Ja pajurivi.
Roostik lookenukal.
Õngitseja lemmikkivi
hall ja libe kukal.
Voolu tuikes hõljub-siugleb
palmikuid ja lõngu . . .
Vast seal vesihaldjas liugleb?
Mullid muda hõngu . . .
Vast ta painutabki maha
niiskeid kõrkjanutte,
vihaselt viib käänu taha
vahu valgeid jutte?
Oh neid käände, oh neid koolmeid,
värve pritsmetibal:
pärlendavaid karbipoolmeid
mustal mudaribal!

* *
*

Kaks kõhna kätt peab kinni oksatüükast
ja pingutusest punsund sõrmenukid
on siniroosakad.

Tuul ladvaharjal tiritamme laseb.
Puu õõtsub.

Niiskelt haljalt lehesärgilt
piisk piisa järel maha rabiseb.

Ja olgugi et oksterada ohtlik —
uut ülahaaru sihiv väikemees . . .

Vihm. Krobeline tüvi. Kuresaapad.
Ja põlved korpund, veremarraskil.

(Ning kõrvus eide tige hurjutus
kui kivikild su sooja leiva peale.)

Mis sunnib sind?

Kas uudishimu, trots?

Või ahne mõte

juua värskaid tuuli?

Kask ränine. Kaks kätt. Ja põksuv süda.

Juus sagrisõlmes. Sõõrmed puhevil.

Kas tõesti mõistad

ladva kämblaviihet?

Kiri

äistuisanud teel pole näha ühtki jälge. Suured hanged kuhjuvad mõlemal pool teed. Pakane on kõva. Uuesti hakkab puhuma vire tuul, mis keerutab lund nagu tolmu. See tolm on näkku lennates aga jääne ja nõelterav.

Maret vaatab tagasi. Tema enese jälgedele, kust ta alles jala tõstis, vajub silmapilk peale valge tolmukiht. Sihinal jookseb mööda maad otsekui valge pilv. Tuisk võtab jälle võimust.

Jalga jala ette tõsta on raske töö. Hoolimata ligi 30-kraadisest pakasest on Maretil selg higine, otsaesine ja põsed aga peaaegu jääs. Kange tahtmine on vajuda kas või lumehange, puhata pisutki, ja ometi on käidud vaevalt paar kilomeetrit, minna aga teist niipalju.

Imeliku tundega, otsekui oleks ta kõrvaltvaataja, kes iseennast jälgib, mõtleb Maret sellele, et juba kaheksandat talve kõnnib ta seda teed. Mitte kõik talved pole olnud nii karmid kui tänavune. On nähtud niisuguseidki, kui peaaegu talv otsa sadas vihma ja vahel sekka lumelõrtsi. On olnud talvi peaaegu ilma lumeta, kui külmunud konarlik maa nii surmigavalt oma pruunjas halluses silmi tüütab ja hinge lõppematut sügisenukrust poetab. Ja siis need pärisügised, mis algavad õunte ja marjade ajaga, kirevate lehtede värvitoredusega ja salamisi, aga kava-kindlalt lähevad üle sombuseks, külmade ööde ja süngete vihmadega poriuputuseajaks. Ja need kevaded, mis on paljus sarnased ja siiski iga kord nii uued ja kordumatud! On olnud sooje suvesid ja on olnud vingeid ning vihmaseid. Kõiki neid on Maret näinud selsamal teel kodust koolimajja. Ja kaheksandat aastat lubatakse talle, et varsti antakse korter tööle lähemale.

Olgu, see kõik pole praegu tähtis. Ta on küll väsinud, ta lausa tuigub väsimusest, aga edasi ta läheb. Õpilasi peale internaadilaste täna küll vaevalt on, aga minna tuleb sellegi poolest. Külmaakraadide seadus pole ju õpetajate, vaid laste jaoks. Iseäranis veel siis, kui see õpetaja on ka internaadis kasvataja.

Täna on siis viimane päev. Muidugi, kui post üldse tuleb. Kolm päeva on juba üle läinud sellest tähtajast, mis Maret seadis. Enese jaoks muidugi, mitte Unole. Need kolm päeva post üldse ei tulnudki. Teed olid nii hanges, et ükski sõiduriist ei pääsenud läbi. Sidejaoskonna ülem oli

siiski lõpuks saanud kaupa ühe julge mehega, kes oli lubanud täna selle pika reisi hobusega ette võtta. Eks näe. Kolm päeva läks Maret siit hommikuti hirmu ja ootusärevusega südames. Ta uskus ja ta ei uskunud. Ei tea isegi, kumba ta rohkem tegi. Ja täna? Täna ta usub. Ta tunneb, et kiri tuleb.

«Väike õnn on mulle vähe,
suure ees on aga hirm . . .»

ümiseb ta endamisi nagu eilegi, nagu üleele ja üleülele.

Eemalt hakkab läbi tuisu paistma ähmane valgus. Raske on vastu tuult silmi lahti hoida, ei näe peaaegu midagi. Aga Maret teab, et selle valgusekiire saadab enesest välja koolimaja, kus kojamees Jaan kütab parajasti ahjusid. Sel aastal on tal palju tööd. Küta ja roogi lund, roogi lund ja küta, muud ei saagi — seda kurdab ta ise ka.

Vaevalt täna õigeks ajaks jõuab. Mareti «õige aeg» on pool tundi enne päris õiget aega. Kui ta esimesel tööaastal kord terve tunni maha magas, siis tegi ta enese jaoks niisuguse seaduse. Sellest on ta vankumatult kinni pidanud. Kui ta täna oma tavalisest ajast hiljem jõuab, siis näitab seegi, kui isesugune päev täna on. Õieti pole see küll hea, et ta enese jaoks nii tähtsat sündmust just hilinemisega tähistab.

Viimaks ometi koolimaja! Kas hilines? — Tõepoolest, kümme minutit. Koridor on alles tühi, aga poiste magamistoast mööda minnes kuulleb Maret seal juba padjamütsatusi ja naeruturtsatusi. Ta koputab möödudes uksele ja sees jääb kõik vaikseks. Teadagi, nüüd istuvad nad särgiväel voodiotstel ja kuulavad hinge kinni pidades, kas sammud juba eemalduvad. Siis läheb muidugi uuesti lahti. Ja mis sellest, las teevad natuke sooja! Peaasi, kui patju puruks ei peksta. Vaesed lapsed, külm ei lase neil magada. Soojemate ilmadega keeravad nad sel kellaajal alles teist külge.

Kui Maret õpetajate toas ülerõivaid maha ajab, hakkavad ukсед kolksuma ja madinal joostakse mööda koridori. Kui Maret poiste pesuruumi jõuab, on seal juba korralik uputus. Käib kõva veelahing. Kojamees Jaan on jaol ja pragab poistega, aga ega enne päriselt korda majja saa, kuni õpetaja pole oma sõna öelnud. Maret laseks poisse seda lahingut veel natuke aega jätkatagi, see ergutaks neid hästi, aga pärast ajavad nad ju riided märja pesu peale ja võivad külmetada. Pea see haigiski nii ei tule.

Homnikusöök läheb kähku, kõik söövad suure isuga tulist klimbisuppi, tagant sundida pole vaja kedagi. Isegi väike Merike esimesest klassist laseb lusikal nii suure kiiruga suu ja taldriku vahet käia, et kleidile jääb pärlendama supitilku nagu pisikeste nõopide rida. Merikest teiste ees korrale kutsuda pole hea, ta on veel üsna arglik, seepärast ütleb Maret suurematele poistele, kes ka alati midagi lauale til-

gutama kipuvad, et nad korralikult sööksid ja suppi maha ei ajaks. Selle peale märkab Merikegi supitilgad kleidilt käisega ära pühkida.

Peale hommikusööki jääb pisut vaba aega, siis algavadki tunnid.

Kaheksandas klassis on kohal ainult neli õpilast.

«Viisteist õpilast puuduvad,» teatab korrapidaja. «Täna on lihtsam need sisse märkida, kes koolis on.»

Tunniplaani järgi on ette nähtud kaks eesti keele tundi järjest. Kõige tulusam, mis võib ette võtta, on kirjandi kirjutamine.

«Töötada tähendab kodumaale kasulik olla», kirjutab Maret kirjandi teema tahvlile. «Aga kes soovib, see võib ka vabal teemal kirjutada.»

Keegi ei protesteerigi. Ega Maretigi tundides pole küll iial erilist protestivaimu märgata, aga mõnikord tehakse siiski mossis nägu. Eriti on selle peale meister Heino. Tema on kaheksandas klassis teist aastat, suure hädaga Maret ta üldse kooli saigi, sest poisil juba sügisel kuus-teist täis ja tal ei olnud enam suuremat huvi koolipingi vastu. Aga Maret enne ei jätnud, kui sai vanemad niikaugele, et sunniti ikka poiss uuesti kaheksandasse tagasi. Keeltega pole Heinol kunagi erilist häda olnud, tema ei saa matemaatikast ja füüsikast jagu. Möödunud aastal oli Heino tavaline vaiksevõitu poiss, teistest vahest ainult veidi pahuram, aga tänavu kipub ta olema nii torin, et Maret vahel salamisi päris kahetseb, et ta selle poisi koolisundimisega nii järjekindel oli olnud. Nende mõtete pärast on Maretil häbi.

Alati peale seda, kui Maret on Heino peale pahandanud, lähevad kaks Maretit hiljem koduteel tülli. Kaks Maretit sellepärast, et Maretil on aastate jooksul harjumuseks saanud iseenesega mõttes vestelda. Mitte lihtsalt seda või teist mõtelda, vaid just nimelt vestelda, kusjuures peamine seisab selles, et vestlus toimub kahe inimese vahel, kes on küll tegelikult üks ja sama inimene, ent kellel sealjuures siiski on eri arvamused. Maret ise naerab ennast nende vestluste pärast: üksiku inimese asi, eks mingid veidrused peavad kolmekümneaastasel naisel ikka olema!

Tund on täna väga pikk. Maret istub ja vaatab aknast välja. Ega seal suurt midagi näha ole — ainult seda, kuidas justkui kotiga loobitakse lund vastu ruutusid. Tuleb meelde muinasjutt Lumekuningannast, mis talle omal ajal kangesti meeldis. Ta püüab tuisumõllus näha kaunist muinasjutudaami, mis kunagi oli nii lihtne, kui vaid vähegi tihedamat lund sadas, nüüd aga kõigile soodsatele võimalustele vaatamata korda ei taha minna. Kas see ikka on tõesti nii loomulik ja tingimata tarvilik, et vanemaks saades inimesel illusioone ühtelugu peab vähemaks jääma?

See mõte, mida Maret enesest kogu aeg eemal püüab hoida, tuleb jälle tagasi. Kui kindel oli ta veel paari tunni eest tuisanud teel sumades, kus jala jaoks polnud kindlat tuge, aga südamel oli miskipärast

nii kerge! Millest see tuleb, et inimene on vahel tugev, vahel nõrk; miks mõnikord väike ebaõnnestumine vaevab rohkemgi kui suur?

Praegu on tähtis pidada vastu, kuni asi on lõpuks täiesti selge. Kõige rumalam, mis inimene teha võib, on ette muretseda, seda teab Maret väga hästi, aga ometi on raske selle targa õpetuse kohaselt elada.

Millest küll Heino praegu kirjutab? Ta on võtnud õpetaja pakutud teema — huvitav, mis sellest tema käes võib välja tulla? Heino sisemaailma aimamine ja mõistmine läheb järjest raskemaks. Heino kodu tunneb Maret hästi. Ema on karjatalitaja, alati kolhoosis ja koguni rajoonis parimate hulgas, isa on brigadir. Kole rahamaiad inimesed, ja eneste vastu kole kitsid. Heino ei saa ka kodus sugugi armu, üks töö ajab teist taga. Rahvas naerab, et brigadir oma perega teeks hea meelega kogu kolhoosi töö ära, kui aga jõud kannaks. Paistab, et see kasvatustöö hakkab Heino juures juba vilja kandma. Hiljuti Maret vestles poisiga, küsis, miks ta nii vähe õpib, miks koolisse ja kõigesse, mis kool talle pakkuda püüab, nii halvasti suhtub. Ja mis vastas Heino? — «Mis mul selle kaheksa klassiga nii kangesti teha on? Esimees pakub mulle suveks traktorit, alla saja rubla kuus pole juttugi. Töötegemise juures ei küsi keegi, mitu klassi sul haridust on, vaata aga, et ise mehe eest väljas oled!»

Millega neid väiteid ümber lükata? Õpetajal on ainult sõnad, õpilane võib aga tegelikkusest näiteid tuua nii palju kui kulub! Mis aitab siin see, et Maret ise oma sõnu usub! Küllap too erinevus Maret'i maailma ja Heino ja ta vanemate maailma vahel ongi see, mis ei lase Maret'il oma õpilast mõista. Ta ei oska praegu muud kui vaid eneselt hirmu ja imetusega küsida: kas tõesti on meil niisuguseid inimesi?!

Esimene tund saab läbi. Lepitakse kokku, et vahetundi ei peeta, see-eest lõpetatakse teine tund sedajagu varem. Poisid mõtlevad muidugi all koridoris asuvale pingpongilauale: vahetunnis ei saa seal midagi teha, siis on jalutajad risti ja põiki ees. Ainuke tütarlaps — Maret'i nimekaim, naabrite tütar Maret — ei vaidle ka vastu: tal on inglise keele harjutus tegemata, ja kes seda inga-mutti teab, vaat kui hakkab veel kontrollima... Ja Maret ise? — Ka temale kulub ära see vaba veerandtund. Sidejaoskond on siinsamas, üle maantee, ja post peaks selleks ajaks kohal olema, kui ta tänagi üldse tuleb.

Aeg venib ja venib. Kunagi pole Maret nii oodanud tunni lõppu. Harilikult ta ennem kardab seda. Materjali on ju nii palju, et oled pidevalt hädas, kuidas kõike läbi jõuda.

Mida see Heino siiski kirjutab — kas seda, mida ta mõtleb, või seda, mida «peab kirjutama»? Nii rumal ta ju pole, et ei teaks, mida meil õigeks peetakse. Heino kirjutabki veel, teised poisid vahivad juba ringi nagu ikka siis, kui otsitakse parajat lõppsõna, et juttu ümmarguseks teha. Nimekaim on kirjandi kirjutamise juba lõpetanud ja loeb laua all inglise keele tükki. Õpetaja-Maret näeb seda küll, aga ei tee algul väl-

jagi — olgu lastel ka üks hea päev! Siis aga hakkab tal süda valutama: lased täna ohjad käest ära, on homme häda, kuidas neid jälle tagasi saada! Kui tüdruk tabab enesel õpetaja tungiva pilgu, poetab ta raamatu osavalt sahtlisse ja jääb ilmsüütult õpetajale otsa vaatama, justkui poleks see olnudki tema, kes alles hetk tagasi inglise keelt luges! Vaata aga väikest variseri!

Maret korjab kirjandid ära. Hea meelega tahaks ta Heino tööd lugema hakata, aga täna pole selleks aega. Maret ise tunneb, et täna pole ta üldse see inimene, kes iga päev on. Seda peaksid nagu kõik muudki mõistma, et Maret täna teistsugune on. Ta vist tahaks, et mõni kohe tuleks ja ütlekski, et ta on täna hoopis teistsugune kui alati. Aga keegi ei tule, ja Maret on veidi pettunud. Sest teist niisugust päeva ei juhtu enam kogu tema elus. Maret on selles nii kindel, et võiks anda kas või pea pandiks. Kõhe on kuskil südame all, kui Maret paneb riidesse, et minna sidejaoskonda. See on Maretile tuttav, sest seda tunneb ta iga kord, kui Uno talle läheneb. Kaua ei julgenud Maret seda nimetada tema õige nimega, kaua-kaua, aga see kõik oli tugevam nii Maretist enesest kui ka tollest teisest Maretist, alatisest vastuvaidlejast ja süüdistajast. Nad kumbki, ei Maret ega Uno, ei julgenud öelda, mis nad mõtleavad.

Viimaks hakkas see teine Maret siiski kartma, et Uno ei mõtle üldse midagi niisugust, nagu Maret arvab. Pole ta ju ühtki sellist sõna öelnud, midagi niisugust teinud, millest võiks aru saada kui armuavaldusest. Võib-olla Maret ainult arvab tema silmadest midagi niisugust välja lugevat. Niisugused olid siis Mareti ärevad mõtted, ja kõik vaid see pärast, et Uno ei püüdnud teda väga pika tutvuse järel isegi suudelda. Maret hakkaski juba arvama, et Uno poolt on tegemist ainult sõpruse ja ei millegi muuga, kuni viimaks . . .

Ei, Uno armastab teda! Pole võimalik, et ta oleks jõudnud juba külmaks muutuda — tema, kellel ometi nii kaua aega võttis, kuni ta oma armastust julges selgesti näidata! Uno on hoopis teistsugune kui kõik teised. Uno on hoopis teistsugune!

Linnauulitsal võiks säärase tuisuga kergesti mõne auto alla jääda, siin seda õnneks karta pole, sest niisugust masinat ei leidu, mis selle tuisuga suudaks nõnda edasi liikuda, et kellelgi oleks võimalus alla jääda.

Side on rahvast paksult täis: ülem ise jagab laua taga posti, tema «jüngrid» — kolhoosi postimehed — on kribinal-krabinal ametis lehtede nimede pealekirjutamisega. Läbi tuisu on siia lipanud ka kolmas kaheksanda klassi poiss, kellele vist pingpongilaua taga ruumi ei jätkunud. Sooja ahju juures kõssitab üks eidetudi, kes nähtavasti ise on pensioni järele ilmunud. Ülem rääkis kunagi, et pidi üks niisugune uskmatu-toomas olema, kes postimehe kätte ei luba raha anda. Küllap seesama ongi.

«Üks hetk,» kiirustab ülem kohe kirju läbi lappama, kui märkab Maretit.

Kirju on üsna suur patakas. Esimeste kahe-kolme puhul vaatab Maret veel võrdlemisi rahulikult, aga neljanda-viienda-kuuenda ajal hakkab süda valjusti taguma, ja mida õhemaks jääb läbivaatamata kirjade pakk, seda harvemini ja kõvemate mütsatustega taob Maret süda.

«Ei ole,» kehitab ülem õlgu ja naeratab Maretile kaastundlikult. «Ju siis homme tuleb!»

Maret sunnib ennast koguni vastu naeratama, noogutama ja «aitäh, head aega» ütleva. Siis tuleb ta välja.

Ei teadnudki, et üle tee minek nii palju aega võtab! Tahaks aga, et võtaks veel rohkem. Tahaks, et jõuaks selle vahe sees ühe kõva peataie nutta. Tahaks vähemalt seda, et oleks nutumaik suus. Aga ei ole, mitte mingisugust nutumaiku ei ole. On ainult niisugune tühjus, mille kirjeldamiseks ei leia sõnu.

Õpetajate toas ei ole veel kedagi. Maret istub lumises mantlis oma laua taha ja jääb enese ette vaatama. Mitte ühtki tundmust pole temas. Aga see tühjus on niivõrd masendav, et tundub hullemana kui mistahes ahastus.

«Niiviisi vist minnaksegi pead silmusesse pistma,» mõtleb Maret.

Kell heliseb. Vaadates tühja lauda enda ees, tuleb Maretile äkki meelde, et kooli posti ta ju ära ei toonud. Siiski, lauanurgal paistab pakk ajalehti, peal veel sulamata lumeräitsakad. Aga ehk? Ja Maret lappab lehed kiiresti läbi. Väsinult istub ta tagasi.

«Töite posti ära?» küsib direktor, kes on nii sisse astunud, et Maret ei kuulnudki.

Maret ümiseb midagi ei ja jaa vahepealset.

«Tuisik ei taha järele anda,» läheb direktor akna juurde. Tema tüse kuju varjab peaaegu kogu valguse.

Ja siis, just kõige ebasobivamal ajal, kui Maret iga hinna eest tahaks oma meeoleolu varjata, tuleb nutt peale. Silmad valguvad vett täis ja kurk on mahasurutud krampidest valus. Maret teeskleb, nagu oleks tal äge köha. Ta kummardub kotist taskurätti võtma ja pressib nii kaua väevõimuga köha välja, kuni lõpuks tööpoolest hakkabki köhima.

«Noh, näete nüüd,» püüab direktor tema köhast üle kõnelda, «olete ka nii ennast ära külmetanud, et...»

Maretil voolavad pisarad silmist, ta surub punetava näo taskurätti ja noogutab ägedalt.

Peale lõunasööki on Maret vaba, täna on teine kasvataja töö. Vihi-kuid parandada pole, välja arvatud neli kirjandit, tunde ette valmistada ka pole, nii et Maret võib südamerahuga koju minna.

Kui ainult oleks seda südamerahu.

Valges on veidi kergem minna, kui hommikul pimedas tulla oli. Tuul

on ka selja tagant. Maret läheb hangedesse komistades, ja täna ei ole tal tahtmist enesega juttu ajada.

Kodus on ukseesine nii hanges, et vaevalt saab veel ust lahti. Palitut seljast võtmata haarab Maret lumelabida ja teeb ukseesise puhtaks. Ega seda ole kauaks. Vaat et ei saa hommikul enam väljagi. Siis toob Maret kuurist mitu sületäit puid — täna ei või ju tuld pliidi alt vist kustuda lastagi. Vett tuua, mustaveeämber välja viia, tuli ahju ja pliidi alla teha — kõik see läheb nii masinlikult nagu ikka töö, mis on aastate jooksul luusse ja lihasse kasvanud. Siis ongi pime käes. Ja nagu välk selgest taevast sähvatab Maretile äkki meelde, et ta ei tulnud ju täna lauda juurest läbi nagu iga päev. Piim on talle kindlasti valmis pandud. Olga jääb võib-olla teda veel ootamagi, nagu ta vahel on teinud. Ei, peab ikka minema ja piima ära tooma, teisi inimesi petta ei ole mingit õigust.

«Täna te poleks küll pidanud selle maruga välja tulema,» ohhetab karjalaudas Olga, kui ta Maretile piimamannergut täidab. «Ma ei pannudki piima varem valmis, mõtlesin, et ega te täna ikka tule. Niisuke torm ja möll, et ajab sea püsti!»

Mannergut väljastpoolt piimatilkadest põllenurgaga puhtaks pühkides küsib Olga: «Ega koolipreili sealiha ei taha osta? Meil sai eile siga ära veristatud, ei olegi väga pekine, saab head supiliha ja kõik.»

Maretit huvitab praegu kõige vähem maailmas just toiduküsimus, aga ometi tuleb vastata.

«Võtaksin küll, mul ongi liha otsakorral. Mis maksab?»

Jälle märkab Maret hirmuga, kui igapäevaselt ta käitub, otsekui ei oleks midagi juhtunud.

«Noh, ega ma rohkem taha, kui poes maksab. Ma lasen vanamehel teile koju kätte tuua — või tahate ise välja valida?»

«Ei, mis seal valida. Peaasi, kui ei ole väga rasvane.»

«Ja kui palju siis?»

«Viis kilo, sellest aitab. Või ka kuus, nii kuidas tükk juhtub tulema.»

«Nojah, olgu siis peale. Kas maksa ka soovite?»

Olga käib vahel linnas turulgi müümas, seepärast oskab ta ilusasti ja ladusalt kaubelda ja viisakaid sõnu tarvitada.

Lepitakse kokku maksa suhtes ja siis selgub, et Olgal üks kana ikka tilgutab muneda, võiks kümnekond muna ka saada.

Kui Maret piimaga koju jõuab, näeb ta jälgedest, et ukse taga on käidud. Kes muu kui Milla, naabrinaine. Nende korter on maja teises otsas. Ei tea, mis Milla tahtis.

Seda saab Maret varsti teada, sest Milla on terakese aja pärast uuesti ukse taga.

«Ega pole kodus natuke rohkem soola tagavaraks?»

Millal on niisugune komme, et Maretiga rääkides ei ütle ta ei sina ega teie, vaid katsub kuidagi ilma selleta läbi ajada. Ja üks ta ole —

omamaja inimene, hakka nüüd teietama, aga teisest küljest ikkagi kooliõpetaja ja vanema plika klassijuhataja, sobib siis sinagi ütelda!

Maretil kui üksikul inimesel on kõike kodus ikka rohkem, kui ta korraga ära kulutab, ja nii käib Milla aeg-ajalt laenamas küll soola, küll tikke või seepi-suhkrut. Milla pere on neli korda suurem: Milla ise, mees Mihkel ja tütred Milvi ja Maret. Kui kuskil kirjutatakse M. Teerannast, siis ei saagi nii lihtsalt teada, kas see on Milvi, Maret, Mihkel või Milla. Aga ega neist kirjutatagi, sest mis neist ikka kirjutada on. Igatpidi keskmised inimesed. Milla on seatalitaja, aga temal emiseid ei ole, et võiks kas või suure põrsaste arvuga kuulsaks saada. Mihkel on põllutöölaine, teeb keskmiselt tööd ja võtab keskmiselt napsi, liiga ei tee endale kummagagi. Ja nagu isa-ema ees, nii lapsed järel: Milvi ja Maret on koolis ka keskmised õpilased. Teiste hulgast välja ei paista ei erilise tarkuse ega rumalusega, üleannetuse ega eeskujuliku käitumisega.

Maretil on naabritega normaalne läbisaamine, ja ka Milla vastu pole tal midagi, kui too vahel tuleb. Häda on selles, et Mareti juurde tulek on Milla jaoks midagi niisugust, nagu linnanaistel kohvikus käimine. Siis on tal alati aega küll. Ajab algul veerandtunnikese püstijalu juttu, ukselink peos, aga kui jutt ikka otsa ei löpe, siis on Maret kui viisakas inimene sunnitud naabrinaisele istet pakkuma. Ja kui inimene juba istub, siis on teada, et jutt teise veerandtunniga veel otsa ei löpe. Peale hakkab see alati kavalalt ühtemoodi: Kuidas meie plikadel ka koolis läheb? Ega nad väga väänikad pole? Noh, Maret kui õpetaja ja pealegi klassijuhataja ei saa siin muidugi kahe sõnaga läbi. Kui ema juba laste vastu huvi tunneb, siis on tarvis põhjalikult ära seletada, mis ja kuidas, kõik head ja vead.

Edasi juhib juttu juba Milla. Tal on niisugused nõksud, kuidas ta oskab jutu viia kõiksugu ilmaasjadele, enamasti muidugi sellele, mis kolhoosis sünnib. Milla kaudu on Maret alati hästi kolhoosiasjadest informeeritud. Kust Milla kõik need uudised saab, seda Maret ei tea, aga igatahes peab see üks hea ja kiire agentuur olema, sest naabrinaisel on peaaegu samal silmapilgul teada ka see, mis kolhoosi kõige kaugemas sosis toimub. Kuni jutt on lapsevanematest, kuulab Maret üsna huviga. On vägagi kasulik teada, mis kodudes tehakse ja kuidas ollakse, — see aitab teinekord hoopis paremini ka lapsi mõista. Aga Milla ei tee kahjuks vahet lapsevanemate ja mittelapsevanemate vahel, tema ajab kõik ühte patta ja veeretab sedasi oma paar tunnikest ära. Vahel Maret töötab enesele, et ta Millale istet ei pakugi, ehk saab siis kiiremini jutust lahti, oma tööde kallale. Kuid sest plaanist ei tule kunagi midagi, ikka läheb lõpuks piinlikuks inimest sedasi seista lasta, puus vastu uksepiita ja link peos.

Nii imelik kui see ka pole, aga kui Millat pole pikemat aega näha olnud, hakkab Maret tema järele isegi omamoodi puudust tundma.

Sest eks Milla too Mareti ellu ka väikest vaheldust oma mõnevõrra iseäraliku huumorimeelega, ja üldse on ta ikka teine elus inimene selles nii üksildases toas. Milla jutt on sageli vürtsitatud üsna vängete sõnadega, ja Maretil on kerge kahtlus, et ta lisab vahel täiesti teadlikult pipart pisut rohkem, kui just hädasti oleks vaja.

«Mis see meie plika täna siis ka koolis tegi?» ongi jutu algus käes.

«Ei eriti midagi. Kirjutasime kirjandi eesti keele tunnis, aga ma ei ole jõudnud veel läbi vaadata.»

«Kas oli palju lapsi ka koolist puudu?»

«Jah, palju.»

«Mõlemat plikat ikka näha oli või?»

«Jah, olid ikka mõlemad. Kõik on korras.»

«Tea, kas postimasin sai täna ikka läbi või?»

Maretil sähvatab nagu noaga läbi südame, aga ta hoiab ennast vaos. Milla ees nutma hakata — no oleks see alles temp!

«Post oli kohal küll.»

«Tea, kas see Madise Liisa tänase ilmaga ka ikka ise oma pinsi järel käis või?»

«Üks võõras vana naine seal oli küll.»

Ammu see oli, kui Maret ise soovis, et keegi ometi aru saaks, kui eriline inimene ta täna on. Nüüd tagantjärele, nagu see elus tihti sünnib, läheb tema soov täide. Milla vaatab Maretile paar korda küsivalt otsa, hakkab siis üha rohkem ukse poole nihkuma ja juhtub see, mida pole varem juhtunud: Milla lahkub juba esimese veerandtunni järel.

Maret istub pliidi ette, tõmbab ukse lahti, et rohkem sooja saada, ja jääb tulle vahtima. Avatud pliidiuksest lööb aeg-ajalt suitsupahvak tupp, sedamööda kuidas tuul korstna peale vajutab, Maret aga ei pane seda tähelegi. Ta vahib üksisilmi tulle, aga see pole leekide mäng, mille ümber ta mõtted keerlevad.

Kuu aega tagasi olid nad Unoga viimati koos. Uno saatis Mareti bussijaama ja küsis, millal Maret jälle tuleb.

«Enda juurde sa ei kutsu,» oli Uno siis öelnud, ja Maretil oli juba tookord tunne, et Uno sõnades on kerget etteheidet.

Õuest kostis hobuse trampimist ja ree kräunatust, kui see ukse ette keerati. Tulija oli Olga mees Johannes, kaasas lubatud liha, maks ja munad. Sotid klaarid, läheb Johannes ära, tema pole suur jutumees ja tühjalt aega ei viida.

Maret on jälle üks. Väljas on juba täiesti pime, nüüd pole enam kedagi tulemas, võib kindel olla. Sel öhtul ei koputa enam mitte keegi Mareti uksele. Ainult tuul raputab seda ja tuisk kihutab iilidena vastu ta tammist külge.

Uno pole kordagi küsinud, kas Maret tahab tema naiseks saada. Varem ei mõelnud ka Maret, millega see kõik ükskord lõpeb, aga nüüd

mõtleb. Varem oli hea ka nii olla, teada, et sul on üks inimene, kes on sulle nii lähedane, kui üldse olla saab. Ei osanudki nagu kaugemale mõelda kui ainult järgmise kohtumiseni. Aga nüüd Maret mõtleb. See peab ju ikkagi kuhugi välja jõudma, igavesti ei saa nii kesta.

Kahekümmeselt oli Maret veendunud vanapiiga. Ta vaatas poistele ülalt alla ja tundis mingit üleolevat rõõmu, kui nägi, et keegi püüdis talle läheneda. Tõsiselt ei võtnud ta siis kedagi, kuigi vahel laskis ennast suudelda. See kõik oli tema jaoks lihtsalt nali. Tööle hakates ei andnud ta endale enam mingit vabadust kergeteks seiklusteks. Oleks ju ka hirmus rumal, kui pead koolis noomima mõnda jõmpsikat, kelle vend sind eile koju saates suudles! Pealegi on see kant siin noormeeste poolt ikka olnud kehval järjel. Maret oleks küll juba esimesel tööaastal võinud mehele minna, ühele kangele kombainerile, aga ei passinud Maretile need kosjad. Peigmehekandidaadil olid nii kollased ja katki- sed hambad, et Maret ei suutnud neid kaua vaadatagi, ja hõredad juuksed justkui lamandunud odrapõld. Suu juures oli tal ka mingi- sugune imelik joon, justkui nutuvõru või siis kibe naer. Ja kui ka mitte keegi enam ei peaks tulema samasuguse sooviga, teda ikkagi ei taha — nii oli Maret juba tookord mõelnud ja mõtles ka praegu.

Niisiis, kirja ei tulnud. See kiri aga, mida Maret ootab, ei ole hari- lik kiri, milliseid Uno varem on saatnud, et «olen terve, käisin seal ja seal, kuidas Sina elad, otsin teatripiletid pühapäevaks, kas saad tulla» jne. jne. Ei, mitte niisugune kiri pole see, mida Maret nüüd ootab. Harilikult jutustab ka Maret pikalt-laialt kõigest sellest, mis ta on teinud, mida mõelnud, sellest, et ta igatseb Uno järele, ja sobivais kohtades tsiteerib mõnd kirjanikku (ega ta asjata ole kirjandusõpe- taja!). Mareti viimane kiri oli pikk, veel pikem kui tavaliselt. Selles kirjas loobus Maret igasugusest mõistukõnест. Nad armastavad teine- teist, see on selge, aga siiani pole midagi, mis neid seoks: ei ühist nime ega kodu. See aga oleks vajalik. Maret ei suuda enam niimoodi elada — aina igatsed ja nukrutsed, kui nii harva saab koos olla. Pole neil ju õiget kohtagi, kus segamatult võiks olla. See väike tuba, mis Unol on tädi juures, ei ole ka mingi koht, sest tädi on niisugune kiusaja, et tu- leb kohe luba küsimata Uno tuppa, kui ainult aru saab, et ka Maret seal on. Õnneks on ta kõva kuulmisega, nii et vahel on korda läinud teda petta.

Enesele külla pole Maret Unot kunagi kutsunud. Kui Milla näeb, et Maretil on noormees külas, siis on see uudis ühe päevaga kogu kol- hoosis teada.

Maret ei teadnud nüüd enam isegi, kuidas ta kõik julges kirja panna, nii selle, et ta igatseb elada Unoga koos, olla tema naine, kui ka selle, et ta igatseb oma lapsi. Jaa, ta tahab, et ka tal oleks kõik see, millele on õigus isegi õpetajal, ilma et keegi tema peale näpuga näitaks. Võõ- raid lapsi on Maret juba kaheksa aastat kasvatanud. Nad saavad alati

armsaks, isegi need, kellega on palju tööd ja vaeva. Aga kõike ei või ju endale lubada, kui on tegemist võõraste lastega. Ei tohi neid suudelda ega kallistada, ei sülle võtta ega rinnale suruda. Need võõrad lapsed, kuigi nad vist teda, oma õpetajat, omamoodi ka armastavad, ei armasta teda ometi kunagi nii, nagu nad armastavad oma ema. Neil on ju igapäev oma ema, ja niisugust armastust, nagu tuntakse ema vastu, ei tunta maailmas enam mitte kellegi teise vastu, olgu see teine nii hea ja hell kui tahes.

Seda kõike ta Unole kirjutaski, ja palus kiiresti vastata, kas Uno mõtleb sedasama mis temagi. Kui aga Uno ei mõtle nii, ei taha seda, siis — siis ärgu ta enam üldse kirjutagu, sest siis Maret ei suuda niikuinii olla enam selliselt, nagu nad olid seni.

Maretil on Unost üksainuke pilt. Seegi on ainult pisike passipilt. Uno ei armasta ju fotograafi juures käia. Pisike, tähelepandamatu passipilt. Veidike pikk lõug, pehme huulejoon, sõbralikud silmad, mis isegi passipildil naeratavad. Nii aus ja otsekohene nägu — kas niisuguse näoga, niisuguste silmadega võib valetada? Sest ta ju ütles, et armastab — aga nüüd . . .

Täna oleks kiri pidanud tulema. Täna oleks päeva oli Maret enesele seadnud viimaseks piiriks, millal võib veel oodata ja lootata. Nüüd pole enam lootust, pole midagi. Tarvis on tõe otsustada, milleks enast asjatu lootmisega petta.

Maret ei vaata kella. Ta ei pane praegu üldse midagi tähele. Ta ainult istub, album põlvedel, ja silmitseb üksisilmi tillukest pilti viimasel leheküljel. Tahaks nutta, aga nutmine on võõraks jäänud. Õpetajal on ju pidevalt vaja enesest võitu saada, eks see muutub pikapeale harjumuseks. Pisarad, mis Maret täna õpetajate toas valas, olid nähtavasti ainsad, mis veel järele jäänud. Kõik need üksildased aastad on ta sundinud ennast üle saama tujukusest ja pahurusest, väsimusest ja isegi haigustest, ja enesele järjest kinnitanud, et ta on tugev, ta suudab kõik.

Nüüd siin niimoodi istudes tuleb Maretile äkki pähe hoopis imelik mõte. Kas pole seda kõike mitte liiga palju, millest ta ennast oma kutsetöö nimel on sundinud üle saama? Kas pole see kõigest nõrkustest üle olla püüdmine temas midagi inimlikku, midagi väga tarvilikku ära hävitanud? Kas või seegi: Unot pole ta iial enesele külla kutsunud. Pole kutsunud lihtsalt hirmust kuulujuttude ees. Aga Unoga olla julges ta küll, kui polnud karta, et õpilased ja nende vanemad teada saavad! Kas pole selline näilise vooruslikkuse kaitsmine muutunud lihtsalt arguseks? Ja mis alust on Maretil arvata, et Uno seda ei mõista?

Maretile tuleb meelde, kuidas ta noore õpetajana esimest korda elus nõupidamisele läks. Nad pandi keskkooli internaati öömajale. Öösel tulid mehed naistele kolli tegema, voodilinaid ümber, ja läks lahti niisugune möll, millist Maret üliõpilaspäevilgi polnud näinud. Kõige hul-

lemini jauras naaberkooli direktor, elatanud, halli peaga mees, kellel juba paras vatsakegi oli ette kasvanud. Ta heitis Maretile lina üle pea ja selle all püüdis tütarlast väevõimuga suudelda. Maret krapsas tal küüntega ninast kinni, nii et teisel tuli vesi silma ja suudlemisest polnud juttugi. Küllap enese vabandamiseks seletas ta hiljem Maretile, et õpetaja, kui ta vähegi vabadust saab, on nagu koplust pääsenud vasikas, kes laseb ringi, saba seljas — ja seda kõik seepärast, et kogu oma elu jooksul on ta liiga kammitsetud, liiga palju nõuavad temalt teised ja veel enam peab ta eneselt ise nõudma. Ja just see, et sa ise oledki too, kes enesele kõige rohkem kupitsaid seab ning tõkkeid teele paneb, teebki elu kõige raskemaks ja ajab vahel peale nii kange tahtmise mürgeldada, et siis ei pea enam raudketidki.

Tookord Maret muigas selle jutu üle. Tema pea oli siis täis puhast pedagoogikat ja üllast tunnetamist, et sa seisad suure ühiskondliku tähtsusega tööpostil, et sul on õilis elukutse, mis nõuab eneseohverdumist, ja see kõik on nii ilus.

Kaheksa aasta jooksul on Maret õppinud nägema, et pedagoogika kui teadus sisaldab veel palju valgeid laike, ja et elus, tegelikus töös tuleb mõndagi uuesti «üle õppida». Ja sedagi mõistis Maret, et õpetajakutse õilsusest ja ülevusest sõnadega rääkida ei saa. See kõlab kuidagi kentakalt, kui nii kõneldakse. Õilsust ja ülevust oma töös kuigivõrd ei tunnetagi, võib-olla pole sellest ka aega mõelda, aga ikka rohkem hakkad tunnetama seda, et sind on tarvis. Ja kui millegi kohta võiks ütelda «ülev», siis on see tundmus just seda väärt.

Kaheksa aasta jooksul on Maret kaheksa tuhat korda kirunud oma ränka ja küllaltki tänamatut tööd, aga palju rohkem kordi on ta tundnud — ja tegelikult ka sel ajal, kui kirus —, et ilma selle tööta oleks tal võimatu elada. Kas võiks kunagi tulla niisugune 1. september, mil Maret ei lähe kooli? Mõelda sellele küll ei tahtnud. Sõna «pension» oli Maretile väga vastumeelt, ta ei kasutanud seda harjutusteski. Et ka tema ise peaks kunagi pensionile jääma, see mõte on Maretile niisama talumatu nagu mõte mõnest hirmsast, parandamatust haigusest. Ometi on ta juba nii vana, et teab, kuidas aastate jooksul võib suhtumine mõnessegi asjasse muutuda. Kes teab, ehk on ta kunagi nii väsinud, et hakkab pensionilejäämist ootamagi? Ja võib-olla muutub ta ükskord — või on äkki juba praegugi? — külakoolmeistriks, keda võib juba kaugelt ära tunda. Vanadel õpetajatel on oma eriline joon. Maret ei teagi täpselt, mis see just on, see nimetu, aga siiski tabatav. Selle üle pole õigust naerda, aga ometi on see natuke veider ja natuke haletsusväärnegi. Sest õpetaja, eriti maaõpetaja elu ei ole kerge. Peremehigi on tal palju, kes kõik leiavad enesel õiguse olevat teda käsutada, ja vastu hakata ei saa: kes siis ikka peab tegema ja igal pool olema kui mitte õpetaja! Ainult et see on raske ja kulutab inimese kiiresti läbi.

Kaugele on uidanud Mareti mõtted. On ju ennegi kõigele sellele

mõeldud, aga kuidagi nagu möödaminnes, mitte nii täiest südamest. Ja kõik selle saamata jäänud kirja pärast.

Enam kunagi ei tule niisugust tunnet, nagu tal on Uno vastu. Uno on tema ainuke. Ta pole olnud kellegi teise mehega peale tema. Tal ei ole Unole midagi ette heita. Kui kellelegi peab midagi ette heitma, siis on see tema, Maret, ise.

Talvine öö on koletu pikk. Veel pikem on ta siis, kui und ei ole. Aga kõik möödub.

Hommikul on Maret vaevalt paarsada meetrit saanud hangedes sumada, kui kuuleb selja tagant hõikamist. Naabri Milla tuleb reega jälle, ta pidada sidosse minema pakki viima.

«Eks sel õepojal, kes mul linnas koolis käib, on sünnipäev tulemas. Ma kodusin talle kampsuni, kah na kirju — käivad teised ju nüüd iga-sugu kirjakutega, olla moes või mis! Ei ma jala hakanud ka minema, vanamees tõi tallist hobuse. Mis need sunnikud seal muidu vahivad, ainult söömise ja sittumise jaoks teised seal!»

Ja samas vaimus see jutt läks.

Koolimaja ukse ees tuleb Maretile sidejaoskonna ülem vastu, kiri näpus. Ta nägu lööb naerule, kui ta Maretit näeb.

«Küll ma vedasin teid eile ikka alt! Näete, oli ikkagi kiri — oli ainult laua alla kukkunud, õhtul leidsin. See postivahetamise aeg on üks niisugune möll, et . . .»

Ja ulatab Maretile kirja.

Uno kirja.

Ebaöö

Täis ebatähti kumab ebaöö.
Üksainus ebaääretus eikuski.
Üksainus eba-aeg eikuski.
Kesk ebalaotust ebaöö.
Kesk ebatähti ebahämaruski.

Sul aga, tuttav pimedus, on täpne tunnikell,
suur hõljuv unehäll
ja helkjas elumaja.
Las puhkan veidi pärast päevatööd.
Kuid ärata,
kuid ärata mind enne ebaööd,
sa, vana ustav Päeva ümmardaja!

Kuristikulill

Kui viivuks vaibub raske valuvihm,
ööpime pilverüngas varjab taeva laupa
ja kurva kuristiku lillele
päev naeratab
alkkulmu äkki kiirte kaupa —
siis loodusel on inimese nägu.

Eks vaata ise!
Õhuvalguse
ja vikervärvid kingib sulle vainult
su oma silma öine süsimust
ning õnnekõrgusega möödab ainult
su süda elusügavust.

Tuju

Raske on rõõmuta elada.
Rahvalaulust

Ma voolisin savise kuju — ja savi sai elavaks.

«Mu nimi on Rõõmu poeg Tuju! Teen elus kõik enamaks.
Ma tean, kuidas tühiseb tühi, kuidas kokutab uhiuus,
kuidas peetakse pühade pühi, kuidas kaks korda kaks on kuus!»

Nõnda hüüdis mu Tuju ning juba ise ahju kargasid puud,
ise aknaid avardas tuba, ise pühkis end lubjane luud,
ise veeresid viljakotid, ise kapsaid kärutas aed,
üles vaatasid pütid ja potid, maas labidat märkasid laed.

Kuidas armastas odrakäkki sinine suhkrupakk!
Mida rukkileivale äkki ütles vihane soolavakk!
Mida pärdikud pipraterad kõik lootsid me kartulist!
Kuidas punased juustukerad hoopis rääkisid Hollandist!
Mis auväärt asjade mesti läks rohmakas roguskinuust!
Kuidas laulis kohviveski lõhnavast kohvipuust!

— — — — —
Mu tupp kui tuulejuga rümas rahutu rahvavoor.
Maailmatu mannerguga tuli riidleja mutsumoor.
Tulid pildipalitu-kandjad, tulid klaasised kasukad,
eelmündrid ja tooniandjad ja hädapasunad.
Tuli pirtsakas pillilööja, tuli turtsakas tantsupaar,
tuli õbluke Ölesööja, tuli matsutav Manuvar.
Tuli trüginäl kõikisugu tüütuid ja tähtsaid ja tüssatuid,
tuli süüdlase näoga süütuid ja elus eksinuid.
Tulid närvad ja nägurikud. Tulid kurjad ja kukupai.
Tulid murtud ja murelikud. — Oli see alles tramburai!

— — — — —
Kui tuiaka tegumoega Tuju tervitas kõiki neid!
Ta narritas nannipoega ja kõnnitas kööbardeid,
peolauda viis poisikesed, kus häbiküüruga ätt
ja leinajakkides lesed kõik Tujule andsid kätt.
Juba kõnnidel kahanes kaotus, juba vänglejal vähenes jaks.
Juba laienev elulaotus läks kõrgeks ja kentsakaks.
Juba selgusid salarõkked. Juba sõna sai sisehäääl.
Juba lõhinal põlesid lõkked jaanipäevasel jäääl.
Tuju karjus kurdile kõrva, Tuju turgutas tõburaid,
töötas tervist ja õnne kui tõrva ja teemandipirikaid.

Mina hüüdsin läbi ta jutu: «Kas oled sa lihast ja luust?»
Tema põrutas: «Ära putu!» — Kõik naersid kui ühest suust.

Kõik naersid ning, jalad antsis, Tuju tõusis ja kärkis ja käis,
kesk tuba trampis ja tantsis ja laulis kui lakku täis:

«Mina'p olen see tobude tolvan,
mina'p olen see põnnide põnn,
mina'p olen see loodud Lollmann
ja iseõppinud õnn!»

Koraalina kordasid sulid ja sahisev saherpill:

«Kes teisi pügama tulid —
neilt võetakse viimnegi vill!»

Kõik naersid ning, jalad antsis, terve tubakond kärkis ja käis,
terve tubakond trampis ja tantsis ja laulis kui lakku täis:

«Mina'p olen see tobude tolvan,
mina'p olen see põnnide põnn,
mina'p olen see loodud Lollmann
ja iseõppinud õnn!»

Juba jänni jäi omavoli, juba vaibus väiklane vimm —
no see juba, see juba oli kõige jumalam-kuradim!

— — — — —
Aga mulle see tohuvabohu, see köki-mökide trots
tegi tuska ja natuke nohu. — Tujul naeris ka ninaots.
Mina hõikasin: «Ettevaatust ei tunne sa mitte üks tonks!
Ära sinagi puuduta saatust, kui sa pole just palutud pronks!» }
Ma vist müksasin teda vähe. Minul suus oli mullamaik.
Käsi kuidagi puutus ta pähe. Tema näole jäi nähtav laik.

— — — — —
Mina seisin täis ähmi.

Kõik muutus.

Minu kuntsakas kudervärk

mind vaatas kui pilguga tappes. Temal korraga põselappes
oli savine sünnimärk.

Tuju tardus.

Ma jätsin ta unarule. Viimaks viisin ta põõningule.

Mu tuba jäi tujutuks.

— — — — —
Toast välja kui tuulejuga rümas rahutu rahvavoor.
Maailmatu mannerguga vastu seina löi mutsumoor.
Juba sumbusid salarõkked. Juba salgas end sisehäääl.
Juba lämbusid lõhavad lõkked jaanipäevasel jääl.
Keegi tänas ja täinitas.

— — — — —
Ei noolinud odrakäkki sinine suhkrupakk.

Ei sähvanud sõnagi äkki vihane soolavakk.

Egas pädikud pipraterad küsinud kartulist!

Eluilmaski juustukerad ei rääkinud Hollandist!

Maas ahjulabida mesti jäi rohmakas roguskinuust.

Ei teadnud kohviveski tuhkagi kohvipuust.

— — — — —
Kõik muutub.

Läbi tuisu

ja tuulemurru

**lähnen minagi teisemaks.
Mul on au. Mul on annet. Mul on raha. Surnud savi aga ei taha
enam saada elavaks.**

**Ainult unedes üsna harva, kui mu ümber on tuhakarva
hirmus hääletu hingeöö,
hüüab üles mind kidakeeli, räägib minuga segameeli
minu mõistmatu meistritöö.**

**Siisap süütan ma treppidel tule, lähnen mürtsudes põõningule,
mina, raudse meelega mees.
Raudsed pisarad raudsel palgel, seisan raudsete tähtede valgel
oma rahurikkuja ees.**

**Siisap vaatan ma kuhtunud kuju, vaatan paludes tolmutse Tuju
vaest vaimetut savipead
ja kordan kui arust nõder: «Mu sõber! Mu sõber! Mu sõber!
Mu sõber! Mu südamesõber!
Mina tahtsin ju ainult head!»**

Valgete vareste parv

VIIMANE VAHETUS

arderoobitadi Motja võttis mantli vastu ja ootas, käsi öieli, kuni Viktor karvamütsi kuivaks raputas. Esimene lumi oli hakanud laiade märgade räitsakatena langema parajasti siis, kui Viktor koduuksest välja astus.

«Teile ma numbrit ei anna,» torises tädi Motja kalosse lahtrisse töstes.

«Täna,» vastas Viktor. See oli tädi Motja erilise lugupidamise avaldus, kui ta numbrit ei andnud. Temale sümpaatsete inimeste üleriiede jaoks oli üks nagipuu eraldi seisma nügitud. Ei maksa arvata, et just kallimad mantlid ja kasukad oleksid kaugemasse varna sattunud; tädi Motja teostas valikut äärmise demokraatiaga, ta ei sõltunud kellestki. Viktor teadis eelistatute hulka kuuluvat lukksepp Afoni, kes kandis tumesinist kaherealist drappmantlit, mis riietehoius rippudes maani ulatus. Samuti meeldis tädi Motjale klapilööja Ljuda, too prinkisirind ja pruntismokk, kes oma jupsaka ihu peal kandis hõberebasekraega taljes palitut. Teised tädi Motja sümpaatiad ei tulnud Viktorile korraga meelde, igatahes peadirektorit ja rahvakunstnikke oli Viktor näinud tädi Motja käest numbrit saamas.

Eelistatute nagis rippus praegusel hilisel tunnil hõredalt palituid, vestibüüli elektrikella mõlemad osutid nõksatasid parajasti kümne peale. Varnad ei pakkunud täit ülevaadet tädi Motja suhetest stuudio inimestega. Sellepärast ei hakanud Viktor pikemalt mõtisklema sümpaatiat salapärase tungjoonte üle, vaid võttis barjäärile riputatud kepi, et maja sisemusse astuda. Kõndimise pealt kobas Viktor vaba käega taskust kammi ja lükkas turritavad jõhvjuuksed läbi.

Viktor sai just kammi taskusse peita, kui kuulis end hüütavat. Ta seistas põlema süttinud klaaskasti all, mis manitses vaikusele, — kusagil paviljonis käis võte.

«Jah?» pöördus Viktor hüüdja poole ja toetus lavastajat nähes tugevasti kepile, nii et selle kummiots betoonpõrandal üsna laiaks vajus.

«Vaata, Viktor,» pomises lavastaja pärast tervitust murelikuna, «vaidlesin tund aega ballettmeistriga. Tee mis tahad, tema hoiab kramplikult kinni ajastu stiilist. Püüdsin teda veenda, et kuna võtame lõiku kaas-aegsele filmile, pole sugugi oluline, kuidas antud balletistseen oli lavastatud tuhande kaheksasaja üheksakümne seitsmendal aastal Maria Teatris. Ta tahab ära rikkuda kogu minu montaažikaskaadi, kogu rütmi. Sina ju mõistad mind, ma loodan? Katsu sina talle midagi kompositsioonist ja spetsiifikast seletada, võib-olla saame sedaviisi tema kangekaelsuse murda!»

¹ Vt. «Looming» nr. 3 ja 4.

«Olen ikka usaldanud teie nägemist, maitset ja vaistu. Kui filmi huvid on mängus, püüan temaga jutule saada,» kostis Viktor lugupidamisega.

«Täna, Viktor,» ütles lavastaja ja puudutas kahe sõrmega Viktori õlga. Kella vaadanud, pakkus ta siis: «Meil on julgesti pool tundi aega, kas joome puhvetis teed? Täna seisab ees raske vahetus. Kui vastu peame ja praaki ei juhtu, oleme enam-vähem mäel.»

Viktor astus lavastaja kannul piki koridorikäiku ja mõtles, et see on tänasel hilisõhtul juba teine sümpaatiavaldus tema aadressil. Vaikne ja mõtlik lavastaja, kes möödunud aastal oli pühitsenud kuuekümnendat sünnipäeva, nendest nelikümmend aastat kinos vastu pidanud, ei muutunud tavaliselt familiaarseks. Kuigi Viktori sünniaastal tegeles lavastaja juba filmi juures ning kõlbas oma operaatorile vanuse poolest isaks, oli ta kogu aeg, aasta kestnud ühistöö vältel Viktorit teietanud. Alles täna, kui töö hakkas koomale saama, kui kõik hakkas lõppema, otsekui vabanes ta murest, et liigne sõbramehelikkus võib kahju teha, ja kutsus Viktori isegi koos teed jooma.

Viktor jälgis lavastajat alati mõninga hämmeldusega. Selles kinovirvarris osata jääda nii mõõdetult kaalukaks, mitte kunagi räusata, ka kõige pingelisemal hetkel mitte, ka kõige tobedama viperuse puhul — see oli austust vääriv enesevalitsemine. Viktor mõistis väga hästi režissööri kohmetust pärast seletamisi ballettmeistriga — too mees oli lavastajale täielik vastand. Kordeballetti nimetas ta kabinetikõnelustes «minu libudeks»; kui proovide ajal polnud rahul tempoga, hüüdis ruuporisse, et keerab tantsijail «sabad sõlme». Ta ise pidas seda heaks naljaks, mis inimesi ergutab, kuid kõik kuulasid piinatud nägudega. Lavastaja taandus sellistel juhtudel kaugemasse nurka ja sõrmitses palvehelmeid — nii vabastas ta end liigsest närvipingest. Ballettmeistri vaimukused leidsid mõningat vastukaja üksnes nooremate valgustajate ja lavatöölise hulgas, kes häbenedes pihku itsitasid.

«Viktor,» ütles korraga lavastaja ja aeglustas sammu, et oma operaatoriga kõrvuti astuda, «andestage mulle see küsimus . . .»

«Jah, palun,» julgustas Viktor.

«Vaadake, mõned operaatorid käivad jalutuskepiga, sest neile paistab see šikk olevat ja parajalt iseäralik, et silma paista. Kuid miks küll teie? Mind häiris see, palun vabandust uudishimu pärast.»

«Jalg on haige. Kavatsesin homme . . .»

«Andestage, Viktor. Räägime homme.»

Enne puhveti vöörust, kus betoonkoridor laienes ja sopiliseks hargnes, astus lavastaja gaseeritud vee müügipunkti juurde, kuhu praegu, öisel ajal valvevalguse kuma vaevalt ulatus. Ta keeras lahti klaasipesemise vee ja loputas hõredas fontäänis sõrmi. Samas plaksatas välkkiirelt taskust tõmmatud valge rätik lahti ja lavastaja kuivatas käsi.

«Kahekordne?» küsis puhvetipidaja Siina, väledate liigutustega karmiilmeline naine, kui Viktor koos lavastajaga leti äärde astus.

Lavastaja noogutas. Siina täitis leti keskpaika lükatud klaasid pea-aegu pooleni kange teega, mida ta valas suurest emailkannust. Seejärel viristas lõikelaualt kummassegi klaasi kaks sidruniviilu, kahmas vitriinivõrgu pealt taldrikud ning jäi ootama. Mehed tõtsid ise kõrvetatav-kuumad klaasid alustassidele, õngitsesid kandiku pealt märjad teelusikad ja käisid «titaani» juurest läbi, et kangele teele kuumat vett peale siristada. Laua valinud ning klaasid kohale viinud, tulid nad uuesti leti juurde, et toidupoolist välja vaadata. Siina toetus sirgete kätega letile

ja vaatas pingsalt ukse poole, nagu kardaks, et küllastajate laviin sisse vajub.

«Meie puhvetipidaja,» muigas lavastaja, «on loovatelt natuuridelt üht-teist üle võtnud. Ta vaatab ka ettepoole, tulevaste tegude poole, käesolev töö teda enam ei huvita.»

Viktor naeris lühidalt.

«Teate,» jätkas lavastaja viivitamisi, «minugi mõtted ripuvad juba uue filmi küljes. Kuu aega tagasi näidati mulle üht stsenaariumi. Pean tunnistama, et mulje sellest käsikirjast segab isegi praeguse filmi lõpuspurti.»

Lavastaja hoidis nimetissõrmega lusikat vastu klaasiserva, kui ta auravat teed rüübata püüdis. Viktor hammustas suure suutäie võileivast, mis tundus saepuruna maitsetu.

«Ma tahaksin,» ütles režissöör ikka viivitades, «teiegi arvamust selle käsikirja kohta kuulda.»

Viktor vaikus. Lavastaja heitis talle usutleva pilgu — küllap tundus kummaline, et operaator huvi ei ilmuta. Sest lugeda anda, see on kaudne tööpakkumine.

«Võib-olla on vara küsida,» ebales lavastaja, «kuid siiski — kas jäite meie koostööga rahule?»

Viktor vaatas lavastajale otse silma ja kinnitas:

«Täiesti, see film jääb mulle surmani meelde.»

«Vaadake,» pomises lavastaja elavnenuvalt, «alatasi on režissöörid operaatoritega konfliktis. Minule arusaamatu auküsimus, või pagan teab mis. Inimestele on miskipärast nii oluline kellestki tähtsam olla. Kui ei teki seda küünarnukkidega iga hinna eest esiplaanile trügimise atmosfääri, on kõik korras. Töö läheb lodusamini, ei kulu nii palju hingejõudu kõrvalistele asjadele.»

«Jah,» soostus Viktor.

Tee sai joodud. Oligi aeg liikuda paviljoni poole.

Iga kord, kui Viktor võtteplatsile astus, tundis ta midagi rambipalaviku taolist, ehkki operaator jääb oma kaameraga alati kõige vähem valgustatud alale. Ometi polnud Viktor algaja, et oleks põhjust ujeduseks. Kümmeaastat tagasi lõpetas ta instituudi. Sellest peale oli ta jõudnud iseseisvalt filmida kuus filmi. Seda oli väga palju, kui ta end kursusekaaslastega võrdles.

Viktor läks oma abiliste juurde, tervitas nii abioperaatorit, assistenti kui ka mehaanikut kättpidi, võttis siis rinnataskust neljaks keeratud paberi ja ulatas selle Venjaminile. Abioperaator keeras paberilehe lahti, nuuskas nina ja asus ulatatud plaani püüdlilikult uurima.

«Sünkroonkaamera?» küsis mehaanik Miša läbi nina.

«Aga muidugi,» noogutas Viktor.

«Sünkroon, siis sünkroon,» viskas onu Miša, kes end temast märksa nooremate abioperaatori ja assistendi seas tundis ülemusena. Onu Miša lõi osava pöidlaliigutusega mustade kastide tõmmitslukud lahti, heitis teise käega kaaned valla, patsutas kaamerat nagu elusolendit ja ütles:

«Vana Mossu, ärka üles, hakkame tööle.»

Selle aja peale oli paviljoni rahvast juurde tulnud. Onu Miša ja assistent pidid teed paluma, kui nad filmiaparaati üles monteerides kaamerakastide ja kraana vahet jooksid. Mitu korda tõstis onu Miša kõige väiksemat musta kasti paremat kohta otsides siia-sinna. Viktor pani tähele, kuidas onu Miša sellel ikka üht silma peal hoidis. Väikeses kastis asus

vahetusoptika komplekt ja mehaanik kartis vargaid kui tuld. Ta armastas alatasa pajatada ühest assistendist, kes neljandas paviljonis kogu vahetuse seisnud, objektiivikast kandade vahel, aga võta näpust — vahetuse lõpul oli objektiiv fookuskaugusega 28 ikkagi kadunud olnud.

Juba kogunes kordeballett. Tantsijatarid katsid oma nappi riietust kampsunite või sallidega. Kuna paviljonis põlesid esialgu ainult laealused sofitid, siis olid hämaras nurgas pikkadel pinkidel kõssitavad tantsijatarid nagu turris varblased, kes traadil istudes külmetavad. Vaatamata väsimusele ning jahedusele nokitsesid nad mingi ajaviitetöö kallal. Üks pusis heegeldada, lõngakera põrandale pandud kandekotis. Paar tantsijatari liigutasid väledasti kudumisvardaid, nende naabrinnad hoidsid villakerasid süles ja andsid lõnga järele. Punajuukseline naine (või oli tal parukas?) sättis kaua ja põhjalikult oma balletikingade paelu. Kellegi baleriini suur ja karvane sall oli arutusobjektiks, mille poole mitu pead koogutasid.

Seevastu solistid seisis dekoratsiooni keskel, nende sõõris seletas ja žestikuleeris ballettmeister. Kui ta käed laiali ajas, paistis ta pikkade tundlatega mardikana õielehtede vahel.

Paviljoni marssis sisse väikest kasvu ning igast kandist pruntis Ljuda. Ta seadis oma torutooli, mille seljal ilutses mustade tähtedega REŽIS-SÕÕRI ABI, keset põrandat lahti. Asetanud sellele kapsastunud võtteplatsižurnaali, karbi numbritega ja sünkroonklapi, märkas ta kepile toetunud Viktorit üksi seismas. Ljuda tuli kibekiiresti ligi ja hakkas õhinal jutustama.

«Kas teate,» sosistas ta silmade välkudes, «mispärast ballettmeisteri nägu armiline on?»

Viktor aimas ette, et järgneb mõni Ljuda poolt äsja koridoris kuulnud klatšilugu. Ta otsis, mida Ljuda tõrjumiseks öelda, kuid näitsik ei andnud Viktorile selleks aega.

«Ballettmeisteri endine naine otsustanud kurjalt kätte maksta, kui mees ta maha jättis. Üks vanaeit õpetanud, et võta mehe kantud püksid ja mata parki põõsa juure alla maha. Sedamööda kuidas riie mulla sees pehkib, läheb ka riivatu mehe nahk hukka. Vaat sellepärast ongi ballettmeisteri nägu niisugune korbaline!» lõpetas Ljuda võidukalt.

«Kas näed, Ljuda, jälle said targemaks,» pomises Viktor.

«Küll ära proovin, kui mehele lähen ja ta mind petma juhtub,» itsitas Ljuda.

«Kindlasti,» soostus Viktor, «kui sa mehele saad . . .»

«Häbematu!» tuli Ljuda Viktorile päris lähedale ja hingas talle kuumalt kurgu alla. «Ükskord . . .» Ta ei öelnud, mis tuleb ükskord, keerar kannal ringi ja eemaldus.

Viktor pidi ennast alati taltsutama, et Ljudale mitte jämedusi öelda.

Venjamin poetas end Viktori kõrvale ja kohmas:

«Ehk vaatate üle, võib-olla tuleb kraanat nihutada.»

Viktor laskis kraanat sõidutada, vaatas veel väljavalgustamata podiumiosa läbi mattklaasi, panorameeris vastavalt oletatavale misantseenile, mis sest, et tühjas dekoratsioonis praegu ainult lavastaja ballettmeisteriga seisis ja millegi üle vaidlesid.

«Aitab!» hüüdis Viktor alla kraanamehele. Too ruttas rattaid stoperdama. Küllap tahtis koridori suitsu tegema minna.

«Tule lähemale, Venjamin,» kutsus Viktor.

«Kas paneme mootorile ka saba taha,» itsitas assistent Viktori kõrva juures, «ja läheb mürinal lahti?»

«Venjamin, sa oled kõik täpselt teinud,» ütles Viktor kraananoolega allapoole laskudes. Viktor hoidis tugevasti tooli käetoest kinni, kui ta, haige jalg ees, põrandale astus.

Siis nagu kihvatas Viktoris; võib-olla oli see tingitud valust, mis haigest jalast läbi löikas, kui päkk põrandat puudutas.

«Aga üldiselt see nähtavasti ei kõlba. Eks näe, kuhu end otsaga keerame, kui režiimehed kaubale saavad.»

Lavastaja ning ballettmeister jagelesid ikka veel. Viktor vaatas kella. Vahetuse algusest oli möödunud viiskümmend kolm minutit. Seda polnudki nii palju. Kui nad seitsmekümmendal minutil kokku lepivad, jõuaks suurepäraselt. Viktor oli lubanud lavastajale toetust, kuid miski vägi ei suutnud teda praegu sundida sekkuma. Teda valdas vastupandamatu soov suitsetada ning ta kompas sõrmeotstega rinnataskusse talletatud kahte sigaretti.

Vasaku trepi platvorm, kus päeval urni juures troppis alalõpmata seisid seletavad ning vaidlevad inimesed, oli praegu tühi. Polnud väsimatuid jutlejaid, kes seni järgmist suitsu eelmise konist süütasid, kuni nikotiinimürgitusest poolnõrkenuina seinale toetudes eemaldusid. Praegu viibis siin üksnes kraanamees. See seltsimatu mehike paistis üpris kummaline — Viktor oli ammu märganud, et jõudehetkel kusagil seisatades põntsutas too erak päkki vastu maad või nõtkutas vaheldumisi põlvi. Justkui kihutaksid teda mingid hääletud rütmid vahetpidamata taga ja annaksid närvidele piitsa.

Viktor süütas sigareti. Tikku kustutades torkas talle uuesti meelde hommikune uni. Polina oli tõusnud nagu alati kell seitse. Kui Viktoril hommikusel ajal studios asja ei juhtunud olema või polnud vahetust määratud, võis ta edasi magada. Just põõnamiseks olid need hommikutunnid parim aeg, kušet kuuluis tervenisti Viktorile. Alateadvust ei ängistanud viha moodsa mööbli ning sahtelkorterite vastu, mis ei võimalda inimesele lahedat äraolemist.

Aga just täna hommikul oleks ta pidanud koos Polinaga tõusma. See unenägu võinuks nägemata olla.

Viktor kuulis selja taga trepil samme ja sellepärast vaatas ta eriti pingsalt pimedusse, sinna, kus garaažiuste kohal lambid kumasid. Ta ei tahtnud, et teda praegu üksiolemisest välja kistaks.

Kuna trepipealne suitsetamiskoht oli põhiline jutlemispaik — veel enamgi: siin aeti isegi paljud tähtsamad asjad joonde —, võis iga minut karta, et sind keegi õlast puudutab ja vestlusse kisub. Kõik, kes seda loominguliste töötajate tiiva treppi kasutasid, olid omavahel nii neetult seotud, neist polnud pääsu nagu sugulastestki. Just siin, luitunud värviga seina veeres ajasid end harali intriigide kombitsad, levisid kõige kirevamad sensatsioonid. Isegi daamid-toimetajad tavatsesid oma laudade tagant siia tulla, suitsud näpus ja lillad huuled jutuhimuliselt pruntis. Need daamid olid Viktori arvates ühetaolised, olgu siis punapead või brünetid. Nad kandsid viimasel ajal tumedaid liibuvaid džempereid, mis rõhutasid nende rinnakust, ning kitsaid suurest istumisest tagumiku pealt väljaveninud musti seelikuid. Iseteadvate ning enesekindlate naistoimetajate läheduses tundis Viktor ennast ebakindlalt. Kui ta vaid oleks söandanud nendega jutlema hakata, oleksid daamid oma sõnaosavusega kindlasti ta suu korrhapealt lukku pannud. Toimetajate jaoks oli näiteks tühi asi kuulsaid stsenaariste sarjata. Väiksemad kirjavennad tehti üleoleva naeruga pulbriks ning noored käsikirjapakujad kuulutati jultunud aferistideks.

Üks toimetajatest tavatses koguni stsenaaristide kohta öelda, et ärgu need sulle piinajad podisegu midagi, nad saavad filmis koos soolikatega kinni makstud.

Sammud läksid õnneks mööda ja Viktor sai üksi jääda.

Ent kui juba kord need toimetajadaamid pähe ronisid, ei suutnud Viktor meenutamata jätta nendega seotud lugu, millest siinsamas trepimademel hiljaaegu räägiti.

Kaua jäi paljudele arusaamatuks ühe vanapoolse ning silmapaistmatute võimetega režissööri soosimine toimetajate poolt. Niipea kui mõni kopsakam käsikiri laekus, torgati see kõigepealt soosikule pihku. Kuulsad lavastajad pahandasid, sest neile paistis, et nende autoriteet on kõikuma löönud. Kes salliks, et teda peetakse alamaks, kui amet ja aunimed eeldavad. Ent ka nemad naersid leppinult ja suuremeelselt, kui tõelise tagapõhja jälile said. Naersid leppinult ning taunisid siinsamas suitsetamiskohas meditsiinialaste teadmiste puudulikku propageerimist elanikkonna hulgas. Soosikrežissöör nimelt, kes juhuslikult valdas itaalia keelt, oli hiljutiselt Itaalia-reisilt kaasa toonud sellist kirjandust, mis daame pööraselt huvitas. Vastavaid kohti tõlkides, vastavaid individuaalseid arvutusi tehes muutus ta naistoimetajate hulgas teenitult populaarseks.

Kuulsad režissöörid ei pannud pahaks oma kolleegi kavalust. Vastu pidi, lugupidamine tema vastu tõusis. Peab oskama niisuguse äraostmisviisi peale tulla!

Viktor heitis pilgu vilksamisi üle öla. Põlvi nõtkutav ning päkki põntsutav kraanamees oli urni juurest lahkunud. Viktor märkas, et oli sigareti filtrini ära tõmmanud ning kogu tuha siiasamasse maha lasknud pudeneda. Sündsusetu lohakus — kas veel vähe seintelt manitsusi loetud, et austage koristajate tööd! Kuid hajameelsuse süvenemist oli Viktor enda juures juba mõnda aega täheldanud, vist sellest peale, kui neil toimus arstiga otsustav ja lõplik jutuaajamine. Tollest päevast peale, mis Viktorile ka pähe tuleks, oli igal mõttel üks häiriv teadmine võõrkehana juures. Sellest polnud pääsu, nagu silma valgustundlikult võrkkestalt ei kao pimetähn kuhugi.

Aga nüüd võis tõesti hommikust unenägu meelde tuletada. Päev otsa oli piinlik, selle kallal juurdlemine tundus eidelik ja kohatu, nagu saaks keegi Viktori sisse näha.

Polnud see ei meri, ei järv ega jõgi. Pigem kunstlik laevatee, tinast vett pilgeni täis. Midagi kanali taolist, aga märksa laiem. Viktoril tuli iga päev siin pikk maa maha ujuda. Iga päev pidi ta enne loojangut teele asuma, et jõuda, sest teda oodati kärsitult. Ei näinud päikese liikumist horisondi poole, sest kogu aeg oli pilves. Tuli vaadata kella, et õige aeg tabada. Hiljaks ei tohtinud jääda, öö poole kaanetas vett kirmetis ja see kriipis käsivarsi.

Maadlejatrikooesse riietatud Viktor ujus kiiresti ja ikka liblikastiilis, nagu tahaks õhku tõusta. Talle õõtsusid vastu elevandisõnniku kahutanud kuhjad, kuid need ei puutunud külge ega määrinud. Veeteed oli ääristatud hiiglaslike metallkarkassidega, mis paistsid nagu raudteesiljad, aga võib-olla hoopis pikalilükatud kraanad.

Viktoril tuli iga päev pikk maa maha ujuda. Mis kõige kummalisem — ta ujus meelsasti ega tundnud vee külmust. Võõras naine ootas teda õhtust õhtusse lüüsi taga. Kui lüüsiväravad suleti ja nivood tõstma hakati, tõusis Viktor koos veega nagu kaevu põhjast maapinnale ja ronis

välja. Võõras kahvatu naine naeratas Viktorile ning vaatas selliste silmadega otsa, et sõnad olid liigsed.

See naine polnud Polina. Polina peaaegu ei mänginudki kaasa selles unenäos. Kui ta lõpuks ilmus, tuli Viktor varsti ärkvele. Ent ta jõudis veel ära näha, mil kombel Polina kaldal liikus.

Võib-olla see polnudki Polina, sest ta komberdas kaugel metallkarkasside vahel, ühtelugu takistustele komistades. Ta kandis vastu rinda surutult valget jalga ning jõudis kiiresti ujuva Viktoriga vaevalt kaasa liikuda. See oli suur ja küllap raske jalg, varvastest põlveni. Polina ruttas Viktoriga ühes, justkui peaks ta kiiresti oma kandami Viktorile üle andma. Ent Viktor pürgis hoopis hella vaatega võõra poole ega teinud ainsatki liigutust, et Polinaga kaldakarkasside all kokku puutuda.

Tinase vee taga, elevandisõnniku tuhmide saarte vahel vilksatas ühtelugu Polina poolt kantav valge jalg. Kangekaelne Polina, mõtles Viktor otsekohe pärast ärkamist.

Viktor kobas rinnataskut, kuid ta oli unenäole mõeldes jõudnud ka teise sigareti ära suitsetada. Ta ehmus veidi kellale pilku heites — täielik seanahavedamine! Tund ja kakskümmend minutit on vahetuse algusest möödas ja midagi pole veel ära tehtud.

Viktor pöördus akna juurest ära ja kõmpis paviljoni poole.

Kui palju kordi oli ta reipana paviljoni suunas astunud, ette nautides võimalust oma kavatsusi teoks teha. Poleks osanud arvata, et nii lähedal on aeg, kus tuleb viimasele vahetusele minna.

See näis siiaamaani, praeguse minutini uskumatuna.

Mõtte pimetähn otseku sügavik, kust pääsu pole, pahandas endamisi Viktor ja püüdis parem mõistatada, kumb seekord peale jäi, kas lavastaja või ballettmeister.

Nad vaidlesid ikka veel. Lavastaja kael punetas, sõrmede vahelt kihutas ta palvehelmeid läbi ning mehe ilmest võis taibata, et ballettmeister on teda jõudnud mitmel korral solvata.

Viktoris kihvatas. Kössitavad baleriinid, haigutavad valgustajad telingutel ning kaamerakastil konutav mehaanik onu Miša — see kokku tekitas hämaras paviljonis unise meeleolu, mida silmapilk lõhkumata ei filmi nad vahetuse lõpuks meetritki. Ei viitsi hiljem tukkumise pealt äratatud inimesed enam tööd teha.

Viktor viipas valgustajate brigadiri ligi, pani endale tumedad prillid ette ja korraldas:

«Kogu valgus!»

Brigadir võttis mikrofoni ja kamandas omakorda:

«Kogu valgus!»

Prožektorid süttisid.

Podiumil seisnud lavastaja ning ballettmeister tõstsid käsivarred silmadele kaitseks ette, nad vakatasid, nagu oleks nende vahetus läheduses välku löönud.

«Poolteist tundi on vahetuse algusest möödas,» hüüdis neile Viktor.

«Me teeme kunsti, me ei stantsi meetreid!» räuskas ballettmeister. Olles sisselülitatud valgusest pimestatud, ei suunanud ta oma sõnu hoopiski mitte Viktori poole, vaid pinkidel kössitavatele baleriinidele. Tantsijataride seas tõusis pahameelesumin, nad olid parajal määral kobaras selleks, et keegi eraldi oma nõrdimusega hirmuvalitsejale silma ei paistaks. Viktor märkas, kuidas onu Miša keeras põlguse märgiks ballettmeisteri poole selja. Kahmanud tagasikätt torutooli, mille riidest leenil kiri OPERAATOR, vajus mehaanik oma jässaka keha raskusega istuma.

See oli tüüpiline onu Miša protest — kui tal juba sõnaõigust polnud, siis näitas ta teisiti ja pealetüklikult oma suhtumist.

Valgus, mis poodiumi üle ujutas, pani baleriinide parve kihama. Nad tulid ükshaaval ja mitmekesi hämarusest välja, jätsid pingile sallid, kandekotid, näputööd ning lähenesid prožektoritele. Valgustid, mis siinsamas paviljonipõrandal seisis, olid peagi baleriinidest kui liblikaparvest sisse piiratud. Tantsunaised tõstsid oma nõtkeid käsivarsi valgusevoo sisse, hõorusid randmeid liikuvaks ja tegid sõrmedele võimlemist.

Viktor käskis brigadiril osa prožektoreid välja lülitada, seejärel võttis peale fooni kõik valguse maha. Ühtlustanud tausta heleduse, andis Viktor korralduse kogu valgus kustutada.

Paviljonis oli uuesti hämar ja kõle.

Valgus oli dekoratsioonide pinda kütnud, nüüd levis liimi- ja värvi-lõhna.

Tantsijatarid tippisid kustunud valgustite juurest pettunult eemale, et uuesti sallid ja kampsunid õlgadele võtta.

Kuid unisus ja magus haigutamine said siiski paviljonist välja peletatud.

«Seadke tantsijad valmis!» hüüdis lavastaja ruuporisse, kuigi ballettmeister seisis ta kõrval. Sellega oli märku antud, et vaidlustesse rohkem ei laskuta, ning vihjatud, et alluvusvahekordadest, mis filmistuudio kantseleides fikseeritud, tuleb eriti just võtteplatsil kinni pidada, kus aeg määratult kallis.

«Rutem, rutem!» käratas ballettmeister omakorda ning tegi käega väepealiku žesti.

Algas üldine sumin ja sagimine. Poodiumile tõusnud baleriinide kannul tõttasid ka kostümeerijad üles. Nad silusid paanilise tõtuga tantsijataride tuunikaid, keegi rietaja kiirustas sinise ürbi reväärilt võetud nõelaga hargnenud õmblust kokku kortsima. Valgetes kitlites jumestajad seadsid osaliste parukaid ja tupsutasid neil otsmikke, ikka puhas vatt paremast taskust ja tarvitatud vasakusse taskusse. Režissööri assistendid juhatasid teatrikülastajaiks rietatud statiste rõdudekoratsioonile istuma. Üks tahapoole seatud vanamees, ilmselt algaja massistseenide publiku hulgas, pani väga imeks, et tal polegi samettugitooli istmiku all, nagu teatris peab olema, vaid ainult laudadest kokkulöödud pink. Ta osutas kangekaelselt ettepoole, rõdudekoratsiooni esimesele reale, kus toolid nagu päris, ja režissööri assistendil oli tegemist, et vanamehe esiletükimisehimu vaigistada.

Viktor, kes kraanatoolis istudes parajasti rõdudekoratsiooni ees asus, jälgis režissööri assistendi ning statisti sekeldamist teravdatud tähelepanuga. Äkki hakkab temagi tulevikus ise esimesi kohti nõutama? Kes teab, missugusesse seletamatusse marasmi võib inimene vajuda, kui talle korraga lakatakse teiste poolt esiridu pakkumast?

Helitehnik käivitas magnetofoni. Kõlas muusika ning poodiumil seisnud baleriinid libisesid jumestajate ja rietajate haardest välja, et kohad sisse võtta.

Pronnakas Ljuda kolistas plekknumbritega ja seadis neid klapi külge. Tema pärast võis alata.

Ballettmeister asus tarmukana tantsustseeni harjutama. Tema märguande peale kord katkes, kord algas uuesti otsast peale muusika magnetofonilindilt. Siis laskis ta kogu lõigu ühtejärge maha tantsida. Eemaldus taganedes poodiumi juurest, pani ühe rusika lõua alla ja mõtles. Tor-

mas samas ummisjalu baleriinidele ligi, paigutas neid ümber, vist söi-maski, kuid see ei kostnud Viktorini.

Filmi peaosa kehastav näitlejatar tuli administraatori saatel grimeerimistoast ning lavastaja ise juhatas naise vabale toolile barjääri ääres. Lavastaja palus kõrvalistmele seatud statisti veidikeseks oma koht loovutada, laskus näitlejataril kõrvale ning naise poole kummardunud, hakkas vaikselt kõnelema.

Viktor silmitses neid kahte läbi mattklaasi, muutis käsikaudu luubi suurendusastet ja vaatas kaua, nagu näeks esimest korda hästituttavaid inimesi läbi objektiiv. Täna mõjus üllatavalt ilusana mattklaasi hõbedane raster, mis eraldas luubi vastu surutud silma tegelikkusest.

Lavastaja aina kõneles, unustades isegi oma lahutamatu palvehelme sõrmitsemise. Näitlejatar noogutas ja naeratas miskipärast monaliisalikult, nagu viibiks mõtetega mujal. Viktorile tuli ette kusagil stuudiokoridoris või suitsetamiskohas kõrvu puutunud nukker müüt neist mõlemast üheskoos, lavastajast ja näitlejatarist. Miks ei võinud kuulduisel seekord tõepõhja olla, mõlemal pikk kinematograafiline tee seljataga ja mitu ühist filmi sinna juurde.

Viktor lükkas luubi kiirustades normaalseisu. Polnud sünnis sala-mahti jälgida neid, kellel on teineteise kõrval hea istuda. Pöördunud kaamerast ära, kutsus Viktor viiepega valgustajate brigadiril lähemale.

«Süüdate viies,» ütles Viktor.

«Viies!» hüüdis brigadir mikrofoni. Tema korraldus kõlas üle muusika.

Venjamin tuli päris kraananoole alla ja vaatas solvunult üles. Viimasel ajal oli Viktor lubanud temal valgust seada, pärast ainult ise paran-danud.

«Venjamin, sea lavaosas valgust,» juhatas Viktor teda märgates oma püüdlikule abimehele töö kätte.

Nüüd oli Venjamin oma paluva pilguga tülinast ära.

Viktor tundis, kuidas teda korraga hasardi kuumad nõelad südame all torkima hakkasid. Ta andis brigadirile lakkamatult korraldusi, valgustajad veeretasi «marss»-statiividele paigutatud prožektoreid näidatud paikadesse. Mehed tabasid kannatamatust Viktori näol, kui kaabli juurdevenitamine liiga aeglaselt läks või kui valgusvoo piiraja plekine tiib nõutud asendisse pidama ei jäänud ning lonti vajus.

«Aparatuur on korrast ära,» ütles Viktor brigadirile mürgiselt.

Brigadir vaatas maha ning tammus jalalt jalale. Ta teadis, et praegu ei tohi seletusega esineda, võib Viktori viha lõkkele puhuda.

Rõdudekoratsioon koos näitlejatariga sai välja valgustatud. Viktor kallutas end tahapoole, kraananoolele seatud plekist istme seljatugi hakkas vedrutama. Nii ennast õtsuda lastes süvenes Viktor seatud valguse vaatlemisse. Ta kallutas pead ühele ja teisele poole, vidutas silmi, pani korraks tumedad prillid ette ja sihtis läbi nende. Kuna ta vaiks, võis järeldada, et rahule jäi.

Lavastaja näitlejataril kõrval oli lakanud kõnelemast, ta vaatas mõt-tesesüvenenult kuhugi tellingute suunas, kuid näitlejataril näol püsis endine naeruvine. Daam oli nii suurilmalikult rahulik ja iseteadev, seda oli nauding jälgida ning Viktor ei saanud temalt pilku kiskuda. Kui ilus skulptuurne nägu — ometi räägitakse, et ta lähenevat viiekümnele. Kui kerge oli näitlejatarile leida ilmekat valgust, heledus ja vari lausa lii-busid ta näo pindadele — harva esinev fotogeenilisus. Kas saab teda võr-relda nende kinoilma tikkuvate plikadega, kel küll siledad näolapid

peas, ent kui suunad neile valguse paljastava voo, näed korruga kissitavaid küülikusilmi ning pannkoogilikku lamedust.

«Palun kogu stseeni proovi,» kummardus Viktor kaamera kõrvalt režissöörile ütlema.

«Jah-jah,» ruttas lavastaja tõusma, viipas statisti vabanenud toolile istuma ja ronis rõdudekoratsiooni pealt maha.

Nüüd läks kõik nii, nagu tööhoogu sattudes minema peab. Kraanamees koos abitöolistega vedas Viktori märguande peale kogu ratastele seatud kupatust, liikumise tempot vastavalt aeglustades või lisades. Onu Miša jooksis edasi ja tagasi sõitva kraana kõrval, kriiditükk peos, ja tõmbas aga põrandale jooni, mis andsid töölistele teada, kustpeale tuleb sujuvalt pidurdama hakata või hoopis äkitselt kiirust lisada.

«Saage aru,» püüdis Viktor kraanamehele seletada, kui liikumine ikka veel päriselt kaamera panorameerimisega sobida ei tahtnud, «meil tuleb teiega õige rütm tabada.»

Ent kraanamees, paraku, oli töö juures rütmitudetu, ehkki ta oma jalapõntsutamiseega oli tekitanud mulje musikaalsest inimesest. Nii kraanamehel kui Viktoril — neil mõlemal tuli loota vaid onu Miša poolt veetud kriidikriipsudele.

Baleriinid, keda nüüd ühtevalu tagant kihutati, läikisid traavlitena higist. Jumestajad ja rietajad tammusid läbematult kraanatee nagu tõkkepuu taga ja ootasid oma aega, et saaks töö ära teha, end lõdvaks lasta ning paviljoninurka tukkuma minna, kui just lobisemishimu peale ei tule.

Viktoril sai kõik korda. Assistent oli mõõtnud näitlejatariga kauguse kaamerast, samuti kõigi tähtsamate vahepunktide distantsid, ja nüüd tegi ta objektiiviga skaalamärke pliiatsiga rasvasemaks, et kaamera liikudes õigesti fookust kaasa vedada.

Onu Miša palus kraananoole alla lasta, et kaadiraami kontrollida. Sinna juurde vaatas ta üle, kas film on õigesti laetud — kes seda noorukest assistenti uskuda võib! Samuti veendus ta, et luup on ikka õige suurenduse peal. Tal oli kunagi niisugune juhus olnud, aastat kaksteist tagasi, et operaator filmis kogu päeva suurendusele seatud luupi vaadates. Pärast olid prožektorid kaadris, režissöör peal ja paar haigutavat abitöolist samuti.

«Valgus maha!» hüüdis Viktor.

Äkitselt tekkinud hämarus paiskas segi ballettmeistri töö. Ehkki muusika mängis, olid tantsijatarid valguse kustumisest niipalju eksitatud, et järg käest ära kadus ja ballettmeistril tuli proov katkestada. Ta sai sellest tühisest seigast kole vihaseks; küllap näris teda vahetuse algusest peale pahameel, sest täna oli tema lavastajale alla jäänud. Pealegi tuli sellepärast «oma libudel» tavalisest rohkem «saba keerata», et kogu lõik lahendada teisiti kui teatris.

Igatahes jõudis Viktor vaevalt mõelda ballettmeistri viha tagapõhjale, kui nägi moondunud näoga tantsujuhti enda poole tulemas.

«Mis, kurat, te huligaanitsete?» karjus ta Viktorile. «Kas ei või, kurat võtaks, oma kopsikuid siis pimedaks ja valgeks klõpsutada, kui minu proovid on vaheaeg!»

«Neid nimetatakse prožektoriteks,» parandas Viktor.

Seda poleks ta pidanud ütlema.

Ballettmeister rühkis Viktorile härjana peale, ta lihaseliste reite musklid mänglesid kitsaste pükste sees, ta maigutas — ju oli suu räuskamisest ära kuivanud.

«Andetud tehnokraadid! Aina teevad tähtsat nägu! Ennast kunsti juurde sokutanud!»

Miskipärast rääkis ta Viktorist mitmuses.

Venjamin seisib kahvatuna kõrval, assistent kõõlus kraanatoolist vaadata ja tema kõrvalt onu Miša, kaadriraam näppude vahel.

«Meie Viktor on laureaat!» ei kannatanud onu Miša välja ja pani trumbi vastu.

«Mis laureaat!» mõiratas ballettmeister, nii et paigale tardunud balettiinid lõdisesid. Ballettmeisteri hääl alanes sisinaks. «Poseerib siin plikade ees, kepp käes. Vana kehkenpüks!»

Viktor nägi söimu kuulates üle ballettmeisteri õla, kuidas lavastaja midagi otsides ringi vaatab. Nüüd leidis.

«Ballettmeister teadku oma kohta võtteplatsil ja jätkaku tööd!» kostis ruuporist üle kogu paviljoni.

Ballettmeister surus rusikas käed püksitaskute põhja ja keeras Viktorile selja. Ta oleks kõigile selja keeranud, kui vaid oleks suure paviljonis leidnud niisuguse suuna, kus kedagi ei seisnud.

Viktor tundis äkki, missugune abi on tal siiski kepest. Jalast oli ballettmeisteri söimuga valu nagu lendu ehmunud, kuid käsi tõmbus kepi-pidemel krampi. Hämaruses polnud eriti märgata, et sõrmed pigistusest valged.

«Ta püksid põõsa alla maetud, sellest nägu armiline,» meenus Viktorile Ljuda jutt. Kuid Viktoril oli vastik isegi mõttes sellisele alandavale tänitamisetasemele laskuda.

Tööga tuli vahet pidada. Prožektorid pidid jahtuma. Valgustajad vahetasid kahtlasi lampe ning asendasid läbipõlenud süsi kaarleekprožektorites. Nende poolt ei tohtinud takistusi olla, kui nüüd võte tõesti kord peale hakkab.

«Venjamin,» palus Viktor, «ole kena, muretse mulle kusagilt üks suits.»

Need sõnad tulid iseendast keelele. Oli tal nüüd tarvis seatud piiridest üle astuda! Nägid ette öise vahetuse peale kaks sigaretti, ole sellega rahul. Neetult nõrk iseloom, ei saa endast võitu. Aga mis tähtsust sel enam on, mõtles Viktor õigustuseks ja tundis, kuidas jalg oli uuesti valutama hakanud. Söimuspasm läks üle. Veri ringles ja otsekui kandis valu laiali.

Venjamin tuli jooksuga, kolm sigaretti näppude vahel, igaüks ise margist. Ta vist tahtis sedaviisi püüdlik olles lunastada oma südame-tunnistuse kripeldust, et tema Viktori kaitseks välja ei astunud. Aga üldse, mis kaitset vajab üks mees teise ees? Pole tegemist ei vanade ega väetitega, ei lastega, ei naistega. On üks armilise näoga sõnn ja teine sile tõmmu isand, keda pealegi peetakse ilusaks. Äkki ajaski üht vihale teise ilu? Naiste mõistus on Schopenhaueri kiuste mehestunud, võrdsus võtja ning võetava igipõlise suhte ootamatult labiilseks muutnud, mine sa tea! Võib-olla on mehi vallanud hirm, et tuleb aeg, kus neidki hakatakse ilu järgi valima...

Viktor läks kepile toetudes samale trepimademele, kus ta vahetuse alguses seisib. Ta ei hoiatanud oma kaaslast, kuhu läheb; nad nägid pealt, nii assistent kui onu Miša, kui Venjamin, suitsud näpus, Viktori juurde jooksis.

Esimene mahv võttis Viktori kergelt õõtsuma. Päris imelik, kui poolteise paki asemel oled hakanud viis sigaretti päevas tõmbama.

Viktor oli kui pooljoobes ning tuju tõusis parajasti selle kraadini, et meenutada, kuidas talle Cannes'i festivalil parima operaatoritöö eest preemia anti.

Viktor püüdis endale läbi magusa mälestuspilve selgeks teha, et enese-kinnituslik mõte tuli pähe üksnes sellepärast, et ballettmeister jämedusi suust välja ajas.

Pärast meeliülendavat autasustamise tseremooniat korraldati Nõukogude delegatsiooni poolt vastuvõtt. Oli üüritud ühe mereäärse hotelli katusekohvik, siin seisid lauakesed triibuliste päikesevarjude all, pakuti vene vodkat ja suupisteks kaaviariga saia.

Viktor püüdis end jutuhoogu sattunute ringist eemale nihutada, ent pealtvaataja osas ei lastud teda olla. Ikka astus keegi ligi, et kätt suruda. Välismaa ajakirjanikud — nendele oli ükskõik; nimi teada, polnud siin tegemist staariga, mingi pilt ka võetud, need jätsid peagi rahule. Omad ei andnud hingetõmmet, sädeleva sõnakosena mühises Viktorile kaela vaimustus nõukogude filmikunsti suure võidu puhul, sekka visati toibutuseks nalju kadedusest. Üks tuli isegi küsima, palju laureaadiks saamine rahaliselt välja teeb.

Kui külalised ees ja pererahvas järel vodka kallale söötsid, sai neist veidikeseks rahu. Viktor istus omaette reelingu äärde, püüdis end seada nii, et triibuline kate varju annaks, hoidis valvenaeratust näol ja tundis end äärmiselt halvasti. Häiriv oli tunnetada, et sa polegi enam sina ise, vaid laureaati, ning oled sunnitud viibima tähelepanu keskpunktis. Juba teda viibatigi. Pead kandma musta ülikonda ja ristlipsu, olgugi et ilm kuum, sul pole õigust jätta leigunud viina kulistamine päise päeva ajal kus seda ja teist ning kaduda mere äärde. Oled ära pühitsetud, sa ei kuulu iseendale.

Ingasugu staarid sagisid siinsamas, üks nukulikum kui teine. Õmbluskunsti abiga olid nad oma ihud skulptuurseks volinud, nii et Milo Venuse keha oleks nendega kõrvutades jätnud mulje lõtvade vormidega eidest. Plastmassist esindushambad toonitasid naeratuste säravust ja Viktoril oli neist naistest korraka kahju. Kuulsuse orjad ei tohtinud enast minutikski lõdvaks lasta, nad pidid aina esindama, olema riikide uhkus või firmade vaateaken. Pruugib staaril veidikeseks inimlikult norgu vajuda, ning teda varitseb oht pudeneda põrmu vastuvõttude, dineede, bankettide vooluliinilt.

Viktor pääses esinduskohustustest suhteliselt kergesti. Operaatori-preemia — siin oli siiski silmailuks vaid tema töö, mitte isik. Tööd võidi ekraanil vaadata, palju lustib. Nii kaduski Viktor õhtupoolikul teiste hulgast, viskas hotellitoas musta ülikonna seljast, otsis välja kerge särgi ja kerged püksid, jalga sandaalid ja läks mere äärde.

Vigast inglise keelt purssides üüris ta lamamistooli ja võttis kaldal platsi sisse. Varbaid lakkuva mere kohin tõusis nahka mööda üles ja kõditas kõrvus. Selja taha jäi rannaäärsete bulvarite kirevus ja sagimine. Lakk-kelmelised masinad, salakavalalt hääletud, ei saanud ligi hiilida, et sundida sind ehmunult eemale pörkama. Oli sama hea kui kodus.

Päike vajus allapoole. Mägede vari liikus üle hotellide, villade, üle aedade ning laskus rannaäärsele promenaadile. Vari libises üha mere poole, kuni löikas luksusjahtide mastid pooleks, siis vajus veele ja uputas merepinnalt kõik helgid ja sädelused.

Pärast oli pahandust kuhjaga. Delegatsiooni juht tuli Viktori tuppa

ja noomis. Manitses põhjalikult, mõnuga ja üleolekuga. Et ärgu Viktor alahinnaku kodumaist sooja merd, peesitagu ja supelgu mõnel Krimmi või Kaukaasia plaazil palju kulub. Arvestagu Viktor, et siin tuleb tal ka seltskondlikke kohustusi kanda. Ja üldse, mis see on: nõukogude laureaadist operaator läheb niisamuti, sandaalid palja jala otsas, mere äärde; mõelgu ainult, kus kohas — etiketist ja luksusest läbiimbunud Cannes'is! Nii võib kogu delegatsiooni peale varju heita, provokaatoreid on kõik nurgatagused täis. Vaat et ilmub veel mõnes homses ajalehes pilt, kus allkirjas üksipulgi läbi võetakse sobimatu riietuse iga detail!

Nii sest laureaadiks-olekust polnudki suuremat rõõmu. Lisaks Cannes'i peapesule juhtus veel koduski piinlikke momente. Mõned kursusekaaslased tulid õnnitlema, nõutasid luksusrestoranis pidu ega osanud äraütlemise puhul oma virilust varjata.

Ja nüüd jällegi! Pidi onu Miša laureaadinimetuse ka tolele balleti-oinale põigiti hammaste vahele torkama! Viktoril oli ju lõpuks üksipuha, mis taoline pröökleja operaatoriametist arvab.

Garaažiuste kohal põlesid endistviisi tuhmid lambid, all õuel oli pime, kuid tagapool, katuste kohal tundus linnakuma tugevam kui ennist. Viktor vaatas kella. Aeg oli nii kaugel, et akendes süüdati varahommikust valgust.

Viktorit polnud keegi kutsuma tulnud, nähtavasti ei olnud kuigipalju minuteid möödas tema eemaldumisest. Korraga laiutas Viktori teadvuses umbne kaemus — kas ta juba jäetigi kõrvale? Ehk istub juba Venjamine tema asemel operaatoritoolis! Kummardub režissööri poole, juhatab valgustajaid, seletab onu Mišaga! Viktor läks piki koridori, kepp ta käes sai iga astumisega kaugele ette visatud, et ka haige jalg võimalikult pikema sammu võtaks. Ei, ei, tema, Viktor, lahkub i s e, lastagu tal endal lahkuda!

Eks see tunne oli parasjagu tobe, fantoomlik, rahustas Viktor end hetke pärast, nad keegi ei tea midagi, kõigile tuleb see üllatusena. Hulk päevi arutavad siinsamas suitsetamiskohas ootamatut sündmust. Paratamatus, ütlevad nad resigneerunult, ikka juhtub, et keegi kaob meie hulgast, kas nii või teisiti. Need, kes elusaatusi mõistuslikult vaagida armastavad, ütlevad kindlasti: pole viga, ta tegi siiski kuus filmi. See on suurepärane — nii palju kümne aasta jooksul pärast instituudi lõpetamist. Kui edukalt veel, toonitavad nad. Teate, ütlevad nad üksteisele, ta sai isegi Cannes'is preemia, ta käis seal delegatsiooni koosseisus. Pärast keerab jutt muidugi välismaareiside peale, pajatatakse üksteisele mitmendat korda, kuidas, kus kohas, kui palju keegi on viibinud.

«Aga teate,» ütleb keegi heldinult, «kui ma Sorrentost mööda sõitsin, oli laevatekil . . .»

«Mis te nüüd!» ruttab teine vahele ütleva. «Aga Pariisis . . .»

Järgneb vaimustatud luksumine, nagu oleksid kõik kohvitassitäied, mis Pariisi tänavakohvikutes alla joodud, uuesti makku kogunenud ning mulisema hakanud.

Viktor sai aru, et ta on tige, kui ta niiviisi inimestest mõtleb, aga ta ei loonud endale illusioone, vaid tões, et taoliste juttude taha kaob kord trepimademel tema juhtum.

Viktor läks paviljoni ukse kõrval muutumatult tukkuvast tuletõrjajast mööda, vaatas hoolega ette, et mitte kaablitele komistada, ning

kraana juurde jõudnud, piidles igas suunas, et taibata, kui kaugele on režiimehed omadega jõudnud.

Lavastaja astus ligi, tal olid vahepeal tumedad prillid ette siginenud. Viktor oli palju kordi tähele pannud, et lavastaja silmad hakkasid vahe- tuse lõpu poole punetama. Mis teha, professionaalne haigus, inimene on nelikümmend aastat kinos töötanud. Tema, Viktor, silmade üle küll kurta ei saa.

Ka kehva nägemise pärast on mitmed operaatorid pidanud töö maha jätma.

On see lohutus?

«Kas teeks nüüd ühtejutti peaproovi ja esimese duubli?» küsis lavas- taja.

«Laseme käia,» noogutas Viktor ja viipas kraanamehele, kes, ime küll, oli julgenud ennast baleriinide lähedusse pikale pingile istuma sättida.

Näitlejatar-peaosaline luges rõdudekoratsioonis omal kohal istudes mingit brošüüri. Tal oli tõsine nägu ja murelik korts kulmude vahel.

Viktor vaatas alla ja nägi, et lavastaja hoiab näitlejatarit oma vaate- väljas.

Kas võib nii kaua aastaid säilida kunagine tunne, millest suitsetamis- kohas teinekord itsitades räägiti! On see tõesti võimalik? Vist küll, mõt- les Viktor heldimusega ja surus silma vastu luubi kummiäärast. Läbi mattklaasi nägi ta, kuidas näitlejatar brošüüri põlvedele pani ja oma alalise naeruvine nagu kauni maski näole tõstis. Viktorit hakkas hirm- sasti huvitama, mida näitlejatar luges.

«Kogu valgus!» hüüdis ta brigadirile.

Tellingute kaupa süttisid prožektorid. Hämarasse paviljoni hoovas pidulik sära. Valgus, ma armastan sind, mõtles Viktor väsimusest senti- mentaalsena. Ja ruttas kohe, nii kui see talle meelde tuli, kaamera kõr- valt küünitama, et näha, mida näitlejatar luges.

«Tervislikud toidud. Sada retsepti» — teatas lakooniline pealkiri.

Viktor tahtis äsjase avastusega seoses oma naisele Polinalle mõelda, kuid nüüd polnud enam mahti.

«Tähelepanu, alustame peaprooviga!» hüüdis lavastaja ruuporisse.

Viktor jõudis vaevalt märgata, kuidas ballettmeister süngena ja osa- võtmatuna eemal seisis, käed risti rinna all ning jalad harkis. Oh jaa, tal on tugevad treenitud jalad, ta võib tundide kaupa seista, mõtles Vik- tor, ja siitpeale kadusid igasugused kõrvalised tajud. Viktor otsekui lii- tus kaameraga üheks tervikuks.

«Muusika!» hüüdis režissöör, ning teatud takti eel: «Kaamera!»

Pildiväljas suurelt näitlejatar, kes teisel sekundil sõrmed oimukohta- dele tõstis, siis hakkas kraana rõdudekoratsioonist kaugenema. Viktor märkas, et esiletüklikust vanamehest-statistist tulevad parajasti vaid põlved kaadrisse. Kaamera panorameerib, kraana eemaldub veelgi, näha on baleriinid; kraananool tõuseb, kaadris on väikesed kujud, kes liigu- tavad end muusika rütmis — põrandale projitseeritud tantsijatarid.

«Stopp!» hüüdis lavastaja.

Parajasti lõhkes ühe prožektori lamp, see kõlas kui lõppakord muu- sikale ja lavastaja käsklusele.

«Mattklaasilt filmile,» korraldas Viktor, ise ikka näoga luubi vastas. Assistent tegi, mis kästud.

«Diafragma viis koma kuus!» hüüdis alt Venjamin.

«Proovi ajal jäid veidikese fookusega maha,» sosistas Viktor assisten- dile.

«Jah, ma märkasin,» pomises noormees süüdlaslikult.

«Esimene duubel!» hüüdis lavastaja ruuporis. Viktor oli ikka luubis kinni, ega ta tavaliselt kaamerast eemaldunudki enne kui kõik kordusvõtted valmis. Nii harjus silm hästi nägema. Operaatorite hulgas räägiti, et selles peituvatki Viktori edu pant: ta oskab kaameraga ühte sulada, tal on palju kannatust ja sellepärast näeb ta teistest paremini oma vigu ning väldib neid duublist duublisse.

Ühtekokku võeti stseeni viiel korral. Kui nad viimaks valmis said, eemaldus Viktor luubist. Ta vasakule silmale oli luubi äärekumm võru ümber pressinud, mis kohati punane, tükati must, sest higiga hakkas kumm määrima. Kraanalt maha astunud, läks Viktor ühe grimeerijaneiu juurde ning puhastas kaua ja põhjalikult kõlmi vees niisutatud vatiga nägu. Ta seisis seljaga dekoratsiooni poole, seljaga sinnapoole, kus paiknes kraana, kus väsimusest ühtelugu kaablitele komistav onu Miša kaamerat lahti võttis ja kastidesse jaotas, kus assistent, kassetid kaenlas, pimikusse minema valmistus, et võimalikult kiiremini materjal laboratooriumi ilmutada anda.

Võib-olla peaks lähematele abilistele mingisuguseid lahkumissõnu ütleva? Ent siis tuleks ka pikalt seletama hakata. Seda Viktor ei tahtnud.

«Head tervist!» hüüdis Venjamin Viktorile. Tema oli ikka esimene kojuruttaja.

«Head tervist!» hüüdis Viktor talle üle õla.

«Lähme ülevalt toast läbi,» öeldi korraga Viktorile vaikselt kõrva. See oli filmigrupi direktor.

Viie minutiga jõudsid kõik kutsutud kohale ja šampanjapudel tehti pauguga lahti.

«Niimoodi, selleks korraks...» pomises lavastaja ja tõstis kihiseva sisuga teeklaasi.

«Ja-jah,» pidas ballettmeister oma kohuseks kohmata. Ta jõi kiirustades, januselt.

«Nii-nii,» ühmas Viktor eelkõnelejate vaimus.

Näitlejatar, kes klaasi väljasirutatud käes hoidis, hakkas sundimatult naerma.

«Olge terved, kulla sõbrad,» lausus ta heliseva häälega, löi lõua püsti ja jõi.

«Jääb märkida, et jõudsimme võtteperioodiga lõpule. Eriline rõõm on täheldada,» sekkus filmidirektor, «eriline rõõm on mul sellest, et pika ja raske võtteperioodi vältel polnud meil grupis mingeid arusaamatusi. Kõik pidasid üksteisest lugu, mistõttu ka töö laabus kõrgel tasemel. Olen kindel, et meie film leiab nii kriitika kui rahva poolt hea vastuvõtu.»

Filmidirektori kõne ajal märkas Viktor, et ta kursusekaaslane Irina kõssitab toa kaugemas nurgas, seal, kuhu metallkupliga laualambi valgus päriselt ei ulatunudki. Viktor tundis miskipärast rõõmu ootamatust kohtumisest. Võib-olla see polnudki nii ettearvamatu kokkusaamine — filmidirektori seltsis oli Irinat ennegi nähtud. Aga siiski — siin, öise vahetuse ajal, umbunud õhuga grupitoas mõjus Irina nägemine mõnevõrra ebatavalisena.

«Irina, kas sulle klaasi ei jätkunud?» küsis Viktor lahedalt.

Irina astus lõdval sammul ligi. Ta nägu oli öiselt vorpis ning ta ei vaadanud filmidirektori poolegi, kui see talle klaasi pihku torkas.

«Kallake daamile šampust, kus pudel on?» korraldas lavastaja, kes

galantse inimesena oskas tühja-tähja askeldusega piinlikke momente summutada.

Näitlejatar naeratas Irina poole oma ilusaimat naeratust ja löi temaga kokku.

Siitpeale vallandus pinge. Ballettmeister koos Viktoriga võtsid Irina poolt sirutatud pakist suitsu, näitlejatar laskus tugitooli ja filmidirektor kutsus lavastaja teise laua juurde, et temalt mingeid allkirju võtta.

Lavastaja jõudis Viktorile järele, kui too mantlit selga ajas.

«Ma loobusin autost,» naeratas ta. «Las direktor saadab parem daamid koju. Teate, nendel varahommikustel trollibussidel on oma kordumatu meeleolu. Selles uues stsenaariumis, mida ma teile enne vahetuse algust lugeda pakkusin,» jätkas lavastaja rõõmsalt, «seal on üks episood koidueelsest linnast. Teate, see on kuidagi võpatama-panev, kui suur linn, nii suur linn on peaaegu inimtühi. Trollibussis istuvate üksikute sõitjate nägudel on une ja keskenduse segu, nad on eriliselt endasse süvenenud. Pange tähele, kunagi ei teki sel varasel tunnil sõnelusi, päev pole veel jõudnud inimesi muredega laadida.»

Lavastaja naeris, ta kume naer tuli kuskilt kurgupõhjast, väljendades suure töö lõpetanud inimese rahulolu.

Valveruumis pääsmiku esitanud, mõtles Viktor, et huvitav, kauaks talle punasekaaneline raamatuke kätte jäetakse.

Trollibussipeatuses ei olnud kedagi rohkem peale kahe öisest vahetusest tulnud mehe. Baleriinid olid ammugi ära sõitnud, ka onu Miša, Venjaminist rääkimata. Ainult assistent täidab võib-olla veel laboratooriumis formulare, siis saab temagi koju magama.

Eemalt läheneski Viktori trollibuss, kummid vidisemas lörtsisel asfaldil.

«On teil jalaga midagi tõsisemat?» tuli lavastajal meelde küsida, kui Viktor raskelt kepile toetudes peatuvale bussile lähenes.

«Amputeeritakse,» ütles Viktor üle öla ja tõsis astmest üles.

Uks tema selja taga sulgus plaksuga. Juht võttis järsult kiirust, nii et Viktoril oli tegemist, et mitte kukkuda, enne kui istmeni jõudis. Koperdas, nagu oleks ta juba karguga invaliid.

Varsti, mõtles Viktor, jõuan koju, puhkan veidi, vaatan lehti, seejärel helistan laboratooriumi. Ehk kuuleb, kas materjal läks masinasse, ja kuidas negatiiv paistab.

Puistasin oma mälestusi, otsides rõõmsat sündmust.

Ega helgetest hetkedest puudu pole olnud, kuid miskipärast tõsis silme ette hoopis sinelis tüdruk, keda kohtasin kümnendal mail, päeval pärast fašistliku Saksamaa kapituleerumist.

Äsja olin saanud käsu Moskvasse ilmuda. Rindeoperaatori töö oli kriips all. Läbi sõja väldanud vahetus, heledaks kulunud servadega kaamera käes, oli lõppenud.

Aastaid hiljem, kui Kinomajas seati üles marmortahvel sõjas langedud rindeoperaatorite nimedega, seisin ühtepuhku selle ees ja imestasin, kuidas mina vanade sõprade ringist sedapuhku välja jäin.

Saanud väljakutse Moskvasse, sundisin mõtteid rahuaja roobastele, sest jälle kord tuli otsast alata. Unustusse vajunud harjumused, mis olid kujutlustes jõudnud tuhmuda võõrasteks ning kummalisteks, ootasid elustamist. Pisasjadki, nagu linadega voodi, õhtusöögiks kaetud

laud ning korteriuks, mis sind välismaailmast lahutab, kuulusid kuhugi võimatult kaugesse maailma.

Elu taasavastamise aimus seadis mulle õhupadjad saapataldade alla. Tulin üle liivanõmme, kaamera seljakotis, ning mõtlesin, kuidas Moskvasse jõudes Bella kõige kiiremini Taškendist kätte saaksin.

Äkitselt nägin üksiku männi all sinelis tüdrukut, kes kividega loopis. Ta oli oma seljakoti kõrvale pannud, kaeluse lahti nõöpinud ning pildus puuladvas kõssitavat oravat.

Jäin ta läheduses seisma. Kuigi minu kõrvus kuuldus soovitud helina ešeloni rataste mürin, ei olnud mul korraga jaamaminekuga kiiret. Minus hingitses ikka edasi rindereporteri vaim, mis ei lubanud ühestki sündmusest ükskõikselt mööda minna.

Seisin ja vaatasin tüdrukut.

Hirmunud orav üksiku puu ladvas põikles ühe oksatuti tagant teise varju, kuid tal polnud suuremaid väljavaateid pääsemiseks, sest sineelis tüdruku kivirahe oli lakkamatu.

Ta kummardas, sõelus liiva seest uusi kive ning jätkas oma tegevust.

Laskusin ühele põlvele, harutasin kaamera seljakotist välja ning võtsin kätte. Mis sellest, et kassetis polnud meetritki filmi, inimesi kutsub korrale paljas objektiiv või mikrofoni nägemine.

Tõepoolest, tüdruku käsi, kruusakivi pihus, vajus alla ning ta pööras jäserikule männile selja.

«Pärast hirmsaid tapmisi ilmaasjata elu hävitada,» porisesin vihasena.

Ükski pateetiline tekst ei hakanud mu kõrvus kaasa kõlisma, kui vaatasin läbi visiiri nutukriimulist tüdrukunägu, kui silmitsesin ta lonkis sinelit ning tõmbininalisi kirsasaapaid, mis ilmselt paar numbrit jala last suuremad olid.

Tüdruk poetas kivi maha ning võttis valveseisangu, nii hästi kui see tal õnnestus. Nuuksatused jäid harvemaks.

Panin kaamera seljakotile ning küsisin:

«Mis on lahti?»

Ka tema sõjaharjumused olid võimust võtnud. Ta ei sõandanud eemalduda ning kogeles midagi ebamäärast.

«Miks sa looma tappa tahtsid?» küsisin ma häälega, mis oleks välikohtu prokurörile au teinud.

«Sellepärast, et... iseenast ei julge...» reastas tüdruk suu tõmmeldes sõnu.

«Pole mingi seletus,» taunisin teda.

«Minu jaoks on kõik otsas,» ütles tüdruk väljakutsuvalt ja vaatas mind raevunud pilguga.

«Ihuliikmed terved, mis sul viga on?» laususin tõredalt.

«Ma olen üksi. Mul pole kedagi. Mul pole kuhugi minna,» raius tüdruk häält tõstes.

«Sinna ei saa parata. Sõda...» kobasin abitute lohutussõnade järele.

«Ema suri blokaadi ajal nälga. Isa jäi Stalingradi alla. Ja nüüd veel...» Tüdruku hääl alanes sosinaks ja suu hakkas uuesti tõmblema.

Seisin sõnatuna ja ootasin, et tüdruk rahuneks.

Tüdruk pühkis pihkudega põsed kuivaks. Ta vaatas mulle oma läikivate silmadega ainiti otsa ja jätkas:

«Igal öösel näen ma unes laipu. Terved riidad laipu. Terved püramiidid surnukehi. Palju suuremad püramiidid kui vaaraode omad. Terved mäed laipu. Nii suured mäed, et pilved takerduvad nende tippu-»

desse. Ja kõige peal on tema! Kõige peal! Viimaste hulgas. Selleks kor-raks . . .»

Ma ei talunud tüdruku pilku ja hakkasin kaamerat seljakotti tagasi pakkima.

«Kõige peal on tema — minu vend. Ainuke, kes mul veel oli!» kuulsin tüdrukut pomisemas.

Siis läksime koos jaama.

Mina tümpsisin liivasel rajal tüdruku kannul. Kui tagasi vaatasin, nägin kahara sabaga loomakest üksiku puu juurest kaitsva metsa poole silkamas.

Nii päästsin minagi ühe elu.

PÜHA INES

Seina taga virisesid Jevgeni lapsed ja Karl ei saanud magama jääda. Polnud kuigi palju aega möödas voodisseheitmisest, võiks kannatlikult oodata, kuni uni tuleb, ent Karl tundis, et täna ei tasu püüdagi. Ta oli erutatud, mõtted liikusid nagu õhupöörised aerodünaamilises torus ning joodud konjak oli lahtunud, tajutavaid jälgi jätmata.

Loomulikult võis piinavat lesimist Jevgeni tõnnivate laste kaela ajada — inimene on kord juba selline, et otsib oma hädas süüdlasi teiste hulgast. Ent Jevgeni järjest suureneva noorperega on Karl tegelikult ammugi harjunud. Need vääksumised seinaga, kus paariaastaste vahe-dega uus hääletoru lisandus — seda võis pidada korraliseks saatemuusi-kaks nende elule Inesega.

Kuluks kiruda ka uute majade madalaid lagesid, mis koos tuppa kuh-jatud asjadega hingamiseks vajaliku kubatuuri miinimumini litsuvad. Ei julgenud õhuakent ööseks lahti jätta — Ines oli hädas korduvate angiinidega, mine tea, võib jälle krõbisema hakata.

Karl lamas selili, ei liigutanud kätt ega jalga, et mitte häirida magu-sasti nohisema hakanud Inest.

Mööbelseppade arvates pidid kaks inimest ära mahtuma ühe meetri ja kümne sentimeetri laiusele kušetile. Kuigi nad Inesega mõlemad olid kõhnad, võis kitsikus unetuil öödel siiski marru ajada. Muidu ei saanud nuriseda. Üldiselt talusid nad teineteise lähedust hästi.

Karl kuulatas. Ines magas küllalt raskelt. Karl võis ettevaatlikult tõusta, Ines ei ärka. Ei kušeti vedrude võbinast, ei paljaste jalgade peh-mest astumisest jahedal parketil, ei ukse liikumisest — selle kriuksu-nud hinged said paari päeva eest hoolega õlitatud.

Karl seisatas hetkeks tooli juures, mille leenile oli magama heites oma pintsaku seadnud. Ta kobas pungil põuetaskut ning tundis eba-määrast naeru eelaimust põselihastes. Sorida öisel ajal pimedas toas taskuid-pidi — õnn, et Ines magab. Kui ta Karli liigutusi aimaks, võiks naine arvata, et Karlil on siginenud mingid salarahad. Käib neid öösiti kontrollimas, võidunud kupüüride nurki nimetissõrme ning pöidla va-helt läbi libistamas.

Karl sikutas rinnataskust ettevaatlikult välja paksu ümbriku. Paber nagu jahutas ta kuumast ruumist ja joodud alkoholist pisut tursunud kätt.

Toaukse muustrilisest pressklaasist ruut helendas veidi. Nähtavasti oli köögiuks poikvele jäänud ning nüüd kumas linna valgust öiselt hääle-tusse koridori.

Korteriesikusse libisenud Karl tardus samas paigale. Paljaste jalgade tatsudes lähenes talle väike valges särgis kogu. Ehkki Karl tõmbus seinaväärde, et last tema öisel rutulisel käigul mitte segada, oli teda siiski märganud.

Jevgeni keskmine põngerjas peatus parajasti Karli juures. Kõneldes Karli põlve keermetuud, ütles ta uniselt:

«Sa oled väga kondine vaim.»

«Mine, mine,» sosistas talle Karl.

Mürtsus uks koridori kaugemas sopes, peagi tõmmati kolinal vett — ei jäänud vähimatki kahtlust, et poiss oli pimedusele vaatamata õige ukse üles leidnud.

Karl astus kööki, ootas, kuni Jevgeni järglane oli tagasi oma tuppa jõudnud, ja alles siis vajutas lülitile.

Nüüd tuli veel keegi Jevgeni poolt koridori, aga need olid rasked sammud.

«Kõik nad kolmekesi on omavahel telepaatilises seoses,» pomises Jevgeni suitsetavale Karlile üle läve ja läks sedapuhku edasi.

Karl kuulis kolistamist vannitoas, vaikset vandumist ja seinakriipimist, nagu oleks kass ühe küünega üle krohvi tõmmanud. Niikaua kui Karl oli siin korteris elanud, polnud Jevgeni suutnud oma rätikunagi vannitoa seinakülge kinnitada, ikka loksus nael krohvi seest välja.

«Homme toon kipsi ja otsin paraja kruvi,» mõtles Karl. «Paljulapselist isa peab aitama.»

Samas oli Jevgeni uuesti köögiukse vahel ning hetkeks piidale naalduhes ohkas ta:

«Telepaatiline seos. Täpselt pool kaks käib kõige vanem, siis keskmine ja lõpetuseks tuleb kolmaski ära potitada.»

Jevgeni osutas vasaku käe põidlagaga valgele emailitud nõule, mida ta sangapidi paremas käes hoidis.

Karl mõtles, et kui nüüd Jevgeni ise oma jutu peale naerma juhtub puhkema, ärkab Ines kindlasti. Sest pruugib Jevgenil vaid muiata, kui ta enam vastu panna ei saa ning lekutab tükk aega, kuni hingamine läheb käest ära.

«Pane ühel õhtul kell seisma, ehk magavad sedasi hommikuni välja,» soovitas Karl.

Sedapuhku polnud Jevgenil aega pikemalt Karliga aru pidada — läbematuks muutunud kaasa hüüdis meest ja köökigi kostis, kuidas Jevgeni ägedalt sosistades oma viivitust naise ees õigustas.

Nüüd lõpuks oli rahu majas. Karl kustutas kraani all suitsuotsa ja viskas selle prügiambrisse.

Kõheldes võttis ta paksu ümbriku kätte. Ta nagu pelgas uuesti vaadata selle sisu, aga vastupandamatu jõud kiskus kuvääri litsunud joonistuspaberilehte lahti keerama. Juba siis oli Karlil imelik tunne, kui ta päeval saadetise postkastist leidis. Näinud Inese tütre käega kohmakalt kirjutatud aadressi, oli ta poolvargi koridori hämaras nurgas läkituse üle vaadanud. Pärast toppis narmendama rebitud ümbriku süüdlaslikult ringi vaadates pintsaku põuetaskusse ega rääkinud sellest kõigest sõnakestki Inesele.

Nüüd võis Nineli joonistust rahulikult vaadata.

See oli detailirohke pilt. Võis arvata, et nõrga nägemisega Ninel oli palju vaeva näinud. Küllap ta pidi mitmel korral oma alatasa nürinevaid värvipliatseid teritama. Ühes kohas võis märgata kustutuskummi

jälgi ning kohati kumasid värvist läbi kirjutuspiliatsi kriipsud, millega Ninel oli kontuure ette vedanud.

Loperguse punase päikese all, millest särasid välja katkendlikud kollased kiired, seisid kolm õnnelikku inimest, kõigil suud kõrvuni. Vasakul kuldjuukseline Ines punasetäpiliselt kellukkleidis, keskel patsidega Ninel sinisetäpiliselt kellukkleidis, suurte sangadega mustaraamilised prillid ees, ning paremal rohelises ülikonnas Karl, kikäilips löua all. Karlil olid samuti suurte aisadega mustaäärelised silmaklaasid ninal.

Et pildi vaatajal ei saaks mingeid eksiirvamusi tekkida, oli igale tegelasele õnnelikust kolmikust nimi alla kirjutatud. Mis kõige tähtsam — teose kõik kolm tegelaskuju hoidsid üksteisel käest kinni.

Karl sättis pildi köögikapile, seinariiu alla. Sinna langes parajasti nii lai riba valgust, et terve joonistus oli hästi vaadeldav. Nüüd, distant-silt näisid päikese all seisva kolmiku taga kujutatud majad ja puud päris ruumilised ning loomutruud.

Korraga Karl jahmus. Miks oli tüdruk talle prillid pähe joonistanud? Tal oli ju hea nägemine, polnud kunagi silmade üle kurtnud, kust võttis tüdruk selle detaili? Või tahtis Ninel oma ema mehe tundeerksust proovile panna, tahtis millelegi vihjata? Kas tema eas ollakse selleks võimeline? Alltekstide taju areneb üldiselt hiljem, igatahes mitte kümne aasta vanuses, oletas Karl.

Samas lõi Karl kõhklema. Ise oli ta tervelt kolmkümmend aastat tagasi nii vana kui praegu Ninel, mis mäletab ta enam? Tema, Karl, selles eas... Mida õieti tehtigi kümne aasta vanuses? Mida tunti selles eas?

Kui Ninel kooli läks, elas ta aasta ema ja Karli juures. Karli ja Inese elu sai pea peale pööratud. Korrapealt, kui Nineli voodi vanaema juurest Karli ja Inese õdusasse tuppa toodi, sigines perekonda ajutise vahepeatuse tunne. Mitu nädalat läks aega, enne kui Nineli koikule õige koht leiti. Kord oli lapse voodi otsapidi vastu sein, raamatukapi ja riietekapi vahel. Kui tüdruk magama läks, puges ta justkui pea ees koopasuust sisse. Tal pole õhku, kartsid kogenematud vanemad, kellele korraga suur laps majja ilmus. Prooviti asju ümber tõstes plikale omaette magamisnurk sisse seada. Arvestati peatsi asendit lambi suhtes, et lapsele uinudes valgus silma ei langeks. Mõne päeva pärast, kui Ninel nohuse jäi, arvas Karl tõve sellest tulnud olevat, et tüdruku voodi sätus tuuletõmbuse tsooni. Neil oli toas niisugune ala, kus õhk kergesti liikvele läks, kui rõduuks avada. See tuli vist sellest, et toauksel oli lai pragu all ja köögis hoiti enamasti akent lahti. Pärast polnudki muud lahendust, kui tuli suure vaevaga omandatud import-sekretärpuhvet maha müüa ja plika paigutada välisseina äärde. Nii sai ta ase ka päikesevalgust. Talve tulekul, tõi küll, läks sein külmaks ja nad olid sunnitud tüdruku voodi kohale vaiba riputama. Ines tormas seinale katet otsides terve linna poed läbi, lõpuks leidis ühe rohelise-punasekirju vaibaniru, mis kuidagi ei sobinud toa mahepruuni koloriidiga.

Karli ja Inese kodu jäi Nineli tõttu külalisteväseks. Endised kärrikkad seltskonnad võõrduisid vähehaaval nende majast — kuidas sa lällutad, räägid anekdoote ja suitsetad, kui laps istub alandlikult nurgas, vaatab pealt. Sihib ainiti oma hallide silmadega, mida prillid veelgi suuremaks moonutavad.

Lapsemured närvutasid Inest silmanähtavalt. Enne Nineli majja-tulekut, kui tüdruk veel vanaema juures elas, söid Karl ja Ines lõunat väljas. Öhtuti nokkisid midagi kergelt köögilaua nuka peal — jõuad sa

iga toidukorra pärast taldrikuid-tasse ning nuge-kahvleid tuppa ja tagasi tassida. Aga Ninelile tuli hommikuti putru keeta, piim pidi õhtust külmutuskapis valmis seisma. Veel raskem oli lõunasöögiga. Ines tuis- kas pärast tööd mööda poode, ta jutudki muutusid majapidamismurede tõttu küllalt üksluiseks. Et kus mida anti, kui suur saba seisis või kaua tal aega kulus, et liha ja leib kätte saada.

Loomulikult hoivas Ninel Karli kirjutuslaua. Kõik eksponomeetri- lised arvutused, mille kallal Karl armastas teinekord õhtutundidel pu- sida, rändasid peaaegu et tarbetu vanapaberi hunnikuna riietekapi otsa. Ines kahetses ühtepuhku sekretärpuhvetit taga, mis ruumipuu- duse tõttu tuli maha müüa, sest nüüd seisis õrnõhukesed mokatassid ja lilleline kõhukas teeserviis köögikapi riiulil.

Mis parata, Inese ja Karli kahekümne ruutmeetri suurune tuba oli kolmele liiga väike. Uuele korterile polnud mõtet pretendeeridagi — iga hinge kohta oli neil ligi seitse meetrit pinda, enamik inimesi elas hoopis kitsamalt.

Ka Ninel ei tundnud ennast talle üsna võõraste vanemate seas kuigi hästi. Igat tühisematki asja võttes küsis luba, see hakkas päriselt tüü- tama. Plika oli ujedusest kohmakas, alalõpmata pörkas ta millegi vastu. Ikka juhtus niimoodi, et ta riivas kas Inese kleiti, mis oli toolileenile visatud, ja see libises maha, või lükkas mõne raamatuvirna ümber. Siis temaga pragati, eriti kui ühe või teise armsa kõite kaas oli kukkudes viga saanud või jälle mõni kriitpaberile trükitud ajakiri sai näotute murdevoltidega rikutud.

Kariil hakkas teinekord tüdrukust hale. Sellepärast võttis ta mõnel pühapäevahommikul Nineli käekõrvale ja nad läksid koos lasteetendu- sele või loomaaeda. Kuid tihti polnud selleks viitsimist, eriti rõskete sügisudude aegu või pakase tülles. Siis olid kõige raskemad just need kodused puhkepäevad. Nad olid kolmekesi nagu puuris. Ninel istus laua taga, treis lõpmata hulgal tähti ja numbraid, mis ikka tulid kõverad ning näotud välja, mingid varesejalad tindiplekkidega pooleks. Karliil polnud muud teha kui kušetil pikutada, raamat käes. Tuju oli ena- masti nii kehv, et iga romaan või jutt, mille kätte võttis, tundus nee- tult halvasti kirjutatud olevat. Ines taandus söögivahedel vannituppa ja pesi pesu, mida nüüd, kui laps majas, ütlemata palju sigines.

Järgmisest sügisest sai tüdruk internaatkooli sokutatud. Nineli voodi võeti lahti ning tõsteti koridorisoppi, kuni ükskord Jevgeni selle oma keskmisele poisile küsis. Ninel saadeti suvevaheajal alguses pioneeri- laagrisse ja pärast vanaema juurde. Kui ta emale külla tulles ööbima jäi, magas ta toolide peal punaseruudulise islandi pleedi all.

Inese ja Karli elu sai endise võlu tagasi. Ines säras, võttis kahekordse innuga seltskondi vastu ja talletas mingi erilise huumoriahnusega mällu lõputu hulga anekdoote. Nad söid Karliga jälle, kuidas juhtus, tuppa kaeti laud ainult külaliste tulekul. Ka oma kallid serviisid tõi Ines köö- gist tuppa tagasi, muretses nende hoidmiseks kes teab kust kohast lü- kandklaasidega kapikese, mille seinale riputas.

Elamine tundus jällegi piisavalt avar, asju täistuubitud tuba ei äng- gistanud neid pörmugi. Kui juhtus mõni raamatuvirn ümber kukkuma või Inese kleit toolileenilt libisema, põhjustas taoline seik üksnes naeru, kui seda üldsegi tähele pandi.

Ükskord Ines tunnistas, siis kui Ninel veel kodus elas, et ta polevat pörmugi armastanud Nineli isa. Seda rääkis Ines öisel tunnil, kui ta min- gitest pisipahandustest tusesena uinuda ei saanud. Karl kuulas tol kor-

ral Inese juttu jahmununa, nendest asjadest rääkis Ines talle esmakordselt. Ninel on juhuslik laps, keda keegi ei oodanud, kinnitas Ines, ja Karlil oli hirm, et äkki tüdruk ei magagi ja kuuleb. Sellepärast vajutas ta peopesa Inese suule ja palus tal vaikida. Nii Ines uinuski, närvlikult tukslevad põsed Karli käe all.

Ja nüüd korraga saatis Ninel Karlile sünnipäevaks pildi. Veidra joonistuse kolmest õnnelikust inimesest punase päikese all, mis pillub igasse suunda kollaseid kiiri nagu säraküünal.

Kas Ninel tõesti tahaks tagasi tulla nende toa kitsikusse, kus ta enast paratamatult üleliigsena pidi tundma! Ines polnud oma tütart ise kasvatanud ja sellepärast pidi ema Ninelile võõras olema. Karl oli plikaga vaevalt aasta ühe katuse all elanud ning tüdruk polnud jõudnud talle omaseks saada. Pealegi puudus tal soon lastega jäändamiseks. Teda enamasti lihtsalt ei huvitanud, mis tüdruk mõtles või tundis. Talle jätkus küllaga oma muresid. Karl polnud Jevgeni, kes võis lastehaigustest pajatada sama põhjalikkusega, nagu mõni teine mees räägib konjakimarkidest. Karl oli kindel, et ta ei suuda iialgi saada Jevgeni taoliseks, kes helistas väsimatult kooli ning pidas nõu õpetajatega, uuris ja puuris, kui vanem poeg mõne halva hinde koju tõi. Tagatipuks käis Jevgeni vabatahtlikult mööda «Laste Maailma» ja otsis oma võsudele parajat jalatsipaari või pesutükki.

Miks küll istub Karl siis öösel siin toidulõhnases kõledas köögis? Miks ta konutab siin korratus ruumis, mille räämas aknale kummalgi naistest pole aega olnud mingeid kardinatükke ette seada? On tal vaja mõelda võõrale plikale, tolele prillidega tüdrukule, kes nähtavasti magusasti põõnab internaatkooli magamistoas! Küllap vaatab oma eakaaslastega võidu värvilisi unenägusid. Hingab rahulikult avaras ruumis, mille puhtale põrandale aknast paistev kuu on joonistanud helendava kekskasti.

Ninelil on seal hea olla, otsustas Karl. Ümber uute hoonete säilitati põline park — on, kus ringi joosta. Üldse peab tänapäeval lugema õnneks elada seitsmekümne kilomeetri kaugusel saastatud õhuga linnast.

Karl püüdis ennast uniseks sundida ja haigutas pikalt. Ines mõelgu ise oma lapsele, sisendas ta endale. Mina pole kunagi vastu rääkinud, pole mul millestki tüdruku jaoks kahju olnud, õigustas ennast Karl. Tahab — pidagu oma last internaatkoolis, tahab — toogu koju. Kannatame ära. Muinasjuttude tigidad võõrasemad ja karmid võõrasisad on ajalukku kadunud. Tänapäeval oskavad inimesed suuremad olla.

Jevgeni toast hakkas taas summutatud lapsenuttu kostma. See oli Karlile kui märguanne, mis ta mõtteist üles äratas. Karl võttis köögi-kaupilt Nineli joonistuse, keeras kokku ja pistis ümbriku. Koridori astunud, kustutas ta tagasikätt tule. Kikivarvul hiilis Karl oma toa uksest sisse, vajutas lingi tugevasti alla, et lukukeel ei klõpsataks.

«Kus sa hulgid?» küsis kušetilt Ines täiesti selge, ärkvel inimese häälega. «Mis sa taskus sorisid, enne kui välja läksid?»

«Kuule,» ütles jahmunud Karl solvunult, «pole aus teeselda magajat, kui tegelikult ärkvel oled.»

Ines vajutas ripplüliti ja seinalamp kušeti kohal süttis.

«Näita siia,» nõudis Ines, kui Karl tahtis ümbriku tagasi põuetaskusse torgata.

Karl viskas Nineli saadetise äkilise liigutusega teki peale. Ines kiskus kiirustades kokkukeeratud joonistuse lagedale, nii et ümbrik veelgi enam katki rebenes.

«Ja siis?» küsis ta pettunult, olles põgusalt Nineli pilti seiranud.

«Tüdruk igatseb koju,» vastas Karl ja istus toolile laua äärde, mida kattis sünnipäevapeost plekiline lina.

Ines keeras pildi ringi, vaatas paberi puhast tagakülge ja tähendas:

«Ta pole sõnakestki kirjutanud.»

Karl ainult ühmatas.

«Muretse suurem korter,» ütles Ines pärast pausi vaikselt, järelemõtlemiseks piisavalt aega kulutanud.

Karlilt vastust ootamata viskas ta:

«Mis tal sealgi häda on.»

«Ninel on sinu laps, sina minu naine. Me vist peaksime rohkem tüdruku eest hoolitsema.»

«On üks õnnetus,» ohkas Ines.

«Vaata, kui hästi ta joonistab,» ütles Karl ettevaatlikult.

«Ma tean,» ütles Ines allasurutud erutusega, «sa mõtled ühtevalu minu endise elu peale. Võib-olla kahetsed, et...»

«Et sind üles korjasin? Kas tahtsid seda öelda?» küsis Karl jäiselt, sest taoline jutt ei kerkinud mitte esimest korda.

«Just nimelt,» heitis Ines ja surus huuled triibuks.

Karl ei saanud muigamata jätta, kui ta voodis istuvat vihast Inest vaatas. Kõhn nägu laiguline, justkui oleks grimm pooleli jäänud, tedretähniline nina kõlbas kiiluks ja sinised silmad pildusid tuld nagu pudelikillud. Nõtked patjadel laiutavad käed reetsid Inese neiupõlveaastaid, kui ta balletirühmas tantsis.

«Mida sa naerad?» pitsitas endast Ines.

«Loomulikult sind,» kostis Karl leplikult.

«Vahest tahad väita, et sinul polegi endist elu olnud?» asus Ines rünnakule. «Me veel ei tea, kus sinu võimalikud vallaslapsed ringi hulguvad! Ninel sai vähemalt korralikult paika pandud. Ja üldse, kas arvad, et kõmu sinust ja Ritast pole minuni jõudnud? See lugu, kui instituudi direktsioon mingi kõrge komisjoni eesotsas teile peale sattus! Pärast arutati komsomolikomitees, arvad, et pole kuulnud?»

«Ha-haa, moraalselt laostunud elemendid omavahel!» purskas Karl naerma.

«Ära irvita,» sosistas Ines, «Jevgeni lastekari magab.»

«Pole midagi,» tõusis Karl toolilt ja vaatas otsivalt ringi. «Just Jevgeni oligi toast puudu, kui komisjon sisse astus.» Karl surus naeru alla ja küsis heatujuliselt: «Miks sünnipäevapidu nii vara lõppes? Ines, kuhu sa pooliku konjaki panid?»

«Hull oled,» torises Ines Karli muhedast olekust üllatunult.

«Maast lahti!» kamandas Karl puksudes. «Või tahad, et üksi jooma hakkaksin? Mul on veel naine olemas!»

Ines kobis asemelt maha, lükkas jalad tutiga tuhvlitesse ja ajas tooli-leenilt võetud lillelise hommikumantli selga.

Ta pani pooliku pudeli lauale ning otsis klaasid välja. Karl kõndis kööki, tõi jääkapist kooldunud juustuga võileivad, mis sünnipäevalauast järele jäänud, ning suure kollase sidruni.

«Millest auväärt isand äkki nii rõõmsaks läks?» päris hämmeldunud Ines Karli sisenedes.

«Sa tuletasid mulle vana armsa loo meelde. Pidin ju äärepealt Ritaga abielluma, et teda kõrgelt moraalsete rünnakute eest kaitsta. Nii ma ütlesingi komsomolikomitees, kus nad meid kahel või kolmel korral pinnisid. Põrutasin rusikaga lauale ja ütlesin: jätke tüdruk rahule, ma

kavatsen ta naiseks võtta. Et lõpetame instituudi, ja sedamaid. Enne ei saa elamispinna pärast. Punase kalevi taga istuvad tegelased löid särama nagu vasktaldrikud. Soovisid õnne, avaldasid lootust, et hakkame käsikäes kodumaist filmikunsti enneolematule kõrgusele viima. Nalja nagu merd!»

«Selle Ritaga! Selle hobusega?» Karli jutust kaasakistud Ines löi käed plaksuga kokku, unustades sootuks Jevgeni lapsed, kes teispool seina magasid.

«Äärepealt oleksime kokku heitnud,» kinnitas Karl.

«Einoh, miks ma Ritat ei tea,» heietas Ines. «Kui ta paaril korral meil käis, vaatasin ikka, ega suutnud kuulujuttu uskuda. Rita näeb nii kandiline ja mehelik välja,» pomises Ines ja kallas ise klaasidesse, sest Karl oli pudeli sedapuhku ära unustanud.

«Kogu lugu juhtus parajasti enne ühiskonnateaduse riigieksamit. Meil oli vaja kõvasti materjali läbi mäluda. Täpsemalt — kaheksa kilo ja kuussada grammi. Diplomipeo ajal kaalusime naljapärast raamatud ja konspektid ära. Elasime kolmekesi ühes toas — Viktor, Jevgeni ja mina. Minu voodi seisis ukse juures, Jevgeni ja Viktori asemed kahel pool akent. Jevgeni kui režissöörinimene kaunistas oma seina voodi kohal abstraktse pannooga. See oli leht joonestuspaberit, millele ta läbiseigi kleepis suitsupakid, tikutopsid, ajalehest kistud ribad, kollase vahtralehe, konservipurkide etiketid, läinud-aastased kalendrilehed — sõnaga, igasugune rämps, mis kätte puutus, sai osakeseks tema jubejulges teoses. Ise väitis, et pilt kukkus kohati kubistlik välja, ning osutas tikutopsile. Peale muu tundis muret, et langes vist oma loominguga eklektika hirmsasse sohu.»

«Mehed jäävad surmani lasteks,» ohkas Ines Karli jutu vahele ning rüüpas konjakit.

«See ei tähendanud, et Jevgeni hing tõeliste sümbolite ning ka realistliku kunsti poole poleks kiskunud. Kuna tema vaim pidi voodi kohalt vastu vaatama, siis naelutas ta peatsisse suure lehe musta paberit, millele sehkendas valge värviga: «Anarhia on korra ema!» Kui lustlikul inimesel kord juba pintsel käes, ei saanud nimetatud hüüdlause alla sündimata jääda ka pealuu koos säärekontidega. Ent see kõik oli alles lapsemäng, Jevgeni peamine eksponaat oli hoopis põrgulikum. Selle loosungiga nägi ta kõige rohkem vaeva. Ta maalis ilukirjas pikale ribale: «Kisume sugulise lodevuse juurtega välja!»»

«Mis sa ütled, sihuke jama voodi kohal kirjas!» naeris Ines. «Näe, hoidis ennast, nüüd on niisugune korralik perekonnaisa, et hoia alt!»

«Kuule, natuke maadligi paralleelid,» tähendas Karl ja ta otsmik tõmbus viivuks kipra. «Sai Jevgeni tolle sügavasisulise teksti seina, jäi mõttesse. Järgmisel päeval tuli koju ja võttis klade vahelt värvilise reproduktsiooni välja. Selle oli ta raamatukogus salaja ajakirjast lõiganud. Nii leidis Ribera «Püha Ines» endale koha kirja all, mis manitses kõlbeline olema.»

«Püha Ines?» hämmeldus Ines. «Mismoodi ta välja näeb? Mul pole juhust olnud kunstiajalugu õppida, ja...» Ines takerdus ning vaatas alla, otsides tutiga tuhvlit, mis jalast libisenud.

«Ei,» muigas Karl, «sina ja too teine Ines — te pole põrmugi sarnased. Niisamuti nagu Ribera Ines pole mitte Ines Armand'i järgi ristitud.»

«Ka sinust ei saanud geenist, kuigi sa Karl oled,» nähvas Ines ja tonksas taasleitud tuhvli ninaga lauajalga.

«Oleme need, kes oleme,» soostus Karl kiiresti, et vabaneda Inese vahemärkustest.

«Aga mis kaunistas seina sinu voodi kohal?»

«Meil Viktoriga polnud millegagi peale raudtee trahvikviitungite uhkustada. Minul oli neid kokku tükki seitse, kui palju Viktoril, ei mäleta.»

«Kas sama Viktor, kes Cannes'is preemia sai?» otsis Ines kinnitust.

«Jah, sama Viktor.»

«Aga sa pidid ju Ritast rääkima,» muutus Ines läbematuks.

«Kannatust, mu arm. Kuhu me kiirustame? Pole Nineli, keda hommikul äratada ja kellele putru keeta. Homme pealegi pühapäev,» lisas Karl naise rahustuseks ja jäi viivuks mõttesse, nagu oleks ta alles äsja avastanud, mis nädalapäev on algamas.

«Meie riigieksam määrati jaanuari keskpaigale. Oli eriti külm talv. Just nendel päevadel püsis kolmkümmend viis pügalat allpool nulli. Ühiselamu maja, mis just eelmisel aastal valmis sai, oli nagu ikka halvasti ehitatud. Pakasega saime ta puudusi kõige selgemini omal nahal tunda.»

Ines noogutas ning silmitses ukse ja põranda vahelist pilu.

«Maja seina lõhestas suur pragu, hoone tiivad nagu vajusid veidi lahku. Keskküttekatlad polnud maja kubatuuriga vastavuses, ja nii oli meil pakasega toas vaid viis kraadi sooja. Kaitsmed maja ees posti otsas sulasid peaaegu igal öhtul läbi — kõik hakkasid kasutama elektripliite, neid voodite ette seadma, et ruume veidikenegi üles kütta. Ühiselamu komandant moodustas koristajatest abiväe ja käis toast tuppa keeduplaate konfiskeerimas. Äravõetute asemele osteti uued, inimesed ei saanud ju ära hanguda. Meie, operaatorid, olime kavalamad. Kruvisime voodiotste külge kronsteinidega poolekilovatised fotolambid. Neid ära ei võetud, sest ütlesime, et vajame valgust, kuna oleme külma tõttu sunnitud lauast eemal, see tähendab voodis teki all õppima.»

«Küll on hea, et meil on kaugküte,» ohkas Ines vahele.

«Neil öhtutel, kui koju tulles leiti keeduplaadid järjekordselt kadunud olevat, koguneti punanurka ägedaid koosolekuid pidama. Komandant ei julgenud sinna nägu näidata, ta oleks võib-olla vigaseks loobitud. Oletatavasti raamatutega, sest kive polnud meil kuskilt võtta, maja ümber seisid inimesekõrgused hanged. Viha oli hirmus, sest üliõpilase kasin rahakott ei võimaldanud ülepäeva uut elektripliiti osta. Asi läks nii kaugele, et komandant ei sõandanud oma toastki enam nina välja pista. Loomulikult ei jäänud tal muud üle kui paluda abi instituudi direktioonilt. Igasugused komisjonid hakkasid majas liikuma, nad käisid toast tuppa ja küsitlesid üliõpilasi olustikumurede kohta. Selle taga oli väga osav arvestus — kui igaüks saab ennast auväärt isikute ees välja puistata, siis tekib tal mulje, et on oma kodanikukohuse kuhjaga täitnud. Jääb kannatlikult abi ootama ega kipu enam väikest ametnikku lintšima ning koosolekul tel mörgama.»

«Ja Riia Rita oli teie toas, kui komisjon tuli?»

«Täpselt nii. Õppisime kolmekesi koos riigieksamiks — Viktor, Rita ja mina. Viktor oma voodi peal teki all, mina oma voodi peal, tekk kurguni, ning Rita Jevgeni loosungite ja nonfiguratiivse pannoo all Jevgeni voodis, kaasavõetud mantel peal.»

«Kisume sugulise lodevuse juurtega välja!» naeris Ines. «Kujutlen pilti!»

«Uks oli meil snepris, olime kindlad, et keegi juhuslikest sisseastu-

jatest ei saa meid tuupimas näha. Õigemini, me ei mõelnudki sellele, et Rita viibimine meeste toas võiks kummaline paista. Me polnud Viktoriga kumbki nii rikutud fantaasiaga. Pealegi olime selleks ajaks Ritaga üle nelja aasta koos õppinud, ta oli meile nagu oma poiss.»

«Kuidas komisjon sisse pääses, kui uks lukus oli?»

«Eks nälg tuli kallale, otsustasime söögivahet pidada ja Viktori kord oli köögist kuuma vett tuua. Ta ronis vastumeelselt soojast voodist välja, lükkas tuhvliid villaste sokkide otsa ja läks lossa-lossa, teekann peos. Meie loomulikult ei tõusnud, sellepärast jättis Viktor ukse poikvele ega tõmmanud sneprisse — kes oleks viitsinud silmapilk hiljem seda jälle lahti teha. Meie Ritaga panime Viktorit oodates raamatud ning konspektid kõrvale, viskasin Ritale üle voodiotsa suitsu — nii me puhkasime ja oma ninaaluseid soojendasime.»

«Ja komisjon astus sisse?» Ines surus käe suule, et naerupahvakuid tagasi hoida.

«Jah. Pidid nad just sel momendil meie toa juurde sattuma, kui Viktor välja läks ja ukse lahti jättis! Kopsti, hulk karvamütsides mehi toas, paar naist kah hulgas ja vaatavad, suud ammuli, meie elamist. Meestel hakkas piinlik, märkasin, kuidas paar tükki nendest püüdsid naeru tagasi hoida. Üks suurrätti mähitud naine aga marssis otse Rita juurde, kes rahulikult mantli all lesides suitsetas. Naine küsis Ritalt metalse häälega, et mis teie siin toas teete?»

«Ja Rita? Mis vastas Rita?»

«Rita osutas stoilise üleolekuga voodi läheduses kõrguvalle raamatu-virnale ja vastas, et üks te ise näe, mis ma siin teen. Nagu ta pärast rääkis, polevat talle ettegi tulnud, et teda võidak스 milleski sündsusetus kahtlustada.»

«Edasi!»

«Rohkemaks jutustamiseks polnud jahmunud seltskond võimeline. Neile paistis niigi kõik selge olevat. Nad lahkusid ust mürtsuga snep-risse tõmmates toast. Kui Viktor oma teekannuga tagasi loivas, pidin ikkagi mina voodist välja kobima ja talle ukse avama.»

«Millal teid komitees pinnima hakati?»

«Mõni päev hiljem. Ega me ise vahetult peale komisjoni sissetungi osanudki tolele vahejuhtumile erilist tähelepanu pöörata. Närisime omad võileivad ära, rüüpasime kuuma teed peale ning aina lappasime raamatuid edasi. Õppisime ausameelselt ühiskonnateadust. Ainuke, mida vahepeal endale lubasime, olid lühikesed suitsupausid. Aga kui kahe päeva pärast eksamile läksime, siis igaüks, kes instituudi koridoris vastu tuli, see näkku irvitas ning kahemõttelisi vihjeid pildus.»

«Kas Rita pidi häbi pärast maa alla vajuma?»

«Aga mispärast? Milles ta süüdi oli? Vastas riigieksamij sorinal ära. Kui koridori peal juhtus jutt jälle ühiselamu-seigale keerama, kehtas Rita õlgu. Väitis, et talle teeb nalja, kuidas inimesed ise ennast pahupidi pööravad ja välja näitavad, kui madalast vaatevinklist nad elu näevad.»

«Aga komitees?»

«Seal läks tolle sirgjoonelise ning napolisõnalise Ritaga päris raskeks. Ta kuulas kõik süüdistavad kõned ära, põlglik mask näol. Kui temalt kahetsust oodati, ütles Rita, et tema sisemine moraalitunne ei ole sugugi puudutatud. Seal ma kuulutasingi Ritaga abiellumise välja, et lõputust jorisemisest pääseda. Pruugib hukkamõistjatel veenduda, et nende poolt väljamõeldud süü omaks võeti, jäävad nad rahule. See on

A. Keerend

Armastajad (Värviline linoolõige) 1967

vana tõde. Arvavad, et said võimsa kasvatusliku aktiga maha, ning la-sevad sul rahu minna.»

«Ja Rita leppis sellega?» küsis Ines haigutades — küllap oli veidi pet-tunud, et Karli lugu polnud piisavalt pikantne.

«Ei. Kui viimaselt komitee istungilt pääsesime, ütles ta, et põlgab lipitsemist.»

«Lipitsemist?»

«Nii ta hindas minu käitumist. Püüdsin vastu vaielda, et see pole muud kui hädavajalik elutarkus ning enesekaitse.»

«Elutarkus? Vist küll ainus kord, kus selle kandi pealt silma paist-sid!» Ines naeris lõikavalt. «Siiamaani ei suuda mõista, miks pidid len-nundusinstituudi kolmandal kursusel pooleli jätma ja filmivärgi juurde üle minema. Oleksid tehtud mees olnud. Nüüd aga...»

«Aga me poleks siis iialgi kokku juhtunud, minu püha Ines,» muigas Karl. «Või kahetsed sa?»

«Et Ninel pidi juhtuma...» tähendas Ines ebamääraselt ja varjas uue haigutuse puhul käega suud.

«Kui mitte Ninel, poleks sa minu poole vaadanudki,» ütles Karl oma sõnadesse süvenemata ning tühjendas konjakiklaasi. «Seda enam teeb nalja, et komsomolikomitees mind kõlvatuks peeti. Naised pole mind kunagi tõsiselt võtnud. Rääkimata niisugusest iseseisvast ja otsustavast Ritast.»

«Sa kahetsed?» küsis Ines lausa tigidalt.

«Lapsed võivad kahetseda, mitte neljakümneaastased,» kohmas Karl.

«Ehk oleme selleks korraks tasa?» küsis Ines end taltsutades.

«Kolmveerand viis,» vastas Karl kella vaadates. «Konjak sai otsa ning hommik pole ohtust põrmugi targem.»

«Hea küll, lähme pealegi magama,» ütles Ines, tõusis laua tagant, lükkas tooli kolinal eemale ja ringutas pikalt.

«Miks Ninel mulle siiski prillid ette joonistas?» küsis Karl teki alla ronides.

«Laps liigutas kogemata musta pliiatsit peos, sulle juhtusid mustad sõõrid silmade ümber. Mõtles, mis nendega peale hakata, ning joonis-tas sangad juurde. Nii sündisid prillid, mis pole midagi muud kui pal-jas juhus,» seletas unine Ines tüdinult.

Nad heitsid pikali. Karl vajutas ripplülitile. Ines ohkas.

Valguse eest peitupugenud öörahu tuli kappide tagant välja ning täi-tis toa.

«Head hommikut,» pomises Ines.

Karl puudutas naise kätt, see oli päris jahe.

Karl lamas liikumatult, Ines hingas sügavasti, ta oli uinunud või uinumas.

«Homme vaatan veel kord Nineli joonistust. Küll ma lõpuks ikka selgusele jõuan, kas pilt on paljalt juhus ning kokkusattumine, või tahab plika millelegi vihjata.»

Karlil virvendas taas silme ees Nineli kolmik — õnnelikud inimesed, käsikäes kiiripilduva päikese all. Lapse kohmaka pildi kõrvale tõusis Ribera «Püha Ines». Kunstniku Ines oli korraga Nineli nägu, prillid ees, ning need moonutasid silmad ebaloomulikult suurteks ja anu-vateks.

Karl võpatas.

«Väsinud ajast kasvavad haledad mõtted,» kutsus Karl iseennast kor-rale ja oli viivu selge ning ärkvel.

Kuid pruukis Karlil poolunne vajuda, kui keskaegne Ribera talle oma kuulsast pildist uue variandi silme ette maalis. Seekord oli ta modelliks valinud Karli naise Inese. Karli Ines oli kuldjuukseline ning roosajumeline, ta varjas oma keha ingli poolt heidetud palakaga ning ka tema silmad olid palvet täis.

Karl hakkas numbroid lugema, et end uinuma sundida. Vaevalt jõudis ta kahekümneni, kui talle viirastusid universumite pimedusest sirutuvad käed, mis asjatult püüdsid kaalutus olekus hõljuvaid värvipliiatseid.

Karl jätkas sealtsamast, kus pooleli jäi. Püsivus peab sihile viima. Kakskümmend üks, kakskümmend kaks, kakskümmend kolm...

Hommik ühiskorteris algas Jevgeni laste ärkamisega. Kõige väiksem hääletoru nõudis kärarikkalt kas toitu või toidust pääsemist, kes seda teab. Keskmine sõitis pedaalautol piki koridori. Kuna tal polnud liiklemisekunstist suuremat aimu, põrkas ta alatasa oma sõiduriistaga vastu seinu ja uksi. Kõige vanem tagus köögis haamriga, sest ta oli jõudnud ikka, kus inimeses hakkavad teineteise võidu tunglema nii ehitamise- kui ka hävitamisekirg.

Karl paotas silmad. Kardinate vahelt kumas vastu hall taevas. Karl tundis ette tülpimust saabunud pühapäevast. Ta ei rutanud tõusma, sest tal polnud mingeid soove; ta ei teadnud, mis tänase päevaga peale hakata.

Karl keeras ennast küljele. Määrdund lina oli laualt pooleldi maha libisenud. Orgaanilisse klaasi monteeritud kell, mis tiksus tühja konjakipudeli kõrval, näitas üheteistkümmendat tundi.

«Ines,» ütles Karl korraga valjusti, «sõidame õige Nineli vaatama!»

«Ei tea,» haigutas Ines, «ilm on vist külm. Jälle seisa poodides sabas, sest kuidas sa tühjade kätega lähed.»

«Meil on kodus apelsine,» väitis Karl.

«Öösel Ninel ja hommikul Ninel,» torises Ines. «Anna aega kaaluda.»

«Kah mul sõit või asi, ainult poolteist tundi elektrirongiga,» veenis Karl, jäädes seljaga Inese poole.

«Ei,» kostis Ines tõrksalt, «on vaja üldse järele mõelda.»

«Sul on selleks kümme aastat aega olnud,» ei andnud Karl naisele rahu.

«Ju mul on pikad juhtmed,» pomises Ines tujutuna.

Karl tõusis kušeti äärel istuma. Tuhvlid jalga kobanud, ringutas ta. Jalgu lohistades läks Karl akna juurde ning tõmbas kardinad eest ära.

«Oh, kuidas mu pea huugab,» kaebas Ines. «Ei taha klaasegi näha, joomisest rääkimata. Oli sul vaja poolikut pudelit veel öösel lagedale tuua.»

Kui Karl ennast akna juurest ära keeras, väljus Ines hommikumantli hõlmu vaheliti kiskudes parajasti koridori.

«Tere hommikust!» kuulis Karl teda kööki hüüdmas.

Kohe seejärel helises telefon.

Karl oli minemas, kuid pöördus tagasi, sest kuulis, et kõlin katkes. Ines oli toru võtnud ning vastas kellelegi sõnahaaval, ikka jah, jah, jah. Ta häääl läks kord-korralt rõõmsamaks. Naine naeris lühidalt ning pani siis toru klõpsuga hargile.

«Karl!» tormas Ines hõlmade lehvides tuppa. «Petka jõuab tunni aja pärast meile. Ta oli eile lennukiga saabunud, kuulis studios, et sul

on juubel, aga õhtul ei hakanud tulema, sest oli reisist väsinud. Tema helistaski.»

«Helistas,» torises Karl. «Äkki ilmutas ennast hoopis akna taga?»

«Sul polegi hea meel oma kursusekaaslast näha?» virildas Ines nägu.

«Me pidime Nineli juurde sõitma.»

«Ninel, Ninel!» ohkas Ines. «Me võime tuleval pühapäeval ära käia. Aga Petka pole vist oma kaks aastat . . .»

«Mis asjus ta nüüd siia ronis?» katkestas Karl naise jutu.

«Tuli oma filmi etaloonkoopia pärast. See tehakse teie laboratooriumis.»

«No muidugi,» salvas Karl. «Lükkas Marati kongi ja sai filmi endale. Nii-nii.»

«Karl, kas sul häbi ei ole! Teine peksis Petkal käeluu sodiks ja hambad kurku — Marat on täielik bandiit!»

«Kui pidu, siis pidu,» ohkas Karl alistunult. «Kas pean poodi konjaki järele jooksuma?»

«Arvad sa ehk, et hakkame piima pinnima?» kehtas Ines õlgu. «Aga tee kähku. Too ka juustu, vorsti ja vaata, ehk saad korralikku sinki, jumala pärast mitte rasvast.»

«Võib-olla lähed ise, mul pole nagu tuju välja ronida,» ütles Karl.

«Saa ometi aru,» muutus Ines närviliseks, «ma pean toa koristama, laua katma ja ennast sättima. Meil on alla tunni aega. Niigi läheb kole-dasti kiireks.»

Selleks ajaks, kui Karl poest tagasi tuli, oli Ines küllalt palju jõudnud ära teha. Põrand läikis puhtusest, laud oli keskele tõmmatud, nagu ikka külaliste puhul tavaks, ning maheruudulise linaga kaetud. Kõik oma ilusamad nõud oli Ines kokku kandnud, eile õhtul pesukaussi toibuma torgatud roosid taas vaasi seadnud, kušeti voodiriietest lagedaks teinud ning hommikumantlid ja toatuhvlid ära korjanud.

Ines ise oli selga tõmmanud uue roosa kleidi, selle särgilõikelise, mis põlved paljaks jättis, ning jalga pannud valged tikk-kontsaga kingad.

«Karl, anna kraam kähku siia,» nõudis õhetav Ines. Juuksesalgu otsmikult kõrva taha lükanud, kiskus ta Karlil kandevõrgu käest.

«Mis selle Petka pärast nii palju pahmerdada? Härra otsis kohta, kus igav pühapäev maha istuda! Meie näol tuli paras juhus ette. Sina jooksed, nagu oleks sulle tärpentini . . .»

Karl ei saanud oma lauset lõpetada, kui helises uksekell.

«Mine, mine,» sundis Ines ning manas mossis näole taas naeratuse.

Karl läks valjusti tümpsides esikusse ja tõmbas ukse ropsuga lahti. Teisel pool lävepakku seisis tõepoolest Petka, ta oli tulnud täpselt tunni aja pärast, nagu lubanud. Petka nägu säras justkui süüdatud latern mantli laiade õlgade vahel ja põu oli teadagi millest pungil. Pärast tere-tamist, kui käsi vabaks sai, ulatas ta Karlile paberisse mässitud šampanjapudeli.

«See ta on,» ütles Petka tuppa astudes ja laiutas käsi. «Kuhu linna ka ei juhtuks, ikka mõni oma poiss ees. Vendi-operaatoreid võid igal pool kohata. Kõige mõeldamatumais paikades. Viimati, tead, astun Naapoli sadamas laevalt maha, vahin ringi, Itaalia tegi silmad kirjuks nagu värvifiltrite ladu. Äkki tonksab mulle keegi ribide vahele. Kes muu kui elegantne turist Andrei kihistab vastu, proua käevangus. Jõuame laevaga Odessasse, Moskva lennukini mitu tundi aega, lähen linna peale kolama. Järsku marsib mulle vastu tead kes — Kim!

Mamma Odessa on kadunud poja oma hõlma varju võtnud, ta töötab seelses stuudios. On ikka vennike vähikäiku teinud! Pärast seda, kui tal vanataat ära suri, hakkas Kim järk-järgult allapoole libisema. Jäi akumulaatoriga tobedasti vahele, kes teda pärast seda enam Moskvas tööle võtab! Ise ütles ka, et filmib Odessas mingit sõnnikut. Pidi vasaku jalaga viskama, et rutem kaelast ära saaks.»

Petka naeris lühidalt ja seadis ennast mugavalt istuma.

«Aga vanasti käis välismaid-pidi. Ühelt komandeeringult tuli, teise sõitis. Einoh, hakkamist tal ju oli. Kätt kah. Kroonika peale kõlbas küll, kuigi daltonist. Rumalasti keeras oma elukese tuksi. Ise nii kuulsast soost, paljas nimi kaalus diplomi üles.»

«Aga sina?» sai Karl vahele küsida.

«Läheb müriinal. Aastad pole enam need, et võiks kõheldes ja häbelikult ringi piiluda. Tuleb otse läbi minna. Nagu tank. Aeg tiksuh. Mil-lal siis veel suuri asju korda saata kui mitte nüüd?»

«Film kukkus korralik välja?»

«Ei saa kurta. Nädala lõpul on kunstinõukogu. Direktsioon vaatas, jäi rahule. Võimalik, et koidab esimene kategooria. Nüüd tuleb mul kõvasti peale pressida, et saaks koopia nelja päevaga kätte. Kuidas sul laboratooriumi juhatajaga suhted on? Vahest saad aidata? Eitedega tulen ise toime. Peaasi, et vanamees vihaseks ei saaks ja vetot peale ei paneks, kui silmab, et ilma järjekorrata läks.»

«Ei tea, kuidas...» vastas Karl ebamääraselt.

«Homme saame stuudios kokku, eks pressime peale mis müriseb.» Ines ilmus köögist tuppa. Liuad lauale asetanud, sirutas ta Petkale käe.

«Ines, te lähete üha kaunimaks,» ütles Petka tungiva häälega ning suudles krapsakalt tõustes Inese kätt.

Ines punastas ja heitis Karlile silmanurgast põgusa pilgu.

«Jälle filmiga maha saanud?» küsis Ines laua juures askeldades.

«Jaa,» kostis Petka kaalukalt. «Seekord on rõõm eriline. Esimene päris iseseisev lint. Eks pahandusi oli ju ka omajagu. Paar vahetust läks praaki. Siis tuli mul abioperaator minema kihutada. Tal polnud nutti. Pärast anti sihukene kuli asemele, kes selle ameti peal on sada paari saapaid läbi jooksnud. Kibestunud küünik-hallpea, aga eksponomeetrias priimaklass. Režiimvõtetega polnud mingit muret, negatiiv tuli nagu kuld. Noh, nüüd on kõik seljataga. Tuleb uut otsa vaatama hakata. Väike puhkus, ja jälle pihta!»

«Istume lauda, kõik on valmis,» ütles Ines.

Ines jooksis veel paar korda köögi vahet, mehed võtsid kohad sisse ja ootasid teda. Kui Ines veel mingit toitu lisaks kandes ukse vahele ilmus, märkas Karl korraga, et ta naisel on jalad põlvedest nagu välja vajunud. Viivu vältel sarnanes Ines tantsijatariga, keda lava tagant vaadatakse ning kelle poos, mis saalile kaunis paistab, külje pealt sootuks inetu välja näeb.

Viimaks saadi niikaugemale, et Karl kallas konjaki pitsidesse. Tekkis hetkeline vaikus, kõik kolm hoidsid klaase käes. Petkal ei tulnud min-geid tervitussõnu parajasti pähe ja sellepärast ütles Karl:

«Head teed tal minna.»

Rutuga sidrunilõigu peale võtnud, tähendas Petka:

«Nii et neli kümnet triikis ja viies algas. Jaa, sina, Arkadi ja Vik-tor — teie olite teistega võrreldes ikka täismehed. Kolm aastat läks

sul kaotsi lennuinstituudiga. Ega sa vist esimesel katsel meile kah sisse pääsenud?»

«Teise korraga läksin läbi,» noogutas Karl.

«Nii need aastad käest kaovad,» soostus Petka.

«Mis on kuulda Maratist?» huvitus Karl.

Inese silmad vilasid ehmunult ühelt mehelt teisele, kuid ta sundis ennast vaikseks ning jäi ära ootama.

«Mis Marat,» lautas Petka käsi ja riivas sõrmedega lauale seatud roose, nii et üks lilledest õõtsuma löi. «Anti talle kaks aastat. Minu advokaat arvas, et oleks võinud rohkem kaela keerata, aga mina ei käinud peale. Marat istus niigi kogu protsessi vältel nagu lammas. Ainult jah ning ei, see oli kõik, mis ta suust kostis. Páris kahju hakkas inimesest. Minu käsivars lapiti kokku, kunsthammastega harjusin ära. Head kihvad, kunagi ei valuta,» naeris Petka.

Ines muigas püüdlikult kaasa.

«Üldse on Marat alati kakleja sell olnud. Mis siin tahta, vanemateta kasvanud. Lastekodu jõugu keskel sirgunud, paratamatult jääb midagi külge. Kodu pole tal kunagi olnud. Abiellus, läks naise ema korterisse elama. See pole asi, kui inimene ise oma elu sisse seada ei oska. Sedasi koguneski selle vaikse kesta alla pöörane raev, üks kadeduski mänginud oma osa. Teised jõuavad edasi ja lähevad ette. Aga mul oli temast siiski kahju. Mõtlesin, mis see mehele teeb, et kunsthambad suus. Näe, näitlejatel puha plastmassist naeratus. See ei riku neid sugugi, pigem vastupidi.»

Petka naeris, uuesti rõõmus oma kunagisest suuremeelsusest.

«Ma ei mäleta, et Marat oleks instituudi ajal kedagi klohminud,» ütles Karl, kui Petka naer vaibus. Karl kallas klaasidesse, ta käsi värises veidi ning ta läigatas tilga joodavat laudlinale.

«Oli, oli niisugune juhus. Páris alguses, sisseastumiseksamite ajal. Selle karja sekka, kes operaatorikunsti kitsast väravast sisse tungles, juhtus igasugu tüüpe. Nojah, Marat tabas ühe juntsi ära, kui see pimikus punaste laternate all hiilis ning ilmuma pandud negatiivide emulsiooni küünega kriipis. Too arvas niiviisi konkurentsi vähendavat. Marat läks raevu, sest tema kuulus nende naiivsete hulka, kes väljaantud kuue plaadiga tõepoolest piirdusidki ja parki pildistama läksid, et neist kolm korralikku negatiivi saada ning eksamifodeks kopeerida. Meie, teised, ostsime ikka paar pakki plaate juurde — pärast oli, millest valida. Oleks too maniakk sellest patakast mõne negatiivi ära rikkunud, poleks midagi katki olnud.»

«Võib-olla Maratil polnud raha, et plaate juurde osta?» tähendas Ines vahele.

«Lastekodust ta tuli, loomulikult,» jäi Petka nõusse. «No küsinud minu või mõne teise käest juurde, ega poleks keelanud.»

«Võib-olla pidas seda pettuseks, arvas, et kui kõigile on võrdsed võimalused ette nähtud, siis ka olgu sedasi,» oletas Karl.

«Kes teab,» kehtis Petka õlgu.

«Mis Marat tolle emulsioonirikkujaga peale hakkas?» päris Ines.

«Lükkas ta ilmutamiseruumi kõige pimedamasse nurka ja andis tuupi. Mingeid erilisi kehavigastusi ei tekitanud, ju tal kaine peaga oli niipalju osavust ja aru, et mitte märke jätta. Minuga oli teine lugu, Marat haises nagu sokk viinast. Kes teab, kus kangialuses ta enne, kui käsi sügelema hakkas, pättidega klappis.»

«Too poiss, kelle Marat eksamite ajal läbi peksis, mis sellest sai?» huvitus Ines.

«Ei tea. Instituuti ta igal juhul ei pääsenud. Marati peale kaebama ka ei läinud, ju ta oma süüd tunnetas. Pealegi polnud pealtnägijaid.»

«Kust sina sellest tead?» päris Karl.

«Marat kunagi ise rääkis, kui veel sõbrad olime,» kohmas Petka.

«Ja sa arvad, et lastekodu pani Marati elule põõna?»

Petka vaatas Karlile otsa, heitis silmanurgast pilgu Inesele, mõtles veidi ja kostis:

«Nii see paistab. Ei pruugi alati tähendada. Sealt on ka korralikke inimesi tulnud. Viimase filmi peal töötas mul üks valgustaja. Ka lastekodust. Niisugune väljapeetud käitumisega noormees, vaata ja imesta.»

«Sööge ometi,» pakkus tekkinud vaikuses Ines ning lükkas singitaldriku Petkale lähemale.

«Meile aitab vedelastki,» naeris Petka. «Ameeriklased ei söö raasugi brändi juurde, väidavad, et jook annab isegi küllalt kaloreid.»

Ent ameeriklaste saledussüsteemi polnud Petkal siiski täit usku ja ta asus endale võileiba valmistama.

«Mis on teie peres uudist?» päris Petka mugimise vahele. «Kuidas lapsuke elab?»

«Ninel on täna vanaema juures,» luiskas Ines kiirustades.

«Saatsime ta eile vanaema juurde,» kinnitas Karl naise valet. «Mis plikal kodus teha, kui siin käib grupilend konjaki saatel.»

Kõik kolm naersid pikalt. Joodav oli mõjuma hakanud ning märkamatuult meeoleolu tõstnud.

«Aga meil sündis läinud aastal veel üks laps,» kuulutas Petka. «Poiss. Edik. Naise jätsin töölt koju. Sõimest võib laps igasuguseid haigusi külge saada.»

Petka perekonnaõnn jäi Karlile kuidagi kaugeks. Ta tuli uuesti vana teema juurde tagasi.

«Palju Maratil veel istuda jääb?»

Petka tõmbas otsmiku krimpsu ja arvutas.

«Vist seitse kuud. Jah, täpselt,» noogutas ta klaasi kergitades.

«Kuidas ta jälle otsast pihta hakkab,» ütles Karl kahetsevalt.

«Mis ikka,» arvas Petka. «Hakkab näiteks fotograafiks nagu Igor, kes diplomaadi pärandusega abiellus. Võtab mõnes turuäärses sinises pildiputkas koha sisse. Teeb plikaohtu neiudest romantilisi pilte ja lubab lastele kukulinna väljalendamist, et need objektiivide ees ei mossitaks. Või jäädvustab vidukil silmadega joodikuid, kes järjekordselt töökohta vahetavad ja peavad sellepärast õlleraha passipiltide peale raiskama.»

«Oled ikka õel küll,» pomises Karl. «Marat oli andekas poiss. Kas mäletad tema värvilist etüüdi talvisest varahommikust Moskvas? Kui ei mäleta, siis ära räägi. Inimene tõusis kaks kuud ühtejärge kella nelja ajal üles, keeras kaamera vatikuue sisse ja kõmpis jaama, et esimese rongiga linna sõita. Elasime Maratiga aasta koos, see oli siis, kui linna ühiselamu veel valmis polnud. Poolteist tundi tuli rongiga sõita, et Mamontovkast, kus instituut üliõpilaste jaoks tube üüris, linna jõuda. Aga oled sa proovinud pimedas ja pakasega võttekohta otsima sõita? Ihuüks, ilma assistendi või autobussita, kuhu võid iga hetk sooja karata. Mis autobuss ja assistent — polnud viltegi, kasukast rääkimata!»

«Loll fanatism! On sellest elus abi, kui inimene ei oska käsi vaos hoida ja nagu metslane kallale tungib! Läheb midagi viltu, selgita sõnadega. Selleks on inimesele suumulk põigiti nina alla seatud.»

«Esimese filmi tegite koos. Ju sa talle ikka jala ette panid,» tõstis Karl häält.

Ines võttis konjakikallamise oma kätte ja ärgitas:

«Tõstame, muidu lähete tolle röövli pärast omakorda kokku!»

«Mul käed värisevad, pole minust lööjat,» naeris Karl taltunult.

«Asi nüüd, kelle pärast,» ütles Petka lepitavalt ja sirutas oma klaasi Karli poole.

«Kohe teeme kohvi, kohe teeme kohvi!» hõikas Ines rõõmsalt ja tõusis, et kööki minna. Kui Ines viivuks ukse vahele seisma jäädes mees-tele naeratas, märkas Karl jälle, et Inese jalad on põlvist nagu välja vajunud. Ta ei tohi lühikesi kleite kanda, mõtles Karl. Peab kuidagi ettevaatlikult märku andma, otsustas ta. Lõi siis klaasi Petka omaga kokku, jõi põhjani ning unustas selleks korraks oma ebameeldiva tähelepaneku.

Vaevalt sai Ines kööki kaduda, kui Petka Karlile lähemale kummar-
dus ja sosistas:

«Tead, sõitsin sinu juurde ja sorisin mälus, et missugune sinuga seotud seik on instituudiajast kõige enam meelde jäänud. Tuli ette see laineid löönud lugu, kui te Riia Ritaga voodis olite ja komisjon sisse astus. Voodi kohal seinal olnud pabeririba kirjaga, et kisume sugulise lodevuse juurtega välja! Veel mingi hispaania kunstniku pilt ka — «Püha Ines» vist. Kõik imestasid tookord, et Ritat moraalse laostumise pärast minema ei kihutatud. Ju võeti arvesse, et inimene juba riigieksamiteni välja trüginud, rahvuslik kaader ja nii... Või et sipleb kodanliku moraali võrgus, mida ta emapiimaga endasse imenud. Teinekord halletsetakse inimesi, ega alati nii karmid oldagi.»

Karl pahvatas naerma. Petka kihistas kaasa.

«Kuidas ta oligi, see hobune?» päris Petka päris vaikselt, vaevalt huuli liigutades, ja heitis vilksamisi ukse poole pilgu.

«Esimese numbri eit,» kuulis Karl end täispuhutud kukena kostmas. Karl pühkis sõrmeotstega silmi, mis naerust märjad.

«Ära ütle,» imestas Petka. «Pealtnäha polnud seda moodigi.»

«Vaga vesi, sügav põhi,» sosistas Karl vastu ja pilgutas Petkale silma.

«Pärast ei tahtnud Riiga sõita või?» uuris Petka edasi.

«Pärast leidsin püha Inese,» kuulutas Karl ning kordas valju häälega: «Püha Inese!»

«Olid ajad, olid ajad,» puksus Petka ja ta suu venis muhedast muigest kõrvuni.

Karl tundis, kuidas tuba hakkas kergelt kalduma. Ta pidi kõvasti lauaservast kinni hoidma, et tasakaalu taastada.

«Ines, too kiiremini kohvi!» hüüdis ta puise suuga kööki.

Konjak on kuhjunud, mõtles Karl, õhtul, siis öösel, ja hommikul jälle otsa. See arutus iseendaga oli vaevaline, sõnad tundusid kummi-
sed ning venivad.

Päästeinglina tuli Ines, aurav kohvikann käes. Karl jõi järjest mitu tassit äit ega tundnud joogi kuumust.

Tubli naine, seltskonnaelus nii vastupidav Ines leidis endas jõudu, et kapist kõige uuem heliplaat leida ja radioola mängima panna. Mingi undamine plärinaga pooleks tulvas tupp. Petka jalad hakkasid liikuma.

Kuna laud oli moekohaselt madal, puutusid ta põlved selle plaadi vastu. Tassid ja klaasid löid tinisema, justkui trallitaksid nõud samuti muusika taktis.

Ines hakkas radioola ees kepsutama. Petka tõusis, et kaasa lüüa. Seal nad tantsisid, nii et mürtsus. Jevgeni laste kära polnud hoopiski kuulda.

«Head naabrid,» mõtles Karl. «Ise lärnavad ega pane pahaks, kui teisedki veidi lõbutsevad.»

Karl toetas väsinud pea vasakule käele. Ta nägi tassipõhja jäänud kohvipaksu. Seda tumedat sõõri oli miskipärast väga rahustav vaadata. Karl kavatses ennast veelgi rohkem ettepoole kallutada, et päris lähedalt kohvipära uurida, mis talle korraga nii huvitav paistis, kuid miski takistas teda. Pintsaku põuetasku oli kohmis ja Karl ei saanud end kuidagi nii ette painutada, kui tahtis. Ta ei mõistnud, miks vasak hõlm nii puine on, ja ajas käe põue. Niigi rebenenud ümbrik kärises lõplikult katki ning Karlile jäi Nineli joonistatud pilt murdekohta-pidi näppude vahele. Karl tahtis joonistust üle õla käest ära panna, kuid äkki otsustas seda veel kord vaadata. Petka tantsis Inesega ja Karlil tuli üksi norutamisest haigutus peale.

Ta keeras paberilehe aegamööda lahti ning nägi kolme õnnelikku inimest kiiripilduva punase päikese all.

«Ei tea, miks Ninel mulle prillid pähe joonistas?» küsis Karl tantsijatelt, kuid need ei kuulnud teda, sest Ines oli muusika veel valjemaks keeranud.

Me ei sõida seda teed esimest korda.

Bella on ikka minu läheduses istunud ning oleme palju kordi lõunarranniku poole kihutanud. Küll vaikides teineteise kõrval konutanud ja lobisemisega tunde mööda saatnud, küll silmi kissitades eresinist taevas vaadanud ja tumedate prillide taga tukkunud. Oleme küünarnukke aknast välja seadnud, et sõidutuul jahutaks, ning oleme ka tõmbetuult peljates klaase üles vändanud.

Meil on palju reisiseltsilisi olnud.

Enne sõda, kui Bella minuga esimest suve koos oli, sõitis meiega üks tuttav teadlane.

Järgmisel aastal jäi ta salapärasel kombel kadunuks.

Siis seltsis meiega kirjanik. Tal oli palju lapsepabulaid, kes rippusid meie käsivartel, õõtsusid põlvedel ja puhkasid meie süles reisiväsimust.

Kirjanik suri Leningradi blokaadis.

Pärast sõda, kui uuesti näod lõunatuulele vastu seadsime, palus end kaaslaseks võtta ajakirjanik, kes tuli rindelt ühejalgsena. Paar aastat hiljem lakkas ta lõunas suvitamast, sest gangreen oli nõudnud ka teise jala.

Viiekümne teisel aastal sattusime koos sõitma väikese pruunisilmalise juudiga, kes oli silmapaistev eriteadlane fotokeemias. Viiekümne kolmandal, kui väike pruunisilmaline juut töölt vallandati, sai meie sõprus otsa. Ta läks imelikuks. Räägitakse, et teda siimaani aina ravitakse ja ravitakse.

Siis saime endale mitmeks suveks kindlad kaaslased, minu vanad sõbrad tummfilmi ajast peale. Vahepeal elu poolt teineteisest eemale paisatud, olid nad taas perekonnaks liitunud. Punapäine näitlejatar ning Katšalovi häälega lavastaja. Neil oli trofeeauto, lahtine «Merce-

des-Benz», ja me reisisime luksuslikult, masina katus alla lastud. Istusime justkui panoraamkinos ning mäed, orud ja valgetarelised külad libisesid meile vastu. Punajuukseline näitlejatar jäi kõrgele eale vaatamata ekstravagantseks ning ronis vahepeatustes ust avamata autost välja. Juba tummfilmide aegu oli ta jalgade loopimisega silma paistnud. Bella tundis piinlikkust, ta hoidus enamasti tagaplaanile, kui meie seljasirutamiseks mõnes asustatud punktis jalutasime. Hanekarjad taganesid valju jutu eest ja eided seisis, valged rätid silmadel, koduvärvate taga.

Nüüd on «Mercedes-Benz» ammu utili antud.

Näitlejatari krematsioon toimus läinud aastal.

Meie reisime Bellaga kahekesi ja kasutame taksot.

Rohkem pole keegi ennast meile puhkusekaaslaseks pakkunud.

Iga aastaga teed üha õgvenevad ja saavad parema katte. Lennukid katavad järjest väiksema ajaga vahemaa Moskvast Simferopolisse. Järjest kiiremini toimetatakse meid sihtkohta.

Mind valdab äng — järjest kiiremini liigume sihtkoha poole.

Vähemalt mina.

Looduse mängureeglid peaksid Bellale jätma hulga aastaid partii lõpetamiseks.

Ta võib veel käike valida ja viivitada selle momendiga, kui öeldakse «tuli» ja «matt». Ma pole nii suuremeelne, et sellest teadmisest rõõmus-taksin.

Taksojuht keerab asfaltlindilt aleviku väljakule. Auklik savikas pinnas on päikeses heledaks pleekinud ja tihkeks paakunud. Auto kaldub ning Bella haarab vaba käega mu küünarvarrest kinni. Parema käega hoiab ta põlvedelt libisevat mappi, milles on viimase peatükita käsikiri.

Juht võtab armatuuripaneelilt süütevõtmed ja kaob poekesse, pleekinud riidepalaka taha, mis ukseava katab.

Meiegi Bellaga kobime maha ja liigutame istumisest väsinud liikmeid.

Aastaid oleme siin alevikus peatusi teinud ja kõik väljakuüarsed majad on meile tuttavad. Toidupoe kõrval kaks madalat taret väikeste aknasilmadega, platsile suubuva põiktänava taga veel neli samasugust vana maja. Nende kõrval kolme sambaga administratiivhoone, mis viiekümne aastate alguses ehitati. Selle ees postamendil sinise tara sees poolteismeetrine Lenini kuju. Viimase talve jooksul on sammastega administratiivhoone kõrvale kerkinud neljakorruseline standardne elumaja, mille lõunapoolsetele akendele on päikeselõosast pääsemiseks voodilinaid ette riputatud.

Kiltmaa kuum leitsak surub meid iseenesest plataani alla seisma. Toetume hallile tüvele ja lehvitame tuult.

Äkki tormab nurga tagant ilmunud lastekari hääletu parvena üle asfaldi ja jääb teisel pool maanteed seisma. Miks nad ei kilka? Lapsed seisavad kobaras ja piiluvad põiktänavasse, mida sinine plank ja tee kohale kummarduvad akaatsiad meie pilgu eest varjavad.

Üks vanamehenäss, sonimüts otsmikul, jääb meie kõrvale seisma ja ütleb:

«Jaamaülemat maetakse.»

Nüüd näeme meiegi matuserongi. Nurga tagant venib inimestesumm, kobab muhklikul platsil jalgealust ja keerab siis asfaldile.

Maanteel kihutavad autod ja bussid tasandavad käiku ning annavad matuserongile teed.

Kõige ees astuvad kahekaupa põllutööst päevitanud kandilised naised pleekinud sitskleitides. Nad mõõdavad teed neile harjumata aeglusega ja hoiavad veidi tahapoole kaldu vineeralustele tehtud pärgi. Suured matusekrantsid on karamellkirevad, neil puudub elavate lillede mahedus ja roheliste okste tasakaalukus. Roosad, sinised, lillad ja kollased hiigelõied on ümbritsetud läikivatest siidlintidest, mis rikkalikult alla ripuvad ja naiste luitunud kleidisabadesse takerduvad.

Pärgade järel kannavad mehed punase riidega kaetud kirstukaant, mille harjale tardunud kadunu vormimüts.

Vanamehenäss meie kõrval kükitab maha, võtab soni peast ja pühib käeseljaga valgelt otsmikult higi.

«Pidasi jahti, kuni kuristikku kukkus,» selgitab ta.

Kuumas õhus kaigub vaevaline leinaviis. Sellest jätkub siiski, et summutada automootori põksumist. Veoki külglauad on alla lastud ja kasti põhi kaetud punase riidega. Lahtisest kirstust paistab koolnu tee veerde kogunenud inimestele hästi kätte. Kahe musta tipuna sihivad põuataevasse kamasside ninad. Päevitanud kätes on kimbuke elusaid lilli.

Kolm plikat istuvad kirstu ümber autopõrandal ja peletavad lahkunust kärbseid eemale.

Kõrvetav päike püüab plataanilehtedest läbi tungida ning me hoidume Bellaga teineteisest eemale, et higised käsivarred kokku ei puutuks.

Sonimütsiga ätt kükitab ikka meie jalge ees. Ta kägaras kuju on imepisike, nagu polekski ta inimene.

Auto kannul sammuvad korratu summana matuselised. Nende peade kohal kiiskavad puhkpillide torud; pasunaid kannavad koolipoisid, kes tulevad kõige lõpuks.

Pasunatest abitult ning ebaühtlaselt väljapuhutud leinaviis sumbub viivuks seisatanud busside ja autode tuuretõstvate mootorite mürasse.

Taksojuht astub meie kõrvale. Matuserongi kaugenedes tõstab ta limonaadipudeli suule ja joob viimase veerandi ära.

Uuesti sõidame kiltmaa laial magistraalil ja meie kurgud kirvendavad kuumusest.

«Igaüks nii uhkeid matuseid ei saa,» ütleb taksojuht mõne aja pärast. «Ta oli suur mees. Ta andis rongidele teed või pani nad paigale.»

Seisakutele vaatamata liikusid paljud reisijad liiga kiiresti sihtkoha poole, mõtlen ma sõpradele, keda ammu pole.

«Mere ääres näeme noori ja rõõmsaid inimesi,» lohutab mind Bella, justkui oleks ta mu mõtteid lugenud.

Autojuht pöördub üle öla tahapoole, pilgutab meile silma ja ütleb reipa häälega:

«Tahate, jutustan anekdoodi?»

Oleme nõus, sest kurbade mõtete veniv ring on vaja katki lõigata.

«Kuulake siis,» lubab sohver ja läidab sigareti täpselt sel hetkel, kui kiiruseosuti kerkib numbrile sada.

«Tuleb hull mööda tänavat, ühes jalas pruun, teises must king. Inimesed peavad ta kinni ja soovivad, et mine ometi, pimevaim, koju ja vaheta jalanõud ära!»

«Aga mis mul kodus paremat jalga panna on?» küsib hull.»
Teekäänaku tagant ilmub nähtavale tükk helesinist sillerdavat merd.
Algab selle aasta vahepeatus.

RIIA RITA

Rita toetus küünarnukkidega betoonrinnatisele ja vaatas merd. Tuult peaaegu polnud, kuid veepinda-pidi liikus valge vahunuga ja tükeldas mustavat merd siiludeks. Lainetest tõugatud veemassid paiskusid vastu kaldatoestust ja vajusid kaasakistud kruusakivide kõriseses tagasi.

Rita selja taga kustutas kerkiv pimedus loojangutaeva värve. Justkui eksisteeriksid siin kliimavööndis mingid valgust-õgivad mikroobid, mis soojas õhus vohades paljunevad ning neelavad aplalt kaduvat päeva. Korruga oli pilkaselt pime nii vasakul, kus laugjad lillakad vooremäed veel veidi aja eest otseti merre vajunult oma muredatele külgedele vett imasid, kui ka paremal, kus paiknes rünkjas vulkaanmassiiv. Kõigil neil puhkuseõhtuil, kui Rita oli rinnatise juures seisnud, oli ta lootnud, et vulkaan ärkab üle saja miljoni aasta kestnud unest. Oli oodanud, et pimeduses lahvatab punane kuma, et merre voolab nagu kopast sulamalmi hõõguv jõgi, mis lahe taga hangub saareks. Sest laht oli samasugune nagu Naapoli juures, ainult Capri puudus.

Rita muigas. Looduse katastroofe, mida tal polnud juhust olnud kogeda, kujutles ta lapsik-romantiliste piltidena. Astus Aivazovskile liitlaseks, kes oma maalidel nautleb ühte viisi nii vett kui värvirohkeid õnnetusi.

Kaldateele reastatud laternais löi põlema valgus. Pime meri tagus endistviisi otsmikuga vastu betoonvalli. Vee pahin tundus nagu lähenevat, otsekui oleks äraõigitud valgus merele ruumi juurde andnud.

Inimesi tuli rinnatise äärde ja lahkus siit. Tunglesid mesilastena lennuava juurde, kuid ei sirutanud tiibu, vaid taganesid taas, sest õhtuajal on maismaa avaras tarus õdusam olla.

Rita sirutas käed ette, et veeuduga peopesi kasta. Just sel hetkel, kuigi ta peaaegu ei vaadanud kõrvale, nägi ta üht painavalt tuttavat kaju. Rital polnud vajadust end merest ära pöörata, et oletustele kinnitust leida. Mees tuli ise vaatevälja, nõjatus rinnatisele ning jäi lahele vahtima. Ta oli seisatanud kõigest paar meetrit Ritast eemal.

Ma ei eksinud, mõtles Rita. Ei saa kahtlust olla. Ainult vanaks on ta jäänud, ettepoole kühmu vajunud. Juusteta pea kuklakumerusel peegeldus helendava täpina üks lähematest laternatest. Tuulejaki hõlmad olid peaaegu põlvini sorgus, kui ta niiviisi nõjatudes seisis, või olid tal taskud tina täis? Alles nüüd märkas Rita keppi, mis mehe käsivarrel rippus. Oli see tõepoolest juba tarvilik, et kaasas kanti?

Alati igas olukorras kiiresti otsustama harjunud Rita ei teadnud, mida ette võtta. Kas astuda ligi? Ta oletas välkkiirelt võimalikku kahekõnet.

Rita: «Tere õhtust, Sergei Sergejevitš. Kas te mind mäletate?»

Mees: «Ju te minu õpilane olete. Vähe on naisi, kes maailma mööda ringi käivad, filmioperaatori diplom ridikulis. Ma peaaegu võin nad sõrmedel üles lugeda. Eraldi need, kellest on asja saanud, ja teised, kes silmapiirilt kadunud. Viimaseid on rohkem.»

Rita vaikiks, sest ta ei saaks ju enesekindlalt kinnitada, et peab end

esimeste hulka kuuluvaks. Võib-olla ta ainult ise arvab, et temast midagi saanud on.

Mees: «Kuidas teil elu edeneb, noor daam?»

Rita vaikiks, oleks tobe lapselikult selge häälega kosta, et hästi. Ühtemoodi hästi läheb ainult puupeadel, sedagi enda arvates. Vastata, et pole viga? Siis haaraks mees sõnast kinni ja tähendaks, et «pole viga» all mõeldakse enamasti «halvasti». Et täpselt vastata, peaks väga pikalt kõnelema. Selleks pole siin koht ja kas ongi mehel huvitav kuulata?

Välkkiirelt võimaliku kahekõne endale kõrvu mananud Rita jäi endistviisi rinnatise äärde seisma ega pööranud Sergei Sergejevitši poole pead. Piilus vaid juuksesalgu ja õla varjust.

Ka mees ei vaadanud Rita poole. Ta näis süvenenult mere pahinat kuulavat. Ometi tajus Rita, et tedagi on märgatud ja ära tuntud. Otsekui mingid võnkumised puutusid Rita meeli, kuid need ei võtnud kuulda hääle kuju. Silmsideme müsteerium, sest kui taolist nähtust ei eksisteeriks, siis mispärast on kino ja televisiooni ajastul siiski säilinud teater!

Rita tajus, kuidas kaks aistingut tema teadvuses võimutsema pürgisid. Mõlemad, nii nukrus kui rõõm, tekitasid mingi magushapu oleku. Loomulik tarve suhelda, vahetada mõned sõnad pikkade aastate tagant ning igavene küsimus — milleks? — murdsid omakorda piike. Võib-olla on õigem, tuli Rita otsusele, võib-olla on targem neil võnkumistel, mis kahe kaldal seisva inimese meeltele mõjusid, iseenesest sumbuda lasta. Hääli on maailmas niigi liiast. Vahetpidamata mähivad sind endasse helid, püüavad su üle võimust võtta või tõukavad sind ootamatult eemale, jättes tihtipeale halbu mälestusi — sellepärast parem neid lihtsalt vältida, kui vähegi võimalik. Las jääda nägemus — võib-olla mees, kes nõjatub rinnatisele, on lihtsalt sooja öö viirastus, kel selle tõttu kepp käes, et oli kaugete aastate tagant pikk tee tulla.

Keegi astus tõtlikul sammul rinnatise poole. Rita ei uudistanud, ent kui ta uuesti mehe suunas pilgu heitis, oli too rinnatise juurest kadunud. Rita nägi Sergei Sergejevitši oma naise seltsis eemalduvat. Äsjane viirastus astus ühest laternasõõrist teise. Nad läksid kahekesi aeglaselt, vanapaarilikult, kuigi Sergei Sergejevitši naine oli mehest paarkümmend aastat noorem. Ju oli mehe astumise rütm jõudnud temalegi oma-seks saada.

Nukrad hetked on asjatud, sisendas endale Rita, kes nagu vedrust tõugatuna liikvele läks.

Kõik trepid ja rajad olid jõudnud Ritale tuttavaks saada; ka päeva-sooja kivirahnu, millele riided panna, võis suurema vaevata leida.

Rita astus veepiirile ning sedamaid kastis vastukihutav laine ta märjaks. Hajus hetke vältel judistanud külmatunne ning vette viskunud Rita kroolis kaldast kaugemale, õõtsuvale veele, kus vahuharjad ei pilutanud. Siin võis selili keerata, käed-jalad laiali sirutada ja puhata. Uuesti kallutas Rita end külili ja ujus edasi — see polnud uljusest, ta lihtsalt pidi kuidagi oma energiat rakendama.

Ritale meeldisid õhtused ujumised isegi päevastest enam.

Päeval oli tal miskipärast piinlik, kui ta nagu hästi treenitud traavel plaazil liikus ja lõpmata hulk kordi supluspiiri poidest kaugemale ujus, nii et vetelpääste pidi teda megafoni abil korrale kutsuma. Polnud parata, ta ei suutnud ohjeldada oma veerõõmu ja päikeserõõmu, sest kui oled nii terve ning sportlik, kuidas saaks siis varikatuse all suitsu tõmmates ning kaarte tagudes tunde kulutada! Oma jõu ja vastu-

pidavuse rakendamine tõstis Rita meeleolu, ent kui ta nägi betoonserve-
vale või õhkmadratsile jäetud karke või proteese, valdas teda midagi
süütunde taolist. Otse hämmastav oli, millisel hulgal võis enda ümber
näha juba kakskümmend aastat tagasi lõppenud sõja jälgi. Kui inimesed
rõivastatult tänavail või asutustes ringi liikusid, polnud sõjavigastused
hoopiski nii märgatavad. Sest kes näeks läbi pintsaku, et seljast on
kimp lihaseid välja kistud! Kui taoline inimene võtab su kusagil kabi-
netis painavast pakitsusest tingitult tõredate sõnadega vastu, solvud
ning nähvad teravusi, teadmata, et käitunud ülekohtuselt.

Sellepärast ründas Ritat päevasel plaažil midagi süütunde taolist ja
ta võis ainult suure pingutusega vaadata kaldale jäetud jalaproteesi,
millele tõmmatud soki kand oli hoolikalt nõelutud.

Õotsuvas mustas vees oli võimatu märgata suplusrajooni piiravaid
poisid ja sellepärast ei teadnud Rita, kui kaugele ta on välja ujunud.
Loomulikult ei tulnud talle pähegi, et võiks karta, sest pruukis vaid
suunda muuta, kui terve kaldapealne oma laternatereaga oli kindla
orientiirina silme ees.

Et Rita ujus sel suvel viimast korda, ei tahtnud ta kuidagi veest välja
tulla.

Rätikut polnud Ritale kaasas ning sellepärast pidi ta kaldale jõudes
jalalt jalale keksima ja end raputama, et kuivaks saada. Aegamööda
riided selga tõmmanud, kobas Rita trepikäsipuu järele. Astmeid-pidi
tõustes tundis ta kehas suurt rammestust. Juuksed tilkusid veel ja Rita
püüdis pead kallutades salke kuivemaks väänata, et kleit õlgadest mär-
jaks ei saaks.

Ilma kõhkluseta lonkis Rita kioski poole, mille vitriine varjanud
markiis oli nüüd suve lõpuks katki rebenenud ning lontis. Olid seda
teinud jõudeitajad ja huligaanid või päike koos paduvihmaga, kes
teab. Igatahes polnud keegi suvatsenud päikesevarju parandada, ju
peeti seda hooaja lõpu poole tarbetuks.

Rita astus leti ette valguse paistele ja ütles:

«Kakssada «Kokuri».»

Tõmmu noormees kallaskalt klaasi täis ja ulatas Ritale.

«Kas jääte siia veel kauaks?» küsis noormees.

«Ei,» kostis Rita raha ulatades. «Lendan homme hommikul.»

«Mul on paremad sordid lõpukorral, arvasin, kui veel jääte, panen
paar pudelit kõrvale,» selgitas noormees oma uudishimu ja nõhkis sü-
venenult lapiga letti, nagu oleks tal piinlik Ritale osutatud tähelepanu
pärast.

«Täna,» vastas Rita ja astus oma klaasiga eemale, marmorlauakese
juurde.

«On ikka naised,» pomisesid kaks õlgkaabus vanemat meest, kes
Ritast mööda leti juurde astusid. Üks neist vaatas üle õla ja lisas val-
justi, nii et Rita tingimata kuuleks:

«Lihtsalt tuleb, ja võtab, ja joob — üksipäini!»

Rita vaatas mehi põlgliku pilguga, toetas küünarnukid marmorplaa-
dile, nii et ta õlavöö muskulatuur esile tõusis, ja ootas, mis nüüd järg-
neb. Midagi ei järgnenud.

Mehed läksid, aga Rita jäi ikka oma pooliku klaasi juurde seisma. Tal
polnud kuhugi kiiret. Kohvri oli ta peale lõunasööki pakkinud, takso
kella seitsmeks treppi tellinud, lennupilet taskus, viimane kord meres
käidud ja magada oli vara.

Siin suvitades polnud tal tuttavaid siginenud. Igatahes mitte selleväärseid, kellega oleks pidanud jumalaga jätma.

Muidugi polnud Rita kaotanud lootust endale üks õige mees leida. Ehkki teda nimetati vanatüdrukaks, polnud aastaid veel kuigi palju. Ent niipea kui ta oma tuttavad mehed mõttes enda ette ritta seadis ning neid analüüsisima hakkas, ei jäänud ühestki kuigipalju järele.

Just enne puhkuselesõitu oli Rita järjekordselt pidanud pettuma.

Jānis kutsus Rita ühel õhtul kokteilibaari, nad võtsid pukkide otsas istet ja tellisid konjakit. Alguses jooksis jutt kenasti, Jānis rüüpas kiiremini, kui oleks sobinud, ja ta huuled pondusid ning otsmikul pärleandas higi. Kuigi ka Rita polnud päriselt kaine ja seetõttu pidanuks tavalisest leplikum olema, ei suutnud ta vastu panna vastikustundele, mis vägisi tahtis võimust võtta. Magus muusika, mis tagumisest saalist tulvas, tegi olemise omakorda imalamaks. Jānis hakkas jutustama mingeid nilbeid lugusid näitlejate elust, sest tema kui televisioonirežissöör teadis kõike ja veel rohkemgi. Rita sundis end tasakaalukaks ja ootas. Jānis tellis konjakit juurde. Uuesti klaasid täitnud, tunnistas ta naeru kihistades, et tal polegi raha rohkem kui üks rubla, ning et ta lootis Rita peale, kes on teadagi rikas naine.

Rita sai vihaseks. Ta otsis võimalust oma põlguse väljendamiseks. Siinsamas tuligi päästev mõte. Rita tõusis pukilt, ütles Jānisele, et tal on tarvis veidikeseks välja minna, ja kadus riietehoidu. Leidis kotist ümbriku, pani sellesse künnelise ja andis uksehoidja kätte. Palun, oli ta öelnud, minge tunni aja pärast baari ja ulatage ümbrik baaridaamile. Teatage talle, et pruuni ülikonnaga mees kästi kinni maksta. Ainult, oli Rita toonitanud, öelge valjusti, et inimesed ümberringi kuuksid.

Südaööl helistas raevunud Jānis ja vandus, et räägib Ritast nüüd linna peal kõiksugu asju, mis ainult pähe tuleb. Lubas levitada, et on Ritaga seitse idamaa imet teinud, ning et nüüd on tal seesugusest hobusest kõrini.

Rita oli torusse naernud. Tal oli õnnelik omadus mitte tähele panna neid jutte, mis tema kohta räägiti. Ta oli selles osas karastatud. Kord veeti teda amoraalse käitumise pärast komsomolikomiteesse, kui komisjon ühiselamus käis ja ta poiste toast leiti. Nüüd on ta sellest east väljas, kus mingid tüübid saaksid tema elus sorida. Lõksutagu, palju jaksavad. Ise teadis ta kõige paremini, millal ta oli konflikti sattumas oma isiklike eetiliste normidega, millal mitte.

Aga üldse kuluks ära üks pikem eemalviibimine Riiast. Aastaks või poolteiseks, et harjunud tuttavate ring ta unustaks. Tagasi tülles saaks koondada enda ümber uusi inimesi. Uute puhul on ikka see lootus, et nad eelkäijatest paremad ja suuremad on.

Rita ammuseks unistuseks oli filmida Põhja-mereteed. Et taolist teemat endale saada, selleks polnud mingit väljavaadet kohe peale instituudi lõpetamist ega veel hulk aastaid hiljemgi mitte. Eelarvamus, mis ümbritses naissoost filmioperaatorit, oli äärmiselt visa kaduma. Ikka arvati, ega ta suuda, kui oli tegemist tööga, mis nõudis suurt füüsilist pingutust. Ritat ei määratud alguses ilmaasjata filmima näitusi, juubeleid ja muud sellist rahulikumat ning intiimsemat, kus polnud tegemist ei vihma, tuule, pikkade teede ega külmaga. Alles hiljem, kui ta visalt oma tahtmist peale pressis, pääses ta maaparandajate ning kalurite juurde ja suurtesse tehastesse. Just taolistes tingimustes filmitud palade eest oli Rita saanud vimpleid, diplomeid ning võitnud ühel vaba-

riikidevahelisel festivalil isegi rändauhinna. Sellepärast oli aeg küps, just nüüd võis hakata nõutama luba Põhja-mereteel filmimiseks.

Tavaliselt peatavad inimest ja hoiavad pikkade reiside eel tagasi mingid hirmubarjäärid. Ritale olid need tundmatud. Ta ei kartnud ei vee peal, maal ega õhus. Polnud terakestki kõhe, tal ei tulnud pähegi, et ohtlikes tingimustes hukkuda võiks. Sellel oli oma põhjus, et ta taoliste luulude all ei kannatanud. Ta oli lapsena näinud unes, et sureb Bosporuse väinas. Ainult nimetatud kohast pidi ta eemale hoidma, kuni elada tahtis. Imelik, kuidas see kohanimi talle selgesti mällu löikus, ometi oli ta tol ajal kõigest seitsmene ning geograafiast polnud vähimatki aimu. Hiljem koolis, kui atlase kätte sai, leidis ta Bosporuse üles. Rita tõmbas väinale musta, hoiatava risti peale ja tekitas sellega meelehärmi emale, kes ei talunud raamatute rikkumist. Ema oli pealegi seletamatust teost jahmunud, sest selle ajani oli Rita kõiki kooliraamatuid Dävisse aabitsast peale ainsagi kriipsutuseteta puhtana hoidnud.

Kord, kui Rita hülgekütte filmides meestega koos triivivale jääpangale jäi, säilitas ta küttide imetluseks täielikult külma vere. Rita teadis, et pole mõtet närveerida; ta oli kindel, et nad leitakse. Järgmisel hommikul tuligi helikopter nagu suur sõbralik põrnikas ja võttis nad peale. Balti meri pole ju Bosporus, kuigi mõlemal on juhuslikult sama algustäht.

Kioskimüüja, tõmmu noormees, küünitas mitmel korral luugist välja ning vaatas tungivalt Rita poole.

«Ma hakkam sulgema, on teil ehk veel soovi?» küsis ta, kui Rita teda märkas.

«Olgu,» soostus Rita. Imehea oli siin seista ja kõiksugu asju plaanitada. Kogu jõudes hakkab niikuinii üks lõpmatu tormamine peale, pole aega iseendaga aru pidada.

«Kallake klaas muskaatšampust,» palus ta noormeest.

Et Sergei Sergejevitši nägemine Rita mälestuste seisva vee liikuma löi, seda tajus Rita äkitselt väga selgesti. Oli Rita ehk tahtnud kõigi mehi põlgavate mõtetega ennast tänases päevas kinnitada, et seda võimatut näiks minevik? Ikka on nii, et miski, mis kunagi oli, näib tagasi vaadates ebatõenäone. Uskumatu, et nii maailm kui ka arusaamad võisid olla teistsugused kui täna, kui sellel suvelõpu õhtutunnil siin marmorlauakese juures seistes.

Võib-olla olid vanemate generatsioonide mehed jõulisemad kui praegused kangema soo esindajad? Või on Rita nüüd ise tugevam, on paljudest üle, ning see on tema silmis jõudude vahekorrad nihutanud? Võib-olla kehtib nüüd siisugune kord, et igaüks, kes viitsib, on tugev. Ehk on ära langenud objektiivsed põhjused, et keegi peab kedagi tingimata kaitsma?

Viimane oletus tundub liiga idealistlik, tõmbas Rita oma mõtteid kui traavivaid hobuseid ohjadest tagasi.

Instituudipäevil oli Rita tööpoolest kaitset vajanud. Kas praegune enesekindlus polnud siiski tingitud aja soodsast muutumisest? Enda isiku väärtusi puhtalt enese arvele kirjutada oleks suurustamine. Nii võib sarnlema hakata nende kukk-meestega, kes koosolekutel rinna ette ajavad ja oma arvamusid kui geniaalseid avastusi esitavad.

Instituudipäevil oli Rita kahel korral tõsiselt hädas olnud. Hädas? Kas pole see ülemäära enesehaletsuslik sõna? Siiski, seda ei saa vist liialduseks pidada, kuigi tagantjärele näib kõik möödunu küllaltki kerge ning ülepääsetav.

Siis oli häda tulnud tuule tiivul ja sitika sammul lahkunud.

See õppeaasta oli igati pahandusterohke.

Kõigepealt ema. Rita jäi sügisel Moskvasse sõitmisega kolm nädalat hiljaks, sest ema oli pähe võtnud, et hakkab ära surema. Nüüd on sellest kuupalju aastaid möödas, ema täie tervise juures; kas enam mäletabki, mis rääkis, kui Rita teda viiekümne teise aasta septembris põetas.

Küll mäletab! Just siis rääkis ta tõtt, nagu kardaks perekonna saladusi hauda kaasa viia. Rita kuulis kohkumisega, et isa, keda ta siamaani pidas sõjas kadumajäänuks, oli hoopis neljakümne esimese suvel vaenuliku elemendina ära viidud. Et pärast tõepoolest teadmata kadunud, see küll pidas paika. Samuti sai Rita teada, et onu, rikas reeder, polnud hoopiski mitte hukkunud saksa sõjaväes, vaid oli pagenud Rootsi. Mis kõige hullem, kahetses haigevoodis ema, et me tema nõu kuulda ei võtnud ja ühes ei läinud.

Rita kuulus selleks ajaks juba kaks aastat komsomoli, ta sõitis segaste tunnetega Moskvasse tagasi. Oli parajasti niisugune iga ja niisugune aeg, kus meelsus püsis kaljukindel, kõik suhted olid täiesti selged ning inimesed kindlalt kas vaenlasteks või juhitruudeks alamateks jaotatud. Rital olid jüdinad üle selja jooksnud, kui tagantjärele mõtles mandaatkomisjonile.

Mis nüüd viga, mõtles Rita muigega. Ema käis möödunud aastal reederist onul Rootsis külas.

Tol ajal aga istus Rita iga päev loengul sellise tundega, et kutsutakse, kuhu vaja, ning tõmmatakse liistule. Ta oli oma ankeedis valetanud, ja kedagi poleks huvitanud, kas teadmatusest või salakavalusest.

Oli tal tarvis läbikorrutatud seisukohti trotsida, kui seminaril tegeldi «Vihakobarate» ja «Kubani kasakate» võrdleva analüüsiga, esineda oma mõtetega, mis üldisele arvamusele risti vastu käisid! Üldine arvamus? Pigem mugav arvamus! Ta oleks pidanud vaid eelkõnelejaid täiendama, lisama veelgi epiteete ja värve sellele, missuguse lootusetuse ja väljapääsutuse õhkkonda näitab Steinbecki järgi vändatud film. Ja kas on võimalik teha objektiivseid üldistusi neid kaht filmi kõrvutades.

Vaene dotsent läks Rita juttu kuulates näost lapiliseks. Mitmed poisid kikitasiid huviga kõrvu, Kim itsitas ning selja taga istuv Irina sikutas Ritat kleidisabast, et ta ometi lõpetaks ja maha istuks.

Kuid Rital oli kauakäärinud meelegeitist niisugune tuju peal, et oli valmis seisukohtadele filmide suhtes lisama ka hiljutikuuldud täiendused oma ankeedile. Oli selline tunne, et lammutaks kõik segamini, maailma ja iseenda takka järele. Ritas oli tekkinud mingi raevu paisjärvi, mis tahtis tõkked murda ja teistele kaela kohiseda.

Tagajärjed ei lasknud ennast kaua oodata. Kursuse koosolekul, mis toimus paari päeva pärast, sai Rita kenakese sauna.

Petka, kes oli tol ajal parajasti kursuse komsorg, ütles midagi taolist:

«Tüüpiline näide lääne ees lõimitamisest. Kuna Rita põlastab meie filmikunsti üldtunnustatud saavutusi, tuleb valvas olla, sest see lõhneb vaenuliku ideoloogia sissetungi järgi.»

Ta raskekaaluline sõnavõtt oli painavalt pikk. Kui Petka millegi puhul nimetas hoogusattunult ka «imperialistlikke agressoreid», kes vist Rita ideoloogilist diversiooni ära tahtsid kasutada, haaras kumiseva peaga Rita sellest väljendist nagu päästerõngast kinni. Rita sünteesis

endale kosutuseks uue sõna, see kõlas: impressorid. Rita kordas endamisi:

«Impressorid, impressorid, impressorid . . .»

Täpselt nii, nagu kordas lapsepõlves omaette sõna «priimus», kui ema teda noomis ning taunivate sõnade tulvas oli ängistav olla.

«Priimus» tundus plikapõnnile kuidagi kõlvatu kõlaga olevat. Isegi veel küpsustunnistuste jagamisel, kui koolidirektor oma sõnavõtus nimetas Ritat «priimuseks», oli asjaosalisel imelik tunne. Sedamaid tuli ette petrooleumipliit, mille kahinat võis hommikuti ärgates köögist kuulda.

Leitud uudissõna «impressorid» aitas Ritat tol koosolekul ennast vaos hoida. Päris ükskõikselt vastas ta küsimuse peale, et jääb oma arvamuse juurde.

Tõusis uus torm. Algas taas klaperjaht. Libahunt tuli nurka suruda ja kahjutuks teha. Kes teab, kaua süüdistuste puistamine oleks võinud kesta, kui mitte lastekodu poiss Marat poleks sõna võtnud.

«Seltsimehed,» alustas ta pidulikult, nagu seisaks suures saalis kaleviga kaetud presiidiumilaua taga. «Kui me jälgime Rita elukäiku, ei saa me kõrvale jätta üht tähtsat asjaolu. Rita kasvas üles kodanlikus ühiskonnas! Me peame seda arvestama. Meie, kes me oleme sündinud nõukogude võimu ajal, ei saa Ritalt nõuda samavõrdset teadlikkust. Mis te tahate inimeselt, kes käis okupatsiooniaegses fašistlikus koolis! Olgem humaansed, võtkem arvesse dialektikaseadusi, andkem inimesele aega kasvada. Kui Rita ära tõukame, saab temast vastane, meil on tähtis ta oma poolele võita!»

«Braavo!» hüüdis Kim vahele. «Elagu Cicero ja Rotterdami Erasmus ühes isikus!»

Pinge lahenes. Rahvas läks laiali ja süüdlane jäi sel koosolekul karistamata.

Järgmisel hommikul laskis Sergei Sergejevitš Rital deканаati ilmuda.

Õösel oli Rita otsustanud, et läheb instituudist minema. Sellepärast astus ta Sergei Sergejevitši kabinetti kindla meheliku sammuga, hoidis käsi väljakutsuvalt taskus ning jäi dekaani ette püsti seisma, kuigi talle istumiseks märku anti.

Rita ei tahtnud rohkem kuulata noomimisi ja õpetamissoõnu, sellepärast tuli ta oma otsusega sedamaid lagedale, enne kui mees jõudis suu paotada.

Sergei Sergejevitš kuulas Rita ära, hakkas naerma, nii et ta kavalad väikesed silmad näovoltidest vaevalt vastu sirasid. Ta ütles:

«Ah sedasi on lood, noor daam. Nii et uhkes üksinduses ja väljakutsekinnas ühiskonnale näkku!»

Rita tundis, et tal põsk tuksatas, kuid ta jäi kindlaks.

«Te ei teagi veel, missuguse paadunud klassivaenlasega teil tegemist on,» ütles Rita jäigalt.

«Mitu nõukogude võimu silda oled sa õhku lasknud, lapsuke?» läks mees sina peale üle.

Rita tundis, et ta taskutesse torgatud käed on rasked nagu vettinud pakud, nad lausa venitasid kleiti kaelusest alla ja õlgadest ette.

«Minu ankeet pole õige,» prahvatas Rita. «Puha võlts.»

«Ah sedasi,» tegi Sergei Sergejevitš väga mureliku näo. «Ma ammu kahtlustasin, et sa polegi kahekümnene, vaid hoopis neljakümnene ja võtsid omal ajal läti fašistide liikumisest aktiivselt osa. Kuidas neid teil

nimetatigi — kas aizsargsiteks või? See on tõsine kuritegu. Küllap olid ka kõrgel positsioonil kodanlik-natsionalistlikus võimuaparaadis?»

Sergei Sergejevitši pilkamine tegi Rita hetkeks relvituks. Kuid tema otsus oli terasest valatud.

Rita lõi pea kuklasse ja kuulutas:

«Minu isa oli pulkvedis kodanliku Läti sõjaväes, see on seesama mis polkovnik.»

«Nii-nii,» ütles Sergei Sergejevitš lugupidavalt ja tõusis püsti. «Mul on au teatada, et minu vanaisa oli aadlik. Tal oli Kurski kubermangus mõis ja kakssada kakskümmend seitse hinge pärisorje. Võib-olla see tõstab mind noore daami silmis? Ehk noor daam võtab nüüd istet ja sikutab käed taskust välja?»

Rita vajus toolile ja pani käed peopesade plaksudes lauale.

«Vaadake,» vabandas Sergei Sergejevitš uuesti teietades, «mul on halb komme naisoperaatorite ihu vaadata. Sellepärast ma palusingi käed taskust võtta. Ärge pidage mind kõlvatuks vanameheks. Lihtsalt mul on pidevalt hirm, et äkki mõni õrnemast soost kaameramees ootab last. Üks ei sobi kuidagi teisega kokku. Ma lasen teil pikema jututa instituudist lahkuda, kui asjad peaksid sedasi olema.»

«Ma ei kavatse ialgi lapsi muretseda,» pomises jutu pöördest heitud Rita naiivselt. «See segaks mind valitud erialal tööd tegemast.»

«Armas preili! Kus on siis loogika!» lõi mees käed kokku, naeris ja istus laua taha. «Naised ei oska kahte mõtet niiviisi kokku siduda, et need teineteisele vastu ei räägiks. Alles tahtsite valitud eriala jätta kus seda ja teist ning minna kõigi nelja tuule poole.»

«Kuju,» ütles Rita süngelt vahele.

«Õppevaheajani on julgesti kaks kuud aega. Tuleb kannatlik olla. Siis minge jumala rahu ema tiiva alla haavu lakkuma.»

«Aga minu ankeet, mis puhas pole?» pomises Rita ja korjas käed vaikselt sülle.

«Mind isiklikult ei huvita võõrad elulood,» ohkas Sergei Sergejevitš. «Kuna ma selle laua taga istun,» — mees viivitas ja võttis tindipoti kõrvalt vaskkellukese ning tilistas seda — «siis rääkige pealegi ära, et süda saaks lahedaks ja tahedaks. Räägite ära, ja rohkem ei maksa sellest iitsatada. Pean ehk selgitama, et iga väljalangenud üliõpilase puhul tuleb mul karmide ülemuste ees aru anda?» muigas Sergei Sergejevitš Rita poole, kuid ta silmad olid pingsa vaatega.

«Kui ainult, et teid säästa,» läks Rita mänguga kaasa.

«Näete,» rõõmustas mees, «kohe oleks võinud inimese moodi. Uhke üksindus on ilus värk, aga võtab inimese üürikeselt elult needki kasi-nad rõõmud, mis võiksid olla. Teate,» läks Sergei Sergejevitš hoogu, «kui ma noor nolk olin, nii teievanune, kas teate, missugune ma igat-sesin olla? Tahtsin, et mul oleks üle ühe silma must side, nina all väi-kesed vuntsid, käes hõbenupuga kepp ning ma liiguksin kõrgina ja sõ-natuna peentes salongides. Arvasin, et nii tekib minu ümber kõmuline kuulsus müstilisest mehest. Põrgulik, mis?»

Nüüd naeris ka Rita kaasa.

Sergei Sergejevitš tilistas uuesti vaskkellukest ja see kõlas kolmanda naeruhäälena.

Rita silmitses väikest pasunat, mis tooli taga seinal Stalini pildist vasakul rippus.

Mees püüdis Rita pilgu kinni ja ütles:

«Seda puhun ma veel tähtsamatel puhkudel kui täna. Kelluke on

väikesündmuste tarvis. Pidage meeles, teie ürgnaiselik ahastus on til-
luke vahepala igapäevaste askelduste kirevas reas.»

Rita muigas. Keha oli pärast krampi lõdvenenud, sõrmed saanud ta-
gasi liikuvuse, nii et kleidivöö otsad said kiiresti-kiiresti kokku ja lahti
rullitud. Kokku ja lahti, kokku ja lahti.

«Hea küll, rääkige nüüd süda puhtaks,» pakkus Sergei Sergejevitš.
Õngitses lauasahulist «Kazbeki» karbi kappava musta ratsanikuga kaa-
nel. Pani suitsu ette ja jäi kuulama.

Rita rääkis kõigest, mis oli emalt kuulnud.

Kui Rita oli jutu lõpetanud, palus Sergei Sergejevitš ainult ühe täp-
sustuse.

«Huvitav, kas laps ei oska või ei suuda teha vahet äraviimise ja sõtta-
mineku vahel?»

«Unustasin ütlemata,» kostis Rita, «olime sel ajal emaga mere ääres
suvitamas. Ka ema ei saanud isaga jumalaga jätta. Nädal aega hiljem
algas sõda. Aga pärast varjati juhtunut minu eest. Meie perekonnas oli
ikka kombeks, et laste kuuldes ei räägitud tähtsatest asjadest. Kuigi ei
tea, kellele sellist säästmist vaja on, et pärast hullemini jahmuda.»

«Nii et kui mitte ema haigus, oleks teie süda oma mineviku ja pere-
konna pärast rahulik olnud?»

«Ei saa selle pärast muret tunda, mida ei tea,» kehtitas Rita õlgu.

«Näete nüüd, kui ebaoluline on tegelikult inimese jaoks tema põlv-
nevus. Fiktsioon, muud ei midagi. Mitte midagi see ei määra, mitte mi-
dagi,» kordas Sergei Sergejevitš tungival, nagu vaidleks kellegagi.

Rital oli oma põikpäisuse pärast ennegi pahandusi olnud. Küll väik-
semaid kui seminari sõnavõtu lugu, kuid siiski.

Ta oleks peaaegu tagasi sõitnud juba selsamal päeval, kui saabus
Moskvasse sisseastumiseksamitele.

Varahommikul tuli ta Riia vaksalis rongilt maha, käe otsas ilmatu
suur must kohver. Kodus peeti tema Moskvasse-sõitu peaaegu maa-
ilmareisiks ja ema toppis talle jumal teab mida kaasa. Ka moosipurke
pani ligi. Nii et kandam käis isegi Rita jõust mõneti üle. Käsipakkide
hoiuruumi ukse taga väänlevasse sappa ei läbenud Rita minna — ru-
tem, rutem instituuti! Küllap antakse talle sedamaid saatekiri ühisela-
musse ja ta saab ennast sisse seada.

Mitu korda teed küsinud, trammist bussi ümber istunud, käed ras-
kest kandamist surisemas ja äratundmise järgi põlvini välja veninud,
jõudis Rita instituudi vestibüüli. See oli inimtühi. Kärbsenustast kirju
peegliplaadi kohal tiksus kell, mis näitas pool kaheksa. Rita jäi vesti-
büüli nõutuna seisma, silmitses tühje riidenagisid, kuni kuulis korraga
kähedat mehehäält.

«Kes seal on?» küsiti temalt läbi haigutuse.

Rita ei osanud vastata.

«Kes siin nii vara kooserdab?» korrati nõudlikumalt.

Rita oli veidi heitunud, sest ta ei näinud ikka veel enda kõnetajat.
Seintele polnud ta harjunud vastama.

Siis kuuldus mingi kõrini riiehoiu vineerbarjääri tagant, rinnatise
ukseluuk hakkas iseenesest lahti liikuma ning lagedale põrandale logi-
ses madalal puuplatvormil, millel väikesed kuullaagrid ratasteks, jalutu
mees. Ta tõukas klotsidega oma vankrikesele hoogu juurde ja tuhis
kaarega Rita tohutu kohvri ette.

Mehe vanust oli võimatu määrata. Habetunud lõug, värvita silmad,
lotakil pintsak lahtise kaelusega triibulise sitssärgi peal. Kuna invaliidil

jalgu üldse polnud, tundus Ritale, et mees pead kuklasse kallutades justkui kommunikatsioonikaevust välja vaatab.

Rital oli suu kuiv. Ta kartis, et kui valvur teda täiendavalt küsitlenu hakkab, peab vastamiseks huuled lahti kiskuma, nii et valjusti naksatab.

Ent invaliid oli temataoliste ilmumisega harjunud. Ta tähendas vaid: «Tulid kauneid kunste õppima? Lase käia, lase käia. Kõik rahva kannatused tuleb linale tuua.»

Sõitnud veidi eemale, et ei peaks Rita vaatamiseks pead nii palju kuklasse ajama, lisas ta: «Ah, mis sinusugune preili ka sõjast teab.»

Järgnes segane vandumine, millest Rita aru ei saanud.

Rita laskus oma musta kohvri otsale istuma, kuid kargas samas püsti. Nagu nõeltega torkas, sest tuli meelde, mis kohvri sisekaanele oli kirjutatud. Sinna oli kalligraafilise käekirjaga jäädvustatud:

«Feldweibel Hans Müller. Jena.»

Mis sest, et Rita oli tušiga veetud tähed joonestuspaberiga kinni kleepinud ja oma nime peale kirjutanud.

Pidi ema just selle kohvri kaasa andma! Kõige suurem, oli ta väitnud. Ema oli saksa sumadani okupatsiooni ajal ostnud või välja vaheatanud. Kelle käest, seda Rita ei teadnud.

Invaliid sõitis kõrinal uuesti Rita juurde. Ta pea ulatus vaevalt kohvrist üle. Mees toetas ühe oma klotsidest kohvri vastu ja kobas taskus. Tõi lagedale muljutud suitsupaki ja sirutas Rita poole.

«Kas tõmbad?»

Rita noogutas jaatavalt, kuigi see oli vale, ja võttis vastu suitsu, mis oli peenike nagu sukavarras. Seejärel otsis mees rinnataskust välja ilmatu suure omatehtud välgumihkli ja Rita kükitas maha, et tuld vastu võtta. Nad jäid mehega teine teisele poole kohvrit ning tahmav leek liikus üle veltveebli sumadani.

Esimene mahv kibedat suitsu ajas Rita läkastama.

«Nooruke veel,» kõhistas mees naerda. «Pole viga, pole viga,» venitas ta lohutuseks. «Siin majas, kui sisse pääsed, õpid kõik ära. Saad oma elukooli kätte. Elukooli saab siit igauks,» targutas ta edasi. «Kunstnikku ei pruugi igauhest saada. Üks-kaks andekat kursuse peale, see on seadus.»

Rita pahvis ettevaatlikult, nii et suitsu kopsudesse ei ulatunud.

«Eks ole ikka hirmus mind vaadata küll?» küsis korruga mees.

«Ei ole,» pomises Rita ja silmitses veltveebli kohvrit.

«Astusin sõja algul meditsiiniinstituuti,» seletas invaliid. «Sealt saadeti rindele. Pärast esimest semestrit. Noh, nüüd on mul ainult oma naha peal läbielatud praktika. Teooriat mitte mõhkugi.»

Jälle vandus ta segaselt ja pikalt.

Rita viskas suitsu urni ja tundis, et on seest õõnes.

Otsinud käekotist õuna, mis reisimoonast järele oli jäänud, murdis Rita selle pooleks.

Nad söid mõlemad isuga ja Rita, kes oli siiski toetunud kohvriotsale, nägi päris lähedalt mehe nägu. Tal olid tugevad kollased hambad ja väga pleekinud kulmud. Vist istub tihti päikesepaistel, kuhu tal ruttu, mõtles Rita õunasüdant näkitsedes.

Siis paiskusid ukсед valla ja vestibüül oli käratsevatest abiturientidest tulvil. Invaliid sõitis kähku barjääri taha ja teda nagu polekski siin olnud.

Mõni tund hiljem, kui Rita vastuvõtukomisjonist saadud kirjaga elektrirongi istus, et ühiselamu komandant üles otsida, tundis ta rahunust. Vastuvõtukomisjoni toas olid mitmed sõduripluusides noormehed säärikutega ringi tümpsinud, ka invaliid garderoobist tuli ühtepuhku meelde, sellepärast tundis Rita end oma musta kohvriga olevat nagu valesse kohta sattunud. Pealegi oli ta kuulda saanud, et igale kohale pretendeerib üle kümne kandidaadi.

Kõhklused ja ähmane süütunne saatsid teda kogu tee, kuni ta juhata tud jaamas maha läks, ikka see neetud veltveebli kohver käe otsas, mis oli vahepeal vist mõne naljahamba poolt telliskive täis laotud.

Jälle tuli teed küsida. Suvitusrajoon oli ebamäärase planeeringuga ja Rita eksles kaua ühes kuusetukas, kuni äsjaläbitud tänavale uuesti välja tuli.

Viimaks sai komandandi maja leitud.

Rita lükkas jalgvärava lahti ning nõksatas paigale.

Ukse ees varikatuse all istus laua taga sagrais eit ja vehkis kellegi passiga.

«Naistele pole mul ühtki kohta!» kriiskas ta ja virutas dokumendi enda ette paberivirnale.

«Vaat poistele,» viipas ta noormeeste poole, kes alandlikult astmenukidel seisis, «neile ma kirjutatan talongid välja. Teie aga...» Ta tahtis midagi öelda mustajuukselisele tüdrukule, kes ta ees seisis, kuid märkas värava vahel Ritat. «Veel üks!» ahastas ta. «Jumal hoi ja keela! Kuhu te küll tikute! Kui te olete nii kergemeelsed, et suurde linna seiklema sõita, siis hoolitsege ise endi eest!»

Mustajuukseline vaatas üle öla Rita poole. Tal oli kongus nina ja õunpunased põsed.

Rita pani kohvri maha, võttis käekotist saatekirja ja astus sõimust hoolimata laua ette. Asetas oma dokumendid paberivirna otsa ning jäi ootama. Vastuvõtukomisjonist väljaantud sedel lendas läbi lugemata Rita poole tagasi, nii et Rital tuli see õhust kinni püüda.

«Mis te usute seda blondi lollikest!» sõimas komandant tagaselja vastuvõtukomisjoni sekretäri. «Sirgeldab teile teab mis ja teie muudkui arvate, et tsaari paber. Mina pean instituudi summasid kokku hoidma, ma ei saa ometi kõiki suvilaid ära üürida, et seda pöörast seiklejatebandet paika panna!»

Mustajuukseline vaatas vilksti Rita poole ja pilgutas julgustavalt silma. Ta ei paistnud sugugi heitunud olevat. Kuid Ritale aitas. Ta venitas oma kohvri uuesti maast lahti ja läks väravast välja. Korraga olid põlved nõrgad. Rita pani sumadani tolmusele tänavale maha ja istus selle otsale, seljaga kriiskava komandandieide maja poole.

Ritale tuli meelde, et ta pole tänase päeva jooksul midagi peale poe liku õuna söönud. Ei saanud ometi siinsamas sumadani avada ja moosi pistma hakata, millest niikuinii poleks mingit näljakustutust olnud.

Üldse oli jõud kuidagi otsas ja raske otsustada, mida ette võtta. Rita polnud taibanud sõiduplaanist vaadata, millal rongid Riia poole väljuvad. Samuti oli naiivne loota, et kassast kohe, ilma saba ja lööminguta pileti saaks.

Selja taga kostis endistviisi komandandieide kila, nii et Rital tuli käed kõrvadele suruda, et veidike vaikust saada.

Ta oli korraga nii abitu ja tundus ka ise endale kahetsusväärse seiklejana, kes oli hea usu peale võõraste linna sõitnud. Ühtki tuttavat Rital Moskvas polnud. Kus võiks asuda Läti esindus, millest keegi oli rääki-

nud, sellest polnud tal aimugi. Ja kes teda sealgi ootab? Jälle kolistada trammide ja bussidega ei tea kuhu? Aga enne tuli veel elektrirongiga linna tagasi jõuda. Tee siit tänavalt jaamagi polnud meelde jäänud. Aina küsi, palu ja vabanda. Iga kõnetatu vaatab sulle üle öla kahtlustavalt järele, sest räägid aktsendiga ja sul on niisugune ennenägematu nahkservadega must kohver, millega küllap ainult välismaa spioonid ringi kõnnivad. Kõik tahavad ju valvsad olla, sellepärast on umbusk igasse silma pesa teinud.

Korraga puudutas keegi Ritat õlast.

See oli mustajuukseline õunpõsk.

«Ma olen Jerevanist, minu nimi on Ripsime,» ütles ta ja sirutas käe. Rita vinnas end püsti.

«Riiast, Rita.» kostis ta kätt ulatades.

«Ära pane tähele,» ütles armeenlanna kiirkõnes. «Sa istu ja puhka, küll mina asjad joonde ajan. Anna oma paber ja pass minu kätte.»

Parajasti tulid noormehed väravast, pambud käe otsas ja väljaantud madratsid turjal.

«Ma otsustasin Riiga tagasi sõita,» ütles Rita ega rutanud lahkele abipakkujale oma dokumente ulatama.

Keegi noormeestest kuulis ta sõnu, peatus, sättis madratsit tasakaalu ja julgustas omalt poolt:

«See eit on idioot. Ta neelas hommikul kogemata maailma naba alla. Ära sellepärast oma mõtet katki jäta. Põruta rusikaga lauale ja nõua. Mina olen Siberi karu, vaba kätt pole ulatada, kui aga vaja, kutsu appi!»

«Küll saame, ole mureta,» naeris Jerevani õunpõsk ja välgutas lõbusalt silmi.

Siberi karu ehk Savva, nagu pärast selgus, ruttas meessoost ilmahulgastele järele.

«Anna dokumendid,» käsutas Ripsime.

Rital oli korraga ükskõik. Tuli ju ometi Riia rongi pileti hankimiseni kuskil magada, ning ta ulatas oma passi ja saatekirja.

Ripsime oskas tõepoolest edukalt asju ajada.

Kui nad kahekesi lobudikuni jõudsid, kuhu olid öömajale määratud, ütles Ripsime:

«Niisugustega on lihtne. Näost on näha, et tema juures maksab üksainus paber. Kui poisid eemale läksid, pistsin talle sajalise pihku, ja mutile tuli silmapilk aru pähe.»

Rita otsis kiirustades käekotist viiekümnelise välja ning sirutas selle Jerevani tüdruku poole.

«Jäta järele!» tõmbas Ripsime otsmiku kipra. «Miks sa mind solvata tahad? Ära solva mind! Kas siis sõbra käest võetakse raha?»

Rital oli koledasti piinlik ja ta ei osanud muud teha kui kohmetult naeratada.

Pärast oli neil Ripsimega veel pikalt juttu, kui nad oma voodite paljastel reformpõhjadel istusid. Madratseid komandant määrimisele vaatamata neile siiski välja ei andnud. Lendate esimesel eksamil läbi ja kaote siit, hakkam minna sellepärast kotte ja põhku raamatust läbi kandma, oli ta torisenud.

Ripsime ja Rita istusid hilisööni raudpõhjaga koikudel ja mugisid graanaatõunu, käed ja näod punastes pritsmetes, nagu oleksid nad lapsed, kes sõpruse kinnitamiseks teineteisele verevande andnud.

Pärast tuli Savva akna taha, et küsida, kas tüdrukud end hästi on

sisse seadnud. Ka tema sai Ripsime reisipaunast granaatõuna pihku ning siis olid kõigil kolmel käed ja näod punase mahla pritsmeis.

Sel õhtul, kui nad kolmekesi granaate söid, ei osanud keegi neist aimata edaspidist. Rita ei oletanud, et tema ainsana kolmest instituuti sisse saab. Ripsime ei aimanud, et ta juba nädala pärast Jerevani tagasi sõidab ja järgmisest sügisest majandust õppima hakkab. Savva ei teadnud, et ta kahe aasta pärast lennukooli kursandina katastroofi satub ja hukkub.

Jerevani Ehituspanga osakonnajuhataja kirjutab siamaani Ritale kirjades, et kas mäletad Savvat, Siberi karu?

Imelik, mõtles Rita, et teda, tugevat, iseseisvat ja otsustusvõimelist, on ikka teised tee peale välja vedanud! Võib-olla oleks Jerevani tüdruk tema asemel vastu võetud, kui Rital oleks tollel esimesel Moskva-õhtul jätkunud jõudu Riia vaksalisse tagasisõidupiletit otsima minna. Ehk oleks Savva elus, võib-olla kuuluski, festivalidel hinnatud, kui ta oleks endale saanud Rita koha auditooriumis. Savva oli see, kes ka Rita negatiivse ilmutusruumis valvas, kui kuuldus levis, et keegi sisseastujatest rikub konkurentsi vähendamiseks teiste töid.

Oleks, oleks . . .

Nii või teisiti oli siiski Sergei Sergejevitš see inimene, kes Ritat instituudipäevil kõige rohkem päästis. Kahel korral, aga need olid mõlemad väga olulised momendid.

Pärast rumalat vahejuhtumit seminaril, pärast jutuajamist dekaani juures moodus mitu suhteliselt rahulikku kuud. Eksamite lõppedes käis Rita koolivaheajal kodus ära, «lakkus ema tiiva all haavu», nagu Sergei Sergejevitš oli soovitanud. Eluga võis enam-vähem rahul olla. Rita oli hakanud kõrgendatud stipendiumi saama ning võis lõpuks ometi loobuda kurnavatest üheksakümne kilomeetri pikkustest sõitudest iga päev suvilarajooni vahet, kus instituut üliõpilaste tarvis tube üüris. Rita leidis endale kaheksa rubla eest kuus ühe vanamamma juures kapitaguse nurga. Nüüd võis mõelda ka teatris käimisele ja Kinomajas viibimisele — ei tarvitsenud karta, et viimasest elektrirongist maha jääd ja öö otsa kõledas jaamahoones pead konutama. Kapitagune nurk polnud kiita asi — raamatud seisid aknalaul ja niiskused läbi. Asemeks oli Rital tilluke buduaarisohva, millest ta jalad magades põlvest saadik üle ulatusid ja piirikardina kõrvalt perenaise taburetile toetusid. Aga siiski oli ülekohtune kurta, sest ta elas kesklinnas, korrapärane ja tihe transport käe-jala juures. Jäi ära igahommikune tõkkejooks koos elektrirongi kõrgelt platvormilt allahüppamisega, et hetke pärast lahkuvale bussile jõuda.

Siis, märtsikuus, tuli sündmus, mis igapäevase elukorralduse segi löi.

Lehed trükkisid büllätääne juhi tervislikust seisukorrast. Kuigi ametlikud teated olid välja peetud rahulikus toonis, sigines inimestesse ärevus ja peataolek.

Ja generalissimus heitiski hinge.

Loengud jäid ära. Norgus üliõpilased seisid treppidel, suitsetasid. Keegi ei teadnud, mida peale hakata. Instituudi koridorid olid korraga käratud, kuigi inimestest tulvil. Õppejõud saalisid üliõpilaste vahel, nagu ei suudaks nemadki viibida kabinettide üksinduses.

Ennelõunal levis suust suhu kuuldus, et Moskva töötajad liiguvad asutuste ja ettevõtete kaupa Sammassaali poole, kuhu Stalini põrm oli hüstijätuks paigutatud.

Instituudi koridorides ja treppidel hakati tõttama. Parteibüroo ruu-

mist kanti välja poolde vardasse langetatud lipp, must krepp küljes.

Sergei Sergejevitš sattus Ritaga sagimises vastakuti. Ta võttis tükirukul õlast, et teda peatada, ja ütles tungiva häälega:

«Ära jäta minemata.»

Rita raputas pead. Tal polnud mõttesegi tulnud kõrvale hiilida.

Alles hiljem ta taipas, mis säästlik tagamõte peitus Sergei Sergejevitši hoiatuses. Tal, Rital, peeti silma peal. Sellepärast tuli käituda nii, et mitte halvas mõttes välja paista.

Ent tol päeval, kui instituudi kolonn astus kesklinna poole, ei tulnud Ritalle pähegi enda pärast muretseda.

Sellises õhkkonnas kaotas inimene igasugused isiklikud mõtted, iseene kehagi oli nagu halvatud, ainult jalad kompsisid sinnapoole, kuhu läksid kõik.

Kord-korralt muutus tänavatel kitsamaks. Miljonite linn, mis normaalsel päeval jagas oma elanikud tööruumidesse, kodusesse, poodidesse ja tänavatele, oli korraga uskumatult kitsas. Magistraalid polnud arvestatud selleks, et kõik kodanikud ühekorraga jääkeltsas asfaldile astuvad. Tänavate veerde kuhjatud hanged sõtkuti segamini, kõnniteedel polnud enam võimalik liikuda kahes suunas. Kõik, kes püüdsid sammukesegi astuda teise kanti, kisti inimmassi vooluga kaasa, ikka ainult sinnapoole, kus asus Sammassaal. Ikka ainult sinnapoole.

Tammuvate inimeste hingeõhk levis hämuse pilvena tänavate kohale. Jalgealune jää sulas tihedast astumisest libedaks, kuid kukkuda polnud võimalik, igaüks oli inimmassi elusalt sisse müüritud.

Siit-sealt kuuldus läbi tasase kõnekõmina hingeldamist. Majade uksi ja kaupluste vitriine polnud näha. Värsket õhku ahmides ja pead taha kallutades nägi läbi hingeõhupilve ja udu vaid ülemiste korruste aknaid ja katuseräästaid. Kuid aknad olid tühjad ja räästais varitsesid vorbilised jääpurikad.

Irina, kes alles äsja Rita kõrval astus, oli korraga kuhugi ära kadunud. Mingid võõrad mornid näod öötsusid Rita parema ja vasaku õla kohal ning ainsa tuttava majakana kõikus veidi eespool Sergei Sergejevitši sametpõhjaga soobelmuits.

Rita polnud kunagi varem juhtunud olema osake massist, mis üksikisikust hoolimata edasi tungleb. Indiviidi tahe oli absoluutselt rakendamatu. Inimene oli midagi liivatera taolist, mis mäe alla maetud. Surve muutus talumatuks.

Veelgi tihedamaks läks puisteel, kuhu inimvool keeras. Kaks rööbiti jooksvat tänavasoont olid ahendatud pargiribast, mida kaitses teravate ogadega raudaed.

Inimmass kiskus Rita paremale, raudaiale lähemale. Rita hoidis vastu, kuidas suutis, et mitte saada vastu terasvarbu laiaks litsutud. Päästvad pruunid paraaduksed teisel pool tänavat jäid Ritast järjest kaugemale. Keegi prõmmis nende pihta. Uksed olid kindlalt lukus. Rita laskis end edasi kanda.

Kuskil nuttis laps. Või nuttis keegi täiskasvanu lapse häälega? Naiste vaikne halamine tarretus udus ja sumbus hingeõhus. Mehed pomisesid ja ähksid.

Siis lakkas edasilikumine täielikult. Suust suhu kandusid ärevad lausekatkendid:

«Eespool . . .»

«Seal läheb allamäge Trubnaja peale . . .»

«Inimesed on loogus . . .»

«Edasi ei saa...»

«Tagasi! Tagasi!» hüüdis keegi meeleheitlikult. Ent ta sõnadel polnud mingit mõju, sest tagantpoolt voogasid uued ja uued inimhulgad ning pressisid peale.

Rita tundis, et ta õlgu litsutakse ette rinna peale kokku.

Inimese ribid on paindlikud, püüdis ta ennast lohutada.

Keegi oigas ja see hääli tuli nagu maa alt.

Korruga nägi Rita Sergei Sergejevitši. Mees oli sattunud raudaia juurde ja püüdis end külgekleepunud inimhulgast ülespoole lahti rebida. Mingite fenomenaalsete jõupingutustega see tal õnnestuski. Oli uskumatu lummus, et ta üle raudaia ronis ja puude vahele lähedasse ruumi pääses.

Nüüd valdas Ritat ainus mõte. Kuidagi, mingil viisil veel enam paremale nihkuda — varbade taga on pääsemine ja õhk.

Sergei Sergejevitš tuli raudaia juurde. Rita nägi peade vahelt, kuidas ta tarale naaldudes hingeldas ja otsivalt ringi vaatas. Ent instituudi korrapärane kolonn oli ammu põhjalikult segamini. Isegi musta krepiga lippu polnud näha, siruta kaela palju tahad.

Irina jäigi kadunuks.

Kuhu tema sattus?

Sergei Sergejevitš oli Ritat märganud.

Millegipärast tuli Ritale alles nüüd tõeline, halvav hirm peale. Ta püüdis ennast nihutada paremale, kuid see oli asjatu katse.

Rita tundis, kuidas tal korruga nagu päris märjaks läks. Võib-olla see oli higi, võib-olla pisarad.

Ei tea, mis turbulentsus korruga rahvahulka nagu kinnipaakunud masinaosa veidi pööras, ja just selles suunas, mis Rital vaja. Ning Rita nägi ähmast raudaia korruga silme ees.

Sergei Sergejevitš oli siinsamas, teispool varbu.

Mees püüdis raudpulki laiali painutada, kuid jõud ei käinud peale.

«Oleks pidanud enne matuseid kaalus alla võtma,» pomises ta talvemantlis Ritale.

Pääsemine oli nii lähedal, aga ometi nii kaugel.

Siis sirutas Sergei Sergejevitš käed üle aia ja hakkas Ritat ülespoole tirima.

Rita ise ei olnud võimeline kaasa aitama, rahvahulk nagu imes teda allapoole ja hoidis jalad maas, justkui oleks ta päkkipidi asfaldi külge naelutatud. Kuid siis tuli keegi Ritale appi. Rita arvel võis hingamisruumi juurde saada ja sellepärast lükkasid kellegi käed Ritat tagant. Ühiste jõupingutustega rabeles Rita üle aia ning potsatas nõrkenuna Sergei Sergejevitši kõrvale.

Miskipärast voolasid ikka pisarad üle näo. Enda arvates Rita nagu ei nutnudki, ainult vesi voolas silmist ja ähmastas nägemist.

Sergei Sergejevitš upitas Rita püsti, löi talle nahkkindas käega plaksudes vastu põske ja kurjustas:

«Operaator! Tuleb enne mõelda, kui mehe amet valida!»

Nii sai Rita enesevalitsemise tagasi.

Irina olevat poole tee peal mingist kangialusest sisse surutud ning ta oodanud kitsas siseõues prügitünnide vahel külmetades hilisööni, et koju pääseda.

Vahepeal väljalülitunud kuulmisega Ritani jõudis taas Musta mere kohin. Rita pööras näo vee poole ja hingas sügavalt. Ta hingas palju

kordi põhjalikult ja korraga oli tal hirmsasti hea meel, et oskab hingata nagu sportlane. Peale diafragma liikusid ka roided külgedel laiali ja kokku.

Missugune õhk! Oleks tahtnud sellele kiitust hüüda ja veel vahuviina juua. Kuid klaas oli tühi ja noormees kioskest ammu läinud.

Rita võttis marmorlauakeselt tühjad nõud ja viis need kioski ukse kõrvale kastivirna otsa, nii nagu müüja-noormees oli palunud.

Hommikul, kui ta klaasid leiab, mõtles Rita, maandun mina nähtavasti juba Riia lennuväljal. Kuidagi nukker hakkas sellest teadmisest.

Rita lonkis uuesti rinnatise juurde, et veel veidi seista silm silma vastas sooja merega, kus endistviisi laineharjad-vahunoad löiksid vett mustadeks siiludeks.

Rita vaatas ringi ja salajane soov valdas teda: tuleks ometi Sergei Sergejevitš uuesti nähtavale! Nüüd Rita ei jätaks ligi astumata. Kui kostaks küsimus, et kuidas läheb, noor daam, küll juba leiaks, mida vastata.

Rita seisis ja ootas. Ehk ometi tuleb kepiga vanamees uuesti mere juurde ja toetub rinnatisele, tuulejaki hõlmad põlvini, nagu oleksid taskud tina täis.

Mingi noormees, kitarr kaenlas ja tüdruk kõrval, peatus Rita läheduses.

«Oh, Must meri . . .»

venitas noormees laulda ja plõnksutas kitarrikeeli.

«Kuum on mu veri . . .»

ühines tüdruku hääl.

«Lõpmatult laiskuse
paradiis . . .»

Laulujoru sai otsa ja mõlemad haigutasid pikalt.

Poiss süütas sigareti.

«Laula «Paramonovat»,» palus tüdruk.

«Ei viitsi,» vastas poiss. «Homme ka päev.»

Hetke pärast lendas hõõguv suitsuots vette ja paarike lonkis edasi. Peaks Sergei Sergejevitš ometi tulema, mõtles Rita. Ta keeras merele selja ja hakkas silmitsema inimesi, kes kaldateel jalutasid.

Ju oli see ainult ilmutus, mis ennist viivuks kaldapealsele astus, mõtles Rita. Tuli selleks, et mu viimane suveõhtu poleks üksildane.

Sõbrad on ikka sinuga, kui ainult neile mõelda tahad. Aga sellegipoolest oli Ritale nukker tunne.

Ja siis tuli meelde, kuidas Ripsime oli rääkinud, kui ta eksamitel läbi kukkus ja koju Jerevani sõitma hakkas.

«Kas tead, Rita,» oli õunpõskne öelnud. «Kui minu ema on tusane, siis ta läheb ja ostab endale rohelise kleidi. Ja kurbus läheb üle. Kui minu ema on rõõmus, lippab ta poodi ja ostab endale jällegi rohelise kleidi. Siis paisub ta rõõm veelgi suuremaks. Nüüd sõidan mina koju, Jerevani, ja ostan endale ka rohelise kleidi.»

Nii oli Ripsime öelnud Ritale hüvastijätuks.

Rita vaatas pingsalt jalutajaid, kuid Sergei Sergejevitši polnud nende hulgas näha.

«Sõidan koju, Riiga, ja ostan endale rohelise kleidi,» otsustas Rita.

Tallinn, 1966

*   *
*

Varsti emad meid jätavad maha
ja lähevad puhkama puude alla.

Valutab hing
ja rohtu ei ole ja kinni on kauplused
ja nagu kaks lille
millest murtud on üks
aga teine elab
mõistust mööda ja mööda mõtteid
sammuvad öövahid rautatud saabastes
sulgema siibreid kui emad lähevad
puhkama puude ja pöösaste alla.

*   *
*

Kala ujub vees
miljoni maimuga.

Mina, lastetu, ujun
enda juures
ja enda juurest
ja enesele vastu.

Minu all on põhi,
taga on kallas
ja ees on kallas.

Praegu ma laisklen veel mere kollasel kõhul.

* *
*

**Ma magan siin miilide taga
vattmadratsil.
Ja minu kohta käib jutt,
et ma selle peal suren.**

**Aga mere liivases voodis
kala end liigutab
ja part veab poegade rivi.**

**Sellel asemel linade vahel
sealpool miile ja nägemusi
aeglaselt aevastab meri.**

See maa

... et ta pidi harima maad,
kust ta oli võetud.

See porine maa
võtmata kartulitega
on minu.

Need paakeveest põdurad niidud
paari viletsa kuhjaga
on minu.

See ohakaräämas paepealne põld,
see kassitappudes teeäärne räga,
see laukaraba,
see mädasoo.
Nad on minu.

Mina vastutan nende
ja nemad minu eest.

*

Siit läheb mu tee —
mättalt mättale
üle õõtsuva kamara,
ümber vilkumas laugaste veesilmad,
päikene põhjas.
Kuidas peaksin ma pidama paremaks
sooldunud mättaid
kui laukavee valgust?

*

See on olnud mu töö —
võtta kartuleid porisel põllul,
selg kumeras, sõrmed mullas,
taeva tuhm
vihmaveest vettinud palakas
õlul.

Kuidas peaksin ma põlgama
halli lõikusepidu?
Kuidas armastama
kumeraks kooldunud selga?

*

See on olnud mu maa —
ohakatutid ja paekivi klibu,
näputäis mullasõmerat,
rabadikud,
koovitajate huiked sooviku kohal,
umbtihnük tee ääres,
kassitapp kägistamas vaarikavart.
Ja kassitapu hele öis,
valge ja puhas,
nagu ei teaks ta,
mida teeb väärt.

*

Paeklibu põue
olen raputanud seemne,
sooviku servale juhatanud karja,
läinud koju,
koovitajate kõne kõrvades,
jala all ohakate karedad käpad,
südame küljes kassitapu öis.

Kuidas peaksin ma vihkama kassitappu?
Miks manama loopealse klibust mulda?
Miks igatsema paradiisi palmisalusid
ja mustade muldade mahedust?

Siit läheb mu tee,
see on olnud mu töö
ja see minu maa.
Mina vastutan tema
ja tema
minu eest.

Tali

Kõik taevas õitseb.
Pilvehelist
lemm lemme järel udeneb.
Ja taadi vanast vatitekist
villvalgeid tutte pudeneb.
Puhh!
Küll on sadu ilmatu,
maailm on suu ja silmatu.

Otsida iseend

Valgete pilvede lend
üle paepealse maa.
Kadakas on mu vend,
kivid mu vennad on ka.

Kadakajuurte põim
kinni maa lihas ja luus.
Kare ja karm on mu hõim,
sõnad kinni on suus.

Põldmarja tume pilk,
liivatee kume lõõm.
Orjavits, ergav tilk,
segi valu ja rõõm.

Maakivi mõttes näod
otsimas iseend.
Kaugel kukuvad käod,
valkab liblika lend.

Valkab liblika lend,
heleda mõtte laast.
Otsida iseend
tahan siit sellest maast.

*
*

Jaanilillede lõkked on kustunud.
Kullerkuppude tuled on kustunud.
Kustunud
mu ema heledad rätikud.

Valus vihm rihmutab tühja maad.
Udu on kummuli kesapõldude kohal.

Väriheinad varisevad,
kuukannid kultuvad kuluks,
kurekellade kumin vaibub
mullaks jalgade all.

Sa kõrge suislepp
mu rohtaia südames,
sa sirge saar
mu päevade väraval,

sa k**ä**bikuusk
mu kodu k**ü**nnisel,
sa mu s**ü**damearmas,
toeta mu pead
surma pimedal tunnil.

Ma tundsin kahte suurt kivi

Ma tundsin kahte suurt kivi.
Ma olin nendega lähedaselt tuttav.
Ma kõnelesin nendega ühtepuhku.

Me vahetasime mõtteid
vihmausside eluviisi üle
ja mättaaluste ja samblaaluste
asjade üle
ja pähklike valmimise üle.

Nad elasid sarapikus.
Otse sarapiku südames.
Kõik pähklid olid neile jumala selged
urvast tuumani,
surmast sünnini,
läbi ja lõhki.

Ma usun, et ka neil enestel olid
tuumad ja koor.

Mõnikord kukkusid pähklid neile kaela.
See tegi neile nalja.
Siis ma nägin neid naermas,
muginal ja endamisi.
Niiviisi naeravad ainult kivid.

Üks neist tehti hiljem raidkujuks.
See oli hirmus.

Kohtasin teda juhuslikult linnas
ühel väljakul.
Ta ei tundnud mind ära.
Ja see oli isegi hea.
Ta oli kui surnud,
jäik, elutu, tumm,
kalgi ja kaleda näoga.
Tühi koor.

Teine suri kurvastusest.
Kivines.
Olen käinud ta haual.

Mul on praegugi jube,
nende saatusest mõeldes.

Tuulerattad,
ostetud Tallinna turult a. 1934

Kirjute tuulerataste lend
mööda puiesteed, puiesteed, puiesteed.
Pilbasraam
nende tiivavõrinat täis,
lennus mu juuksed,
tuules mu käis,
ma suvisel puiesteel lendan.

Mu tuulerattad
kannavad mind,
tuulerattaga laps
on sama mis lind.
Olen linnuks tormanud enda.

Kirjute tuulerataste lend.
Kiil on mu õde,
iil on mu vend.
Linnuparv
on mu tuulerataste lend.
Nende kannul
ma linnuna tunnen end.

Kaks sinilindu,
üks punarind,
kaks kollapugu,
üks hõbelind
ja veel üks lind
ja veel üks lind.

Mu varbad ei riivagi enam teed.
Ülal okstes
päikesetäppidest keed,
pesasulgede valge uni.

Mu sulistiivad kannavad mind.
Tuulerattaga laps on sama mis lind.
Sulispilvede valge lumi.

Läbi okste
kuldrohaka kaaristu
sinav kõrgus
tulvab meist läbi.

Lind vaid mõistab,
et mitte lennata
on suur ja raske häbi.

Mets, loomad ja inimene¹

6. JÄLJED, MILLEL POLNUD LÖPPU

äljed (variatsioonides — sammud) kujutavad kirjanduses, eriti pealkirjades, väga levinud ja sügavusse sihtivat sümboolikat. Tõsi ta on: kus ka iganes käid, mida iganes teed, jäljed jäävad järele. Kui mõtlema hakata, ajab see fatalism ihukarvad püsti. Õnneks on aga inimene oma põhiloomult optimist, ta lohutab end kohe — jäljed küll jäävad, kuid kellel nendega asja?

Inimesi on palju, nad tammuvad sissetallatud radu mööda ja nende jälgede eraldamine ajab isegi kõige terasema jälituskoera haistmise sassi. Niisuguse värske lume päeval nagu täna ei saa aga metsas ainustki astumist peita.

Loomad teavad seda ja segavad jälgi. Haagimeister jänes volksab mitmemeetrise hüppega kõrvale, et võimaliku jälitaja eest nagu õhku ära kaduda. Ta tuleb mitmel korral omaenda jälgi mööda tagasi, teeb veel mitu kõrvalehüpet, enne kui end kadakapõõsa alla, kasejuurikale või lihtsalt lumme magama seab. Pärani silmad sinnapoole, kuhu jäljerrida maha jäi.

Mida suurem ja tugevam loom, seda vähem ta hoolib oma jälgede segamisest.

Jäljed on kõnekad. Nendest võib välja lugeda, millal loom möödus: kas ta luusis kindla eesmärgita, hiilis lähedase saagi tabamise lootuses või põgenes vaenlase eest; lõpetas uinaku või läks jahiväsimust välja põõnana.

Kui Alemaal suusaninad üle sihi põikava paarisjälgede rivi ees peatusid, olid pärast uurimistööd ekspertiisandmed väheergutavad: nugis möödus siit õhtupoolsele ööl, ta kiirustas, sest tühi kõht piitsutas tagant. Puuõõnest või oravapesast, kus ta praegu põõnab, eraldavad teda niisiis terve öö kiirakääratamised ja ringitaterdamised. Kui... (See kohutav kolme punktiga kui!) Kui nugis ei sattunud suuremale saagile, millest nälja kustutamiseks jätkus; kui pehmes lumes sompamine loomakese nõnda väsitas, et ta varakult puhkama pugus; kui...

Mets on alati üllatusterikas ja võimalusterohke. Võib-olla oli ekspertiis ekslik, võib-olla seisan verivärskel hommikuse jälje ees, võib-olla veel vaid sadakond meetrit ja nugis puhkab Alemaa kuusetukas...

Minna või mitte minna? See väike kiskja võib mu päevaplaani hoopis pea peale pöörata, kavatsesin ju õhtuks Siimu teise jaoskonna metsatehnika kordoni jõuda, kuid pool maad on alles ees. Ja kui õnnestubki ning lasen nugise (kogemusi arvestades on võimalused 1:10 minu kahjuks), mis see's ära ei ole! Kolm-neliteist rubla ja klubis 100 punkti röö-

¹ Algu «Loomingus» nr. 4.

vikute hävitamise eest. Vürtsiks naiste pahameel, et võiks vähemalt ära parkida, saaks hea krae. Kõik karusnahad kuuluvad riigile...

Minna või mitte minna...

Milleks nõnda kategooriliselt? Kunagi ei puudu ju kompromisslahendus. Käin veidi maad ta kannul, äkki tööpoolest lõpeb jäljerida siinsamas. Kui ei, pöördun oma kursile tagasi.

Nugis on kõige vastikum kõikidest loomadest. Jälitajale. Teised loomad liiguvad enam-vähem otse, vaid väiksemaid haake ja poognaid visates, nugis aga keerleb ühe põosa alt teise alla, nuhib iga kändu, puutüve, okstealust. Ta pehmete käppade ovaalsed jäljepaarid ristuvad tihti iseenda omadega, nii et annab harutada, kust tuli ja kuhu läks, millised on vanemad, millised värskemad. Kiusuks lipsab veel puu otsa ja kargab oksalt oksale nagu orav. Siis on kõrv pingul ja kukal ülesvahtimisest kange, sead juba püssigi valmis, et esimest oravapesa kõmmutada, kuid järjekordse ringiga leiad koha, kus too narritaja jälle maapinnale volksas.

Minu nugis ei erinenud mitte milleski oma suguvendadest. Ehk kui, siis haakide ja sõlmede meisterlikuma sassikudumise poolest.

Tihnikus on suusad rohkem ristiks kui abiks. Kord jääb suusanina okste alla kinni või jookseb otsapidi lumemättasse, kord libiseb üks ühele ja teine teisele poole, nii et käristab kas või harudest lahti.

Otsustasin kasutada kavalust. Nagu öeldud, on Võle vahtkonnas kraavidevõrk nagu malelual. Sõidan ühe kvartali ringi ja näen kohe, kas nugis läks edasi või jäi peatuma.

Kraavikallast mööda oli muidugi hõlpsam liikuda, kuigi sügav ja kohev lumi turja aurama võttis, nii et varsti tempot aeglustasin.

Pöörang, teine, kolmas. Paar jänest on edasi-tagasi tõllerdanud, siin luusis rebane mööda kraavipõhja, kuid nugise tuhvlijälgi pole. Ohoo, karusnahkne krae ongi sellesse ruutu puhkama heitnud! Veel sada meetrit, veel viiskümmend, veel...

Vana tuttav jäljepaar! Kolm-nelikümme sammu kohast, kus seisin ja oma kavalat haaramismanöövrit alustasin. Sõitsin oma ülitarkuses kaks kilomeetrit või rohkemgi jumalamuidu maha...

Talvine päev kustub ruttu, Siimuni on aga veel mitme tunni tee. Mingu see nugis kus kurat...

Nii palju aega ja vaeva on juba raisatud, võib-olla on suurem osa nugise rännakuist läbi käidud, võib-olla on jäänud veel vaid mõnisada meetrit. Küll oleksin tallukas, kui nüüd jahi pooleli jätaksin.

Edasi, otse jälgi mööda edasi, nii et tihnikus vagu järel!

Lumel helendasid peenikesed verepripsmed. Ettevaatamatu hiireke langes siin näljase kiskja ohvriks. Kilomeeter eemal oli nugis midagi lume alt välja kraapinud ja ära söönud. Veel kilomeeter ja peenike sullepraht jutustas, et väike linnuke oli siin viimast korda piiksatanud.

Haak, rõngas, silmus, haak, rõngas, silmus. Kuuskedega läbitikitud männimets. Siin on vanu tühje oravapesasid, võib-olla väsis ta lõpuks või jõudis hommik kätte. Aga mis männik see on?

Nuudi! Siit on Võle metsavahi kõrge viiluga majani ainult kaks korda kiviga visata. Oh sa silmamoonus, mis mängu sa minuga küll mängid!

Nüüd leidis nugis orava jäljed. Käbikuningas on põgenenud surmahirmus, ent nugis on tugevam ja kiirem, teda piitsutasid tühi kõht ja silme ees keerlev maiuspala.

Jäljed kadusid. Ei oravat, ei nugist.

Tegin ringi. Laiema. Veel kord laiema.

Nugis oli uuesti puult maha hüpanud ja jätkas rahulikult oma siiruviiurutamist. Kuid mitte enam nii keeruliselt, ta liikus otsem, nagu rutaks kindla eesmärgi poole. Suund on Märtnäljale. Seal kasvab vanu õõnsaid haabu, millesse rähnid on oma pesaaugud toksinud. Kui ühte säärasesse lipsab, hakka õhtu eel veel puuraiujaks. Aga ei, jäljed pöörduvad hoopis Tõnuväljale, sealt edasi Alemaa poole. Sellesama Alemaa tagant ma ju alustasin...

Jälgi on raske näha, peab ninapidi üsna maadligi kummarduma. Sirutan selga ja tõstan pilgu. Ohoo, õhtu on märkamatult ligi hiilinud. Täna enam Siimule ei jõua, ka karusnahk jääb metsa. Talvel põõsa all ei põõna, peab öömajale mõtlema. Milliseid võimalusi lähem ümbruskond selleks pakub?

Märtnäljast on järel lauda paekivist seinad, kuid nende vahel vilistab tuul vihasemalt kui lagedal. Alemaal võib kõrge lumeruudustiku ja paari suure pärna järgi aimata, kus asusid kunagi metsatalu hooned. Ees-Tõnuvälja mahajäetud elumaja hävitas tulekahi. Taga-Tõnuväljal elas aga veel mõni aasta tagasi Pukspuu, Võle metsavaht, seal peaks midagi peavarju taolist järel olema.

Kui suur, kui suur oli küll maanälg, et inimesed nii kaugele metsadesse tungisid, alet põletasid, puid juurisid, kividest pikki aedu kokku kandsid, seanina ja karuäkkega maapinna kobedaks sorkisid ning ajutiseks peavarjaks hüti ehtasid. Rikkust ei toonud taolised metsakohad kunagi, ainult tööd, lakkamatut töömurdmist kukelaulust eha kustumiseni. Kui oli raske, eks siis kolinud ära, imestab ehk mõni. Kerge öelda! Kuhu? Maanteele kerjama? Inimesed olid maa külge aheldatud. Nad olid orjad. Maa orjad.

Maa õnnistus. Ja maa needus. Oli nii üht kui teist. Ehk küll needus, inimese vaimu nüristamine ja füüsiline ruineerimine, oli maa ometi ka õnnistuseks, sest ta toitit ja kattis. Sageli kehvalt, silgu-lõssi, takuste pükste ja pasteldega, kuid ometi toitit ja kattis. Kuigi kibe leib, oli see ometi magusam moonaka omast. Võimäärdeks oli — peremehetunne. Tegelikult ori, hoidis sõna peremees pea püsti ja turja sirge. Peremehe nimele andis kaalu ka nii kirikus kui kõrtsis eespoolse istepingi maagiline mõiste — minu talu, minu maja, minu kari.

Kulaku nime on Eestis vahest kuritarvitatud. Kulaklikku meelsust oli aga palju, sest piiripeenrad ja raske võitlus igapäevase leiva eest kasvatasid seda igal sammul ja igal minutil. Talu muutus isandaks, jumalaks ja müüdiks, mille altarile polnud ühestki ohvrast kahju. Talu huvidele pidid alluma abielud, tervis, aeg, kooliskäimine; omandi ja kasu pärast riieldi naabritega, kulutati kohtuuksti ja sooritati kuritegusid. Küllalt tihti sääraseid, mis töid kaasa politseiniku, protokollu ja vanglatrellid, tuhat korda sagedamini aga kuritöid inimsuse, inimese väarikuse ja südametunnistuse vastu, millele ükski paragrahv külge ei haakunud.

Maa needusest vabanemine on ühe ajaloolise epohhi lõpp ja teise algus; see on revolutsiooni säärane vilu, millest räägime harva, sest seda ei saa arvestada tonnides, hektarites ja protsentides. Küllap tulevased põlvkonnad oskavad seda kõrgemalt hinnata kui meie ise. Need mustavate aukudega hooneriismed ja metsistunud ahervaremed pole ju tummadeks tunnistajateks mitte ainult halastamatule töörügamisele, millele maamees ennast, naist ja lapsi sundis, vaid ka vaimsele tardumisele, mis sellega paratamatult kaasas käis. Nüüd ei kolksata haamer ega välgata hanguvars mitte üks minut enne kella üheksat ega mitte üks minut pärast viit. Ka maamehel jääb aega lugemiseks, kinoskäimiseks,

televisiori ees istumiseks, mõtisklemiseks, viinaviskamiseks. Ning nuri-
semiseks, et poes on ainult kolme sorti vorsti, et veekindlaid säarikuid
justkui ei osatakski enam teha, et mootorratta tagavaraosi käi Lenin-
gradist otsimas ja et tigu jõuab kiiremini kirikutorni tippu ja uuesti alla
ronida, kui tema nimi «Moskvitši» järjekorras esimeste hulka nihkub.
(Millest kõigest oleks aga ennatlik järeldust teha, nagu oleks «oma
krundi» maagia lõplikult ja täiesti kustutatud.)

Avamaakülades nagu Tatruse ei jää ükski põllulapp harimata, maha-
jäetud metsaperede krundid on aga enamasti söödistunud või vee ära-
voolu kraavide ummistumise tagajärjel uuesti lodupealseiks muutumas.
Kus aga maast sahk või vikat üle ei käi, on võsa kärme tärkama. Võib-
olla oleks pidanud kolhooside asutamise ajal nende maailmast äralõi-
gatud talude jaoks mingi üleminekuvormi leidma, sest kolhoosidest
eraldi seisvate, tihti raskesti ligipääsetavate põllusiilude külvi alla vii-
mist nõuda on ebaperemehelik: siinseil viljateradel oleks kulla
kaal.

... Võtan Taga-Tõnuvälja vildaka trepi ees suusad alt. Lükkan ust.
See avaneb teravalt kriiksatades ja vaid ühele hingele toetudes langeb
kolksatades vastu seinu. Hall hiiretropp vudib üle põranda ja lipsab
seinaprakku. Vana laud ja katkised toolid; risus pliidirõngad ja nagu
kõhuvalus kookuvajunud raudvoodi; saapakottade riit akna all ja seinal
nurgast nurka murdunud klaasiga peegel. Uuena on neid kõiki hellita-
tud ja hoitud, nendega võib-olla naabrite ees uhkust aetud, nüüd on
nad siin kõik läbiseigi hunnikus. Nagu ikka tarbetu ja kasutu koli.

Iga lõpp on kurb. Maja surm on masendav. Iga põrandalaud, iga seinu-
palk, iga aknaruut on siin inimeste sõrmejälgi ja rõõme ning kurbust
täis...

Tõnuvälja viimasteks peremeesteks olid kaks öde. Kõvad töötapjad,
kõvad koonerdajad ning kõvad äritsejad. Lugesid end jõukate kilda ja
pungil tengelpungaga kosilast oodates jäid vanapiigadeks. See lagunev
maja paari hapusid õunu kasvatava vana õunapuuga (kõik «külmakind-
lad» sordipuud on talvekülmad ammu välja praakinud) meenutab juhus-
likule möödakäijale, et elasid kord siin... Elasid ja kustusid nagu
lõpuni põlenud küünlad. Milleks?

Igivana ja loll küsimus. Vastust ei tea keegi, ent ometi ründab ta
visalt ajalehe-intervjuudes, baaripuki otsas pärast 300 grammi konja-
kit ja mahajäetud metsamajas ööbides. Võib-olla sobivad vastuseks ühe
vana lihtsa jahimehe surivoodi-õpetussõnad oma pojale. Ta ütles: «Poeg,
ära kunagi torma, sa võid end millegi vastu ära lüüa. Ära ka seisma jää,
sulle võib midagi pähe kukkuda. Kuidas just edasi liikuda, ma õpetada
ei oska, seda pead sa ise õppima.»

Hiired jooksevad rabinal papi all üle lae. Ühele poole ja jälle tagasi,
nagu oleksid neil teatejooksuvõistlused käimas. Üks nende virgem sugu-
vend närib väsimatult nurgas, hääle järgi otsustades uuristab seinu-
palgist auku läbi. Võib-olla lootuses uusi maailmu avastada. Maja on
mitu aastat tühi, iga toiduraas ammu-ilmna ära krõbistatud, millest see
väledajalgne pere end siin küll toidab?

Murra krapstab istuli ja haugub, nii et tühi maja paugub. Rahustan
koera. Inimesed siin ei käi, eriti öösel mitte, aga loomi pole põhjust
karta. Loomad on arad. Meie metsade elanikest mitte ükski, olgu ta nii
verejanuline kui tahes, ei jälita ega ründa inimest. Seda võib juhtuda
ainult poegade või enda elu kaitseks. Nii et jää vait, Murra, kisu end
taas kerra ja näe oma koera-unenägusid...

Ent uni ei tule ega tule, justkui ootaksin surnud metsamaja kummituste ilmumist . . .

7. TEINE VAHELUGEMINE: KOERALOOD

Mis sa ometi keerled, Murra? Sul pole ju külm, sinu kasukaga võib magada lumehanges. Paksuks läinud oled, vana sõber, mugava elu rasvad vaevavad sind, vaat mis sulle ütlen. Paljuks siis meil sinuväärilist jahti on. Su vennad-õed Siberis ajavad küttidele metssigu ette, võitlevad karuga, ründavad elu ohtu pannes tiigrit. Siberi jahimees ilma laikata polegi jahimees. Kui sa inimese kombel uhkustada taipaksid, võiksid oma alati rullis saba sirgeks ajada, sest need kuulsad kosmoselendurid, kes enne inimest taevaavaruste ohtusid nuusutasid, on su sugulased. Ent uhkus ja upsakus on sulle võõrad. Üldse te, koerad, olete degeneerunud sugu, olete kaotanud palju loomujooni, mis teie kaugeid esisaadikaid kaunistasid. Teisse on jäänud ainult üks suur tunne — armastus. Tunne, mis on võõras kõikidele metsloomadele. Armastad oma pere-meest rohkem kui iseennast, juhtub, et rohkem kui oma elu.

Sa ei maga, Murra? Tahad kuulda lugusid koerte kiindumisest pere-mehesse, oma orjastajasse?

Kui olin väike poisike, oli meil koer Silli. Mitte niisugune karvane rõngassaba nagu sina, vaid pruuni-valgekirju hagijas. Siledakarvaline, sirgesabaline, lontkõrvaline. Iga jahimees kiidab oma hagijat, kes on alati maailma parim. Minu isal Sillit ülistada ei pruukinud, seda tegid teised. Kui Silli metsatuka läbi vaatas ja sealt jänest välja ei ajanud, siis tähendas see, et seal jänest polnud. Ja kui Silli kord värsketel jälgedel laulu lahti löi, polnud eluilmas karta, et haavikuemand teda kavallusega üle trumpab.

Elasime tookord Jädiveres. See on Vigala kandis. Isa oli seal metsavahiks. Mõisavalitseja oli kirglik jahimees, kuid koertega tal õnne polnud ja ta käis isale sageli peale: müü Silli mulle, maksan kas või lehma hinna. Seda juttu kuuldes jäi isa iga kord äkki justkui kurdiks.

Isa sai uue töökoha. Maardu mõisa, mis asub teinepool Tallinna, Jõe-lähtme lähedal. Ees seisis pikk reis, vagunisse koeri ei lubatud, ja parajast momenti haistes oli valitseja jälle platsis. Nii vahetaski Silli pere-meest. Nutsin kui meeletu, peaaegu oleksin ulgumise eest keretäie saanud.

Vankritel logistasime Risti jaama, sealt rongiga Tallinna. Siin oli Maardu mõisa kahehobusekaarik vastas, kimpsud-kompsud laoti peale ja teekond jätkus.

Olime kusagil Tallinna ja Maardu vahel, kui küüdimees piitsaga tagasikätt äigas:

«Uist, mis sa, pime, sörgid me kannul . . .»

«Silli!» veeresin kui kera koorma otsast alla. Silli hüppas heast meelest mu najale püsti, nii et selili potsatasin.

Oleksime vankril maad mööda loksunud, poleks inestamiseks eriti suurt põhjust. Kuid me vurasime Ristilt Tallinna mööda raudset rööpa-paari. Mis ime küll tõi Silli meie kolikoorma taha? Kas tõepoolest ainult õnnelik juhus? Või pime instinkt?

Nüüd sa tahad muidugi teada, kuidas Silli oma uue peremehe juurde tagasi jõudis. Kaup oli ju tehtud, raha vastu võetud . . . Nii see lugu just ei lõppenud. Isa leidis, et raha on Maardust Jädiverre lihtsam saata kui elusat koera.

Liiga suur armastus ei too aga igakord õnne. Elas üks koer, kellel oli teenimatult uhkutsev nimi — Sultan. Elas ehtsat koeraelu. Peremees võttis noore Sultani lootuses, et sellest kasvab üle valla jahikoer. Tilgake Sultanis jahikirge oli: niikaua kui jänest nägi, kihutas klähvides järele. Sai rihma, sai jalahoobe, sai malakat — õppust ei võtnud.

Peremees oli viinamaia. Õigemini — viinahaige. Ka perenaine lõi jõudumööda kaasa. Nad elasid metsakolkas, viin segas töölkäimist, maja lagunes, toad jäid rääma, ühesõnaga — elu veeres vabakäigul allamäge. Kaks poega lasksid, niipea kui neile traktorirool usaldati, kodust jalga. Kuid Sultan jäi paigale. Ehkki sageli päevade kaupa istus asjatu lootusega oma toidukausi juures, sest kellelgi polnud meeles seda täita. Kui meelde tuligi, heideti käega: või veel sulle, muidusööjale! Kui endalgi viinapudeli kõrval tihti vaid kuivanud kooruke, raatsid sa siis koerale anda.

Kilomeetrit kolm-neli eemal sai ühes majas koer õnnetul kombel auto all otsa. Pererahvas armastas loomi, eriti koeri, ja nad teadsid, milliseid päevi Sultan näeb. Läksid koera endale küsima. Lubati suurima rõõmuga, kuigi see rõõm jalamaid kurva maski taha peideti ja kümme rubla osturaha nõuti. Nii tore ja ustav koer . . .

Raha maksti, Sultanile pandi läikiva vaskplaadiga nahkrihm kaela ja talutati uude koju. Pere supipajast tõsteti ka Sultani kauss täis, ta veidi loksitas karva kammiti ning harjati, ase aga tehti kööki pliidi kõrval.

Nagu viisakas loom ikka, küsis Sultan öösel õue. Lasti. Perenaine seisis särgiväel eeskojas, tammus jalalt jalale ja ootas, millal Sultan oma toimetused lõpetab ning tagasi sooja tuleb. Külmetas endale nohu, aga Sultanist ei kippu ega kõppu.

Järgmisel päeval mindi koera vanast kodust otsima. Seal ta oligi, tulijaid nähes puged trepi alla peitu.

Sultan toodi tagasi ja pandi ketti. Perenaisel oli säärase loomapiinamise pärast pisar silmis, kuid mis parata — kannatagu niikaua, kuni uue koduga harjub.

Möödus ligikaudu kaks kuud. Elu oli hea ja Sultani karv lõi läikima. Nüüd on ta vana kodu unustanud, arutas ühel päeval pererahvas ja laskis koera jooksmata. Sultan kargles nagu arulage kutsikas, lakkus peremehe kätt, tõmbas perenaisel keelega üle näo ja kui väsis, puged oma värskete, lõhnavate õlgedega täidetud kuuti.

Pererahval hea meel — kõik näevad nüüd, kuidas hool ja armastus looma südame võitsid.

Hommikul oli Sultani maja tühi. Otsiti, hüüti — asjata.

Taas vantsiti koera endise peremehe juurde. Mees oli sarris ja turris, nägu lõkendas ja viinaleitsak lõi uksest nagu hobusesaba õue.

«Ah koera otsite. Niisugune lugu, et . . . Öösel kuulan, keegi kolistab ukse taga. Vargad või, kokkusin. Läksin siiski vaatama. Sultan vahib mulle näkku. Andsin talle jalaga võmmu ribide vahele, et kas sa, pime-loom, ei tea, kus su kodu on. Sörkis kuuri nurga taha. Aga hommiku eel pistis lõugama. Ulgus ja ulgus, võttis närvi nii mustaks, et kahmasin püssi ja tegin kontserdile lõpu peale. Nagunii ta teie juurde ei oleks pidama jäänud.»

«Metsaline!»

«Metsaline ikka, sellepärast minagi. Tark koer oleks ammu nii hea pererahvaga leppinud.»

Miks ta küll nõnda ulgus? arutas pererahvas koduteel. Kas igatses meie järele? Või aimas oma kurba lõppu ette?

Ülejärmisel päeval levis teade: Sultani endine peremees on surnud. Viin lõppes otsa ja vastu ööd läks ta külast lisa otsima. Tuiskas ja aiasteibad paukusid. Jommis mees eksis teelt ja sulpsas allikasse. Veest ronis välja, kuid edasi rühmas hoopis valesuunas. Metsa poole. Ühe pajupõõsa äärest ta leiti.

8. SUURES METSAS

Suigatan. Näen unes, et kükitan praksuva tulega kamina ees karunahal ja keerutan leegi kohal jämeda orgi otsa pistetud metssea sinki. Kui ruttu kustutavad maised vajadused transtsendentaalsete probleemide hingevalu! Mugavat soojust on siin tõepoolest napivõitu ja õhtusöögiks oli meil Murraga kummalgi üks võileib. Asjade väärtust tai-pame sageli alles siis, kui meil neid enam pole. Kui vanake Hottabõts praegu mu käsutuses oleks, laseksin kogu inimkonnalt üheks päevaks ära võtta kõik, mis neil on. Et ei oleks podisevaid kastruleid, reformpõhjaga voodeid, säravaid neoontulesid, pomme, hõõguvaid radiaatoreid, kihutavaid autosid, vilkuvat sinist ekraani, helist kiiremaid lennukeid, koole, haiglaid — mitte midagi, ainult nemad ise. Ja ees perspektiiv: kõigega tuleb otsast alata. Kõik, mida inimkond on hankinud, talletanud ja loonud, omandaks siis hoopis uue kaalu, maitse ja väärtuse.

Puuh, tühja maja fantaasiad on barbaarsemad baaripuki kolmesaja grammi omadest. On aeg jalule hüpata...

Talvine hommik on aeglane ja tusane. Eriti, kui on pilves ja sombune. (Aga paljudest me detsembris ja jaanuaris päikest näeme.) Ei hõõguvat idataevast ega värvide pillavat lõõskamist nagu kevadel, kui osmis kukemängu ootad. Pimedus lihtsalt hõreneb pikkamisi, ta justkui lahustub ja hajub, nii et ei märkagi, millal hommik kasvab päevaks.

Sõime oma pruukosti, kumbki ühe võileiva. Murrale tundus see napina, ta nuuskis ringi, pistis pea seljakottigi, aga veendunud, et midagi pole peidetud ega tagavaraks pandud, jäi rahule. Pole viga, sõbrake, küll päeva peale põikame mõne tuttava jahimehe poole sisse ja laseme end nuumata. Aga praegu võtame kursi silmalt suurte rannametsade poole ja ükski jälg, ükski loom, ükski puu ega põõsas ei ahvatle meid kõrvale.

Möödume Kandle mõisa vanast pargist, kus iidsed pärnad seisavad nii tihedas rivis, et päikesekiir ei pääse maapinnale. Häärberist pole järel muud kui hiiglasuur leivaahju korsten, mis losutab nagu seeliku hästi laialipuhvinud baaba kibuvitsapõõsaste ja metsikuist humalaist ümberpõimitud toomingate keskel. Mõisa õuemuru on kevaditi üksainus suur heleroosa margareetade vaip, millesse on tükike kapsamaad uuristatud. Endise õunaia kohal kasvavad pikas reas metsistunud ja umbrohist läbikasvanud põõsatuustid, millest lapsed sügiseti musti karusmarju leiavad. Kõrgete kallaste vahel käänleb-väänleb väsimatu oja. Kandle mõis on rajatud looduslikult väga kaunile kohale, avar park sulab ümbritseva looduse mitmekesisusega terviklikuks ansambliks, kuid... Jah, kahjuks ei moodusta Kandle vanade mõisaparkide hulgas erandit, ka tema on metsistunud ja räämas.

Kandle ja Varangu vahel lookleb järjekordne mere poole laskuv trepiaste. Kohati on see väga järsk, paljastades püstloodselt langeva viirulise paeseina. Mäe alla, kolhoosi brigadiri maja juurde pääseb kit-

sukest teed mööda, mis ussina kahe säärase noaga lõigatud müüri vahel väänleb.

Suusad võtavad nii hea hoo sisse, et kihutan priiküüdiga metsani välja. Seekord kuulub see «Õitsengu» kolhoosile.

On raske ette kujutada keerukamat vindavänderdamist kui kolhooside piirid. Need on kiirakääralsed ja sipisopilised, nagu oleks nad tõm-matud purjus jänest tagaajanud jahimehe jälgi mööda.

Oli kunagi Kandle kolhoos. Territoriaalsetel kaalutlustel, sest Kandle moodustab muust maailmast eraldatud nurga, kus pole ei poodi, rahva-maja, kooli (maja küll on, aga kooli pole) ega üleüldse midagi. Kolhoos kiratses ja liitus oma naabri «Ühendusega», millega teda ühendasid kitsas metsakael nagu nabanöör ning porisest porisem ja auklikust auklikum tee. Too «Ühendus» ühines möödunud aastal omakorda «Õitsengu» ja niiviisi kolm kolhoosi üksteise otsa istutades moodustus majand, mis jalavarvastega toetub Rakvere külje all vastu Arknat, sõrmeotstega aga puudutab Kiva küla kaudu peaaegu Soome lahte. Paar kilomeetrit jääb puudu, siis saaksid kolhoosnikud oma rannas kalal käia.

Hiiglasliku bumerangina kooldub «Õitseng» ümber Haljala kolhoosi, mille heinamaad omakorda Meriorus kaugele ettetungiva kiiluna «Õitsengu» peaaegu pooleks lõhestavad. Põldudel ikka teatakse, kus üks või teine kündma-külvama peab, metsapiir on aga sageli vaid mõtteline joon.

Selle abstraktse fiktsiooni konkretiseerimine majandite juhte eriti ei huvita, on ju ükskõik, kellele need tulutud räsmud kuuluvad. Osa kaugemaid soppes ja mahajäetud krunte sokutati metskondadele, kuid neid jäi kolhoosidele veel üleliia palju kaela. Nad moodustavad surnud maa. Surnud varanduse. Kui haruharva kohtab kolhoosi metsaistandusi ja pole märke, et neid nii pea mainimisväärselt juurde sigineks. Oleks küll vist arukas kõik maa-alad, mille kultuurmaaks kündmist lähemate aastakümnete jooksul loota pole, jäägitult riigimetsadega liita. Et oleks üks peremees ja üks hooldamine.

Jõuan metsa äärde ja astun nagu tupp. Siin on vaikne, soe ja rahu-lik. Mets on vaese mehe kasukas, ütleb rahvasuu. Ta on sõber. Ta ei mõista iial kohut ega põlga kedagi ära. Ta on nagu ema, kes igaüht hellitab ja igaühele rahustavalt ning julgustavalt laulab. Ja ta ei tüdine sellest iial ära.

Kõike on mets näinud ja kõike on ta kuulnud. Orjuse ja isandate omavoli eest põgenenud orjatüdruku itke ning uudishimulike pilkude alt looduse rohelistesse voodisse põgenenud armastajate sosinaid. Eksinute hädahüüdeid ja marjuliste rõõmsaid hõikeid. Metsavarga ning salaküti hiilivaid samme ja ausa töömehe kirve paukumist. Mets avas oma süle rahvatasujaile, ta oli koduks partisanidele ja pelgupaigaks neile, kes vaenlase jälitamise eest põgenesid. Kuid mets ei sülitanud endast välja ka bandiite ja röövleid. Vaikides kannatasid siitkandi tihnikud isegi neid, kes kord sõja algupäevil tee veeres varitsedes kuulidega läbi puurisid autobussid, milles istusid pioneerilaagrast koju sõitvad lapsed.

Kui poleks metsa ja tema elanikke, mis jääks siis järele muinasjutu-maailma võlust ning poeesiast. Ent ka kaasaja urbanisatsiooni ja tehnika ajastul pole ta kui kirjanike, maalikunstnike ja heliloojate inspiratsiooniallikas ära kuivanud. Koorige mõttes Eestimaa metsast paljaks, muutke ta lagedaks stepiks — kas juba ainuüksi säärane kujutus ei tekita õudusevärinaid. Riigi bilansis, rahva rikkuse arves istub mets au-

väärsel kohal, kuid ühegi bilansi tihumeetrid ja rublad ei suuda peegeldada metsa tõelist väärtust, tema asendamatus meie elus.

Tuules kõikuvate latvade kohal kihutab lumi poolpõiki edasi, nagu kardaksid helbed männiokaste karedasse voodisse langeda. Okkakilbist läbilipsanud räitsakad aga hõljuvad pruunikate tüvede vahel pikkamisi, nagu mõtlikult alla.

See on Kitsenõmme. Küllap siin elas nimede panemise aegu palju kitsi, ka praegu on nad siin oma teravatel sõrgadel ringi jalutanud. Nagu edevad preilikesed kõrgetel tikk-kontsadel. Siin-seal on nad lumest pohla- ja mustikavarsi välja kraapinud, varjulise kuuse all mustendavad magamislaiugud. Kits, vaeseke, ei kannata lumesängi, ta peab magama paljal maal, muidu ähvardab teda kopsupõletik. Halb kohanematus, mis 1966. aasta lumerohkel talvel paljudel meie metsade kaunitaridel elu maksis. Kits on vist küll metsloomadest ainus, kellele lumi pole voodiks ja suletteks.

Kitsenõmme männid on sirged ja pikad, kuid raiemõtu nad välja ei anna. Nende õnn, muidu oleksid nad jaganud toekamate vendade saatust, millest on jäänud vaid kannud raiestikel. Võib olla mureta — ühtki tühja, noore kultuurita raielanki me ei leia. Ent kui harva kohtab ka tõelist põlisaant, kõrgete ja võimsate tüvede uhket kolonnaadi. Mõni metsaküür meelitab lähemale, ent juurde jõudes pettutud: juba kaugele valendavad tüvedel vaigutamise kalasabamuster ja siin-seal kõlguvad ärakoristamata vaigutopsikud. Võib-olla juba tänavu, hiljemalt järgmisel aastal täriseb siin mootorsaag ja roomab kohale läikima hõõrdunud raudtahvliga metsaveotraktor.

Karjapoisiealisena elasin Porkuni metskonnas Narakal, kus isa oli metsavahiks. (Külaelanikud kartsid nähtavasti ebaesteetilisi assotsiatsioone ja Naraka ristiti Männisaluks.) Küll olid seal uhked männikud! Kõrged jämedad puud, mille tüve ümber lapsekäed kokku ei ulatunud, kõigutasid majesteetlikult oma võimsaid oksid. Nõmmedel punetasid künkaveerud pohladeist ja metsaalune oli puhas nagu rehitsetud, ainult käbid ja terav põdrasammal krudisesid jalge all. Otse toa taga mühas süngevõitu ja hämar kuusik, milles hea oli paljajalu joosta, sest kullakasroheline samblavaip vetrus pehmelt nagu samet. Kui jänese kapsas õitses, oli metsa all valge ja pidulik.

See kuusik võeti varsti maha. Erakorralise raielangina, sest väike Eesti ei suutnud kriisiaastail oma riigikassa tulusid-kulusid ots otsaga kokku viia. Küll oli see õudne! Justku oleks majal üks sein maha kistud. Ent mõni aasta hiljem kasvas selles raiestikis nii palju ja nii suuri ja nii punaseid ja nii magusaid maasikaid, nagu ma neid ial hiljem pole leidnud.

Võib-olla väikemehele ainult näisid männid nii kõrged ja võimsad, sest ta ise oli tilluke. Lapsepõlvemuljed on ju alati kõige eredamad, kõige värvikamad, kõige kujukamad. Ja nad ei kustu ial. Egas muidu kirjanikud nii sageli oma lapsepõlvemaile tagasi pöörduks, egas nad muidu just neilt mailt oma tundesoojemaid ja sügavamaid teoseid kirjutaks.

Mõni aeg tagasi käisin Narakal. See tähendab — Männisalus. Kõrgeid palumännikuid ja punetavaid nõmmepealseid otsimas. Hulkusin kaua ringi. Metsavahimaja riismed leidsin, oma männikuid aga mitte.

Praegu raiutakse meil vähem, kui on metsa juurdekasvu. See pere-mehelik arvestus ei peegelda aga alati tegelikkuse sisu. Mootorsae hambaketi all muutub tihti kannustikuks mets, mis on alles täies kasvus.

hoos. Ümbruskonna kvartalitest annab aga just tema kõige rohkem tihumeetreid välja ja see määrab ta saatuse. Kuigi kümne-kahekümne aasta pärast oleks lõikus hoopis suurem... Seepärast kohtame nõnda harva puud, mis tihuse palgi välja annab. See kõik on kurvavõitu, kuid mis parata: mitte kusagil mujal pole vigu ja ülekohut nii raske parandada kui metsas. Sõjaaegne laastamistöö ja hilisemad ebaperemehelikkuse haavad kasvavad väga pikkamisi kinni.

Küll on meie metsad vaheldusrikkad! Oli kõrge Kitsenõmme, juba ragistame Murraga taas lodupealse segametsas, siis aga jõuame madalasse rabamännikusse. Siin on sookailud, hanevitsad ja tupp-villpead endasse nõnda palju lund kogunud, et ka suuskadel vajub põlvini sisse. Õnneks ei kesta see jõuproov kaua, sest äkki tõuseb maapind taas. Kohati peaaegu püstloodselt. Nii algab lai Radismäe platoo, kunagisel rannaluitel kasvav männik, mis ulatub Rutjani välja.

Nõmmepealne on laiade ja sirgete sihtidega korrapäraselt kvartaliteks tükeldatud. Sihid hoitakse suvel puhtad, neid äestatakse ja rehitsetakse, et ükski samblatort juuri ei ajaks. Nad on kõvad ja tasased nagu asfaltteed. korralda kas või autode võidusõite. Ruutudes kasvab noor männik. Neid on siin igas vanuseastmes ja väga erinevas pikkusegradatsioonis. Radismäe võiks olla demonstratsioon-näituseks teemal: kuidas me noort metsa kasvatame.

See on liigutav. See on huvitav. Ja muidugi kasulik. Kuid mu lapsepõlvemännikute majesteetlikkusest annavad ettekujutuse vaid üksikud seemnemännid, vanad uhked onkad, kes mingi ime läbi on tuuli trotsima jäänud.

Aastakümneid tagasi elas Radismäe üle suure õnnetuse — tulekahju. Veel praegu on näha söestunud tüükaid ja ääremail, kus tuli oli liiga nõrk, et tappa, mustunud tüvedega puud. Tulemõll säärases kuivas nõmmemetsas on kohutav. Nägin seda, kui olin poisike. Leegid jooksid kärinal mööda tüvesid üles, nagu oleksid need lõbusad säraküünlad. Tõusis tuul — kuigi oli vaikne ilm — ja tulemõllust kostis säärast mühinat, millist ma polnud kuulnud ka kõige suurema tormi ajal.

Täiskasvanuna olin taiga metsatule haardes. See oli vapustav. Oli võimas. Ja kohutav.

Sellepärast nüüd kuivade metsaaluste sihte äestatakse ja metskondadesse ehitatakse kõrgeid torne, kus tuleohtlikel päevadel on alaline valve. Suvel metsas tuld teha ei tohi. Kui kusagilt kerkib suitsusammas, antakse jalamaid alarm: mets põleb!

Suuri metsatulekahjusid pole meil enam olnud.

Keset Radismäe nõmme on teetulp viidaga: Rutja metsavaht 3,5 km. Kui aastaid tagasi esimest korda selle tulba juurde sattusin, prahvatasin laginal naerma. Hea nali, mõtlesin, sellel metsavahil on huumorimeelt. Või on ta põtradele, rebastele ja teistele metsloomadele kirjatarkuse selgeks õpetanud?

Mõni aeg hiljem seda tulpa uuesti kohates ma ei naernud. Oli juba noor öö ja ma ei teadnud, kuhupoole minna. Tulin Kivalt, keerutasin palju tunde mööda nugise jälgi, ja kui videvik jahi lõpetas ning hakkasin tagasi minema, selgus, et ilmakaared on lootusetult sassis. Oli tuulevaikne ja pilves õhtu, ei vilkunud tähti ega naeratanud kuu. Kui orienteerumisvaistu järgi minna püüdsin, taipasin varsti, et niiviisi võin öö läbi metsas ringi keerelda. Tollal tundsin seda kanti halvasti, olin vaid kord üle nõmme läinud, ja iseenda võimetust siunates ei osanud ennast rahustada teadmiseга, et siinmail on enne mindki ekseldud. Mõnel

metsakohal on kummaline omadus, et eksitab inimese ära. Isegi säärase vana metsahundi, kelle orienteerumisvaist teda harva hätta jätab. (Mis polegi kuigi suureks häbiks. Hoopis hullem on, kui orientiir kaotatakse linnas, inimeste keskel.)

Kui lõpuks tollesama tulba juurde trehvasin, ma ei naernud, vaid tänasin vaikselt metsavahti ja tema ettenägelikkust. Teeviit oli ju nagu kompass, mis kõik ilmakaared jälle kindlatesse kohtadesse aetas. Kui sääraseid sõbralikke viitasid oleks rohkem! Mitte ainult metsas...

Laskun Radismäelt alla, vabastan jalad suusasidemeist ja istun sillakese käsipuule. Mitme meetri sügavuses vulksub oja. Ta pole teab mis veerikas, kuid kohati nõnda kiirevooluline, et üleni kinni ei külmu. Nii kõrgete ja ürgselt metsikute kallastega oja kui see siin kohtab väga harva. Sadakonna sammu kaugusel on mäkrade, rebaste ja kährikkoerte koloonia, pärast lähen sealtkaudu läbi. Mäger muidugi põõnab kõige sügavamal talveund. Ta on tõsine ja rahulik töömees, kes puhkuse on auga ära teeninud. Tema põlised elamispaigad moodustavad laia ja keeruka, sageli kahekordsete käikudega labürindi. Sealt teda naljalt päevavalgele ei hirmuta. Ta keerleb väikese, aga vihase taksi ees eksimatult ringi ja ajab koera aru nii sassi, et see aeg-ajalt mõnest august välja lipsab, pead raputab ning uudistavalt ringi vaatab: kuhu ta küll mu vedas? Sügisel kannab mäger pesa jaoks kaugel kulu ja sammalt kokku; ta on siis nagu heinaline, kes suuri keerastikke kulust lagedaks katkub.

Rebane on kehv kaevaja. Laisk. Ja kaval muidugi ka. Kui muud väljapääsu pole ja peab ise endale urud kaevama, ei viitsi ta üle 4—5 meetri uuristada. Hoopis lihtsam on teiste tööd ja vaeva kasutada, ning rebane kolib mägrale allüürnikuks. Mägra töökusest oskab kasu lõigata ka meie metsade laiskelajas — kährikkoer. Poeb koloonia mõnda soppi ja magab siin oma rahutut und, kevadel aga too introduktsiooni lühinägelikkuse ime demonstreerib, milleks on suuteline: sünnitab kuni viisteist poega. Rekord, millele ükski teine meie metsloomadest ligilähedale ei jõua.

Müdin ja ragin äratasid mind mõtteist. Põdrad? Küllap vist...

Siis nägin loomi ja käsi sirutus instinktiivselt püssi järele. Need olid sead. Kaks emist ees, kuus kesikut kannul. Ilusasti reas, ühe nina pea-aegu puudutamas teise saba. Nagu elus rong rühkis läbi lume. See rong veeres tasakesi, kuid ähvardavalt rõhkides otse minu poole. Kas nad kasutavad silda nagu inimesed? Võimalik, oja järskudest kallastest lasumine ja tõusmine on sügavas lumes raske isegi nii tugevale loomale kui metssiga. Omal ajal puhuti hirmujutte huntidest, nüüd kõditatakse närve ilveste metsikuse ja verejanu arvel. Puha väljamõeldised, hunt ja ilves kardavad inimest. Vigastusi on jahimeestele tekitanud küll aga metssead, eriti vanad tigidad kuldid.

Siga näeb halvasti, pärituult lähenedes tormab ta liikumatult seisvale inimesele kas või otsa. Praegu puhus tuul mulle otse näkku. Tõusin järsu ropsatusega. Rongi vedur alias vana emis oli tosina sammu kaugusel, tema kitsastes silmades välgatas hirm ja tigidalt rõhatades muutis ta järsult kurssi. Ootamatu ja järsk kurv paiskas vagunid segi, kuid juba mõnekümne sammu järel haakusid kõik jälle korrapärasesse ritta ning lund kahele poole surudes kihutati täistempos ojakallast-pidi edasi.

Murra tuli varsti sigade vagu mööda, keel pikalt vesti peal, ja pead kallutades vaatas mulle küsivalt otsa: kuidas on, kas kihutan järele?

Kutsusin koera enda juurde.

9. ME PÖÖRDUME TAGASI

Öösel vaikus tuul, seekord tal suureks tuisuks ja mölluks jõudu ei jätkunud. Reisimeest see ainult rõomustab.

Teekond viib üle Hüdernõmme. Selle kummalise kõlaga nime päritolule ei oska keegi seletust anda. Meie esiisad ei olnud kitsid nimepanijad, nii suured kui väikesed metsad on ära ristitud. Tabavalt, maitsekalt ja kõlavalt. Loetlegem mõningaid siitkandi nimesid: Merioru, Umboja, Paaderisti, Kitsenõmme, Salguse, Vikivere, Hiie, Turba, Mägedi, Naistemetsa, Liivoja, Muna. Enamasti on neil oma tähendus. Naistemetsas asusid Eisma kaluriküla heinamaad. Eks heinatöö oli naiste töö, ja oligi paras nimi leitud. Ligidal ja kaugel ainult ühel korral on ristijate keel vääratanud. Võle ja Kandle vahel varitses teekäijaid ja nende kasinaid veeringuid kõrts, mida millegipärast hüüti Kanasita kõrtsiks. Kuigi kõrtsist endast ei leia enam asetki üles, on nimi ümbruskonna metsale tänaseni külge jäänud.

Metsas on harva sirgjoon kahe punkti vahel kõige lühem tee. See aabitsatõde ei kehti ainult ussiräsmude ja hundipadrikute kohta. Seisan raieküpsesse, seega meheikka jõudvas, alt toredasti laasunud tüvedega metsas, kus silm kaugele ringi jalutama ulatub, ja ometi pühin otsmikult higi. Olen turnimisest nii väsinud ja tülpinud, et otsin paika, kus istuda ja hinge tõmmata. Tuulest murtud puud lamavad nagu sõdurite laibad lahinguväljal, juured pikkade paljaste varvastena püsti. Nende okstekrooni ümber ehitab lumi petlikke mügarikke ja salapäraseid koopaid.

Puud surevad igaüks omamoodi. Mänd ajab juured sügavusse, tugeva peajuure puurib meetrite pikkuselt otse alla, ning ennem ta murdub, kui et laseb end maast lahti rebida. Kuusk armastab niiskemat maad, kus põhjavesi lähemal, ja ta juured hargnevad pinnast mööda; kui tuuled ligi pääsevad, käriseb ta maast lahti, pöörates taeva poole tohutu lahmaka mättaid ja mulda.

Kagutuul paiskab lademe peadega loodesse, edelatuul virutab tüved risti üle nende, ja ongi takistusriba valmis. Nagu valmistuks mets tankilahinguks.

Pikkamisi puud pehkivad ja vajuvad maadligi, sammal roomab nende tüvedele, moodustades pikki jämedaid vorste, mis jala all pehmelt kru-disedes kokku vajuvad.

Oleks ülekohtune liialdus jätta mulje, nagu tuulemurde üldse metsast välja ei veetaks. Veetakse. Ent palju, kaugemates paikades enamik puudest jääb sinna, kuhu nad maha prantsatavad. Neile liituvad metsakuivad, mis jala peal kõdunevad, kuni lõpuks varisevad. Ja ladvad, pooleksmurtud tüved, koristamata riidapõhjad, millest kevadel pärast lumesulamist raielangid valendama löövad.

Ja linnades seisavad inimesed küttesabades.

Kolhoosnikud täristavad käsivarrejämedusi kaasikuid maha...

Mida vanemaks inimene saab, seda sagedamini põikavad ta meenutused lapsepõlvemaile. Mul on küllalt aastaid, et endale juba teistkordselt säärast tagasihüpet lubada.

Sellessamas Naraka vahtkonnas, millest eespool juttu, oli mu isal iga tuulemurd ja metsakuiv arvel. Mitu korda aastas klupiti need ja müüdi küttehädalistele. Soovijaid oli alati rohkem, kui materjali jätkus. Talvel olid mehed käsisaagide, kirveste ja hobustega aegsasti platsis. Kõige

päramisemast pärapõrgust toodi puud kõigepealt välja, sest enne mujale raielubasid ei kirjutatud.

Tänapäeval on aga jutt lühike: näidake koht kätte, kuhu traktori või autoga ligi pääseb, eks siis vaatame . . . Hobusega puid tee äärde kokku vedama? Naeruväärt jutt! Kui palju selliseks tööks peaks aega kulutama ja jõudu raiskama. Kui mõni vanadusest nõder tööloom (kiiresti kasvavaks suurmoeks on kolhoosides ja sovhoosides ratsahobuse kasvatamine) ongi veel talli jäänud, siis pole ju neil sääraseid rakmeid ega regesid, mis metsavedu välja kannataksid.

On õige ja vajalik, et iga töö ja toimetuse eel küsime: kas see end tasub? Kuid veelgi rohkem on põhjust küsida: kas oleme nõnda rikkad, et võime käega lüüa tuhandetele tihumeetritele tarbe- ja küttepuidule, millega metsi väetame?

Meil on kaks ministereiumi, kes rohelise kulla kasvatamise, valvamise ja ülestöötamisega tegelevad. Mõlemad käsutavad arvukat kaadrit, mõlema teenistuses on rikas ja võimas tehnika, mõlemal on ridamisi suuri tööstusi, mõlemad valmistavad mööblit, katteplaate ja suveniire (isegi välismaa näitusmessidele saatmiseks, ent lauahoovidest ei saa tihti isegi aialippe osta). Nad täidavad plaani ja sammuvad üleliidulises võistluses esirinnas. Kas poleks aeg see pinnuke, mis metsas kõduneb ja palju rublasid maksab, neil silmist välja tõmmata? Muidugi nende endi kätega. Kas või sel teel, et suurendatakse metsatööliste alalist kaadrit ja asutatakse metuskondade ning metsapunktide juurde hobubasid. See pole tagasilangus, vaid paratamatus, sest vana targa ja ilusa hobuse abita me tuulemurde, metsakuivi ja hooldusraiete materjale paljudest kohtadest kätte ei saa.

Metsad kirendavad mitut liiki käskudest-keeldudest nagu sõjaväe polügoonid. Ära suitseta. Ära süüta lõket. Ära mine loata jahile. Enne 15. augustit kell 7.17 ära pista suhu ühtki mustikamammu. Kaitske kuklast (rahva keeles lihtsalt — sipelgaid), ärge rüüstake nende pesi. Kuklaste parved peavad olema biotehniliseks surmahoobiks metsakahjureile. Ühel pool sipelgapesa ilutseb plakat, teisel pool aga seisab kuivanud kuusk, üraskite kunstipäraste ornamentidega kirjutud koorelahmakad ripakil. Jälginis kaua sipelgaid, kes tassisid raskeid kandameid üle tuulest murtud jämeda tüve. Kenasti korraldatud lahinguväli: et virkadel kahjurite tapjatel saaginappust karta poleks, hoolitseb sildi ülesnaelutaja isalikult nendesamade kahjurite pesitsemis- ja levimisinkubaatorite eest!

Kui kehtestaks määruse, et ühegi metsamajandi ega metsapunkti plaane ei loeta täidetuks, kui mõni tuulest murtud suur puu kauemaks kui kolm kuud, no ütleme — kauemaks kui pool aastat metsa lamama jääb. Või on veel vara? Aga millal siis tuleb õige aeg?

Murra on kõik okstealused koobastikud ja juurikatevahelised urud läbi nuuskinud. Kui palju soodsaid peidupaiku, milles võiks norada kas või karu ja varitseda ilves, aga ainult ühe tühipalja valgejänese peletas jooksu. Pettunult raputab Murra kasuka lumest tühjaks, vaatab mulle pead kallutades otsa ja haugatab: ärka üles, läki edasi! Ta on ju ainult rumal loom, ta ei mediteeri ega targuta ja tema elu ainsaks juhtmõtteks on — tegutse. Või näib see ainult nõnda?

Inimene on pisut targemaks läinud, ta teadmiste — või nagu öeldakse: informatsiooni — hulk kahekordistub iga 10—15 aasta jooksul. Tulemuks on, et üleolev eneseupsakus on asendunud ettevaatliku üllatuse ja imestusega. Veel siis, kui mina õppisin, oli looduslugu omalaadne täppis-

teadus ja loomad, linnud, kalad, putukad lihtsad alamad olevused, kelle tegevust juhivad lihtlased instinktid ja refleksid. Nüüd selgub, et suurte avastuste imed, mille üle inimesed uhkustavad, on looduses sageli igapäevaseks ja tavaliseks elufunktsiooniks. Nahkhiired kasutavad oma öistel söelumisendudel ülimalt tundlikke ja täpseid radarseadmeid; ultraheli on paljude loomade ja putukate signaalisüsteemi aluseks; kõikvõimsale inimesele tajumatu emase ööliblika lõhn ahvatleb liikvele kümne kilomeetri kaugusel asuva peigmehe; delfiinid kasutavad omavahelises suhtlemises ilmselt mingit omapärast kõnekeelt.

See kõik on muidugi vaid «tehnika», mis aegade jooksul on kujunenud ja arenenud, üksipäini looduse kroon — inimene — oskab radarit, kajaloodi, laserit kunstlikult luua. Sest mõistust pole loomariigis avastatud. (Kuigi paljude loomade, näiteks koera ja hobuse, eriti aga ookeanisügavuse käskjala ning sidepidaja — delfiini — tegutsemist ainuüksi pimedas instinktiga ammendavalt ära ei seleta.)

Õeldakse, intelligents on võime kohaneda, oma tegevust muutuvate olukordade järgi ümber korraldada. Inimene oskab seda teha, loomad mitte. Kas saab seda väga kategeooriliselt kinnitada?

Ott Kangilaskil elutsevad pääsukesed köögis. Juba palju aastaid. Pesad on neil tavalised, auguga külje peal. Kuid justkui oma kohanemisvõime demonstreerimiseks ehitati ühel kevadel uus pesa — klaaspurki katvale riidele. Tulemuseks oli pääsukese kohta ebatavaline lahine pesa, kuid pojad kasvasid sellest hoolimata toredad.

Oma elukorralduselt paljus veel mõistatuslik, ehituskunstis ületamatu mesilane oskab oma kõrgi asetada mistahes erineva kujuga (ka kujuta) ruumi, olgu see siis õõnes puutüvi, vaigust lõhnav taru, tahmane korsten, kivimüüri kitsas ja sopiline õhuvähe. Ka kerakujuline ruum ei tekita raskusi: üks mesilaspere elas Haljala kiriku kuldsest helkivas kuplis, milles sõjapäevade mälestusena on mõned kuuliaugud.

Nii et päriselt kohanemisvõime loomariigis just nagu ei puuduks...

Loodusel on veel nõnda palju saladusi, et nende uurimiseks tekivad uued teaduseharud — molekulaarbioloogia, bioonika, biofüüsika, biokeemia, kõnelemata juba geneetikast, mis alles hiljaaegu «suureks teaduseks» kasvas. Otsides alguse algust ja põhjuste põhjust, avastas inimene kromosoomid ja geenid, DNH ja RNH, adeiini ja nukleiinhappe, ta võib nii lilleõie, putuka kui ka põdrapulli algosakesteks lahustada, kuid uut õit, sipelgat ja põdrapulli ta kokku panna ei oska. Elu saladus püsib. See on hoopis keerukam kui tuhandete rakkude mehaaniline summa. Ei raatsi meenutamata jätta Nobeli preemia laureaadi prof. Albert Szent-Györgyi mõtteavaldust:

«See, mida ütlesid Darwin ja tema järglased, on õige, aga ma olen veendunud, et loodusel on sisemine stiimul muutuda paremaks ning komplitseeritumaks. Organismil on keemiline tarkus või midagi, mis näeb välja nagu etteteadmine. Elus eneses on tung ennast parandada.»

Kui hirmus optimistlikult see kõlab!

... Võtan suusad kaenlasse ja hakkan risti-rästi lamavate puude tõk-keevõõndist üle ronima. Imekombel ei murra ma sääre- ega kaelaluud ja sihile jõudes kinnitan uuesti sidemed.

Minna on veel vaid paar kilomeetrit, kuid sellel jupikeselgi kordub kogu matka üldpilt: maapinna ja koos sellega metsa iseloomu ebaloomiliselt kiire muutlikkus. Matkamehele ja loodusenautijale, seenelisele ja marjamaiale on säärane variatsioonide rohkus huvitav, metsa kasvatajaille ja mahavõtjaille tülikas ning vastumeelne.

Meie metsad ei saa liikide rohkusega uhkustada. Seda imetlusväärsem on kunstitaju, millega loodus oskab kujundada vaheldusrikkaid, alati uuena mõjuvaid meistriteoseid. Kui Rakvere rajooni metsad protsentidesse lahata, võib tulemus mõndagi üllatada: mändi 58, kuuske 24 ja kaskke 16%. Ainult pisku 2 protsenti jääb «kolmest kuningast» üle! Tühine on haava ja sanglepa osatähtsus; pärn, vaher, saar ja jalakas on võtnud ilupuude esteeditseva poosi; toomingas, pihlakas ja kadakas etendavad puht-dekoratiivset detaili; paju ja hariliku lepa roll võrdub umbrohu omaga põllul. Katsed taastada Eestimaa kunagine uhkus tammikud on seni lõppenud edutult (mille eest võime tänu öelda ka põtrade «kärneritegevusele»).

Mis on aga äkki mändidega juhtunud? Nad ei tungle enam sirgetüvelistena üles valguse ja avaruse poole, vaid litsuvad end rässakaina ja laiaoksalistena maale lähemale. Kõik nad kalduvad ettepoole nagu inimesed, kes vastutuult edasi rühivad. Veel mõned tõuked ja...

Üks maailm lõpeb ja teine algab — seisame mere kaldal.

Kaldaäärsed on jää- ja lumikatte all, nii et maa ja vee kokkupuutepiiri võib üksnes aimata, kaugemal laiub aga vaba veeväli, sama tusane ja hall nagu katus ta kohal. Kolm suurt eluandjat — maa, vesi ja õhk — sulavad üksteisesse.

Istun kõveral männitüvel, unistan veidi kaugustest, mille taga on alati kaugused, ja püüan otsustada, kuhu kanti suusaninad pöörata. Paremalt seisab metsa kohal igavesti tolmuse Kunda tsemendivabriku kollakalt helendav suitsukoonal, enne seda on Rutja jõe oru muinasjutulised kaldad ja Toolse mereröövlite lossi varemed. Vasakul ootavad rahulik, nagu talveunne suikunud Vainupea, angerjaküttide Vergi ning väike suvine paradiis Võsu. Ja ümberringi metsad, metsad, metsad. Igal pool justkui needsamad, ent ometi alati omanäolised ja uued.

See on meie maa. Meie kodumaa.

Suured mõisted kipuvad mõnikord liigse sõnadega žongleerimise tagajärjel oma tuuma, kaalu ja värvi kaotama. Kordame sageli kodumaa-armastus ja patriotism, kui aga püüame neile konkreetset sisu anda, oskame vaid sõjapäevilt näiteid tuua. Ometi algab kodumaa-armastus just igäihe koduukse alt. Et aga midagi armastada, peab teda hästi tundma...

Tõusen. Lõppude lõpuks on ükskõik, kas Toolse või Vergi kaudu, ainult mitte tuldud, juba läbikäidud teed mööda.

Jaanuar 1967

I. Linnat

Haanja tee (Süsi) 1967

Lõpmatus

García Lorcast tema enda motiividel

Jalakas mõistab sind ja mõistab mätas.
Hapuoblikas teab sinust öelda kõik.
Isegi ämblik saab sinust aru.
Sinust, sa eales silmi ei sule.

Muda kuulab sind, päike sind kuulab.
Kõnetad orast ja kändu kõnetad.
Kalad tulevad su juurde ja lumi tuleb
su juurde, sa eales silmi ei sule.

Kass tunneb sind ja tunneb sind valgus.
Sinu südamekambris on vaal ja orav.
Raudrohi ihkab olla su juus.
Kaljud kirevad sinust kui kikkad.
Sinust, sa eales silmi ei sule.

Sinust, sa eales silmi ei sule.
Väldib kõiki karisid su hääle laev.
Jäävad välkuma lõhnavate sõnade pistodad.
Silmapiiri mähid ümber väikese sõrme.
Ja kuklas tunned omaenese kauget pilku.

1963—1966

Neli prelüüdi tuule mängukannidele

I

Naine nimega **Homne Päev**
istub, juuksenõel suus,
ja kasutab aega
ja seab oma soengut nagu tahab
ja kinnitab viimaks viimase palmiku ja kähara
ja pistab juuksenõela kuhu vaja
ja pöörab ümber ja venitab: «Noh, mis siis?
Mu vanaema, Eilne Päev, on läinud.
Mis siis? Jäägu surnuteks surnud.»

II

Uksed olid seedrist
ja paneelide liistud olid kullast
ja görlid olid kuldset görlid
ja paneelidel oli kiri ja görlidel laul:
Oleme suurim linn
ja suurim rahvus:
meie taolist pole iialgi olnud.
Uksed on väänatud murtud hingedelt,
tuulega vuhisevad sisse vihmaulingud

---

¹ Carl Sandburg (sünd. 1878) on üks kõige nimekamaid Ameerika Ühendriikide poeete XX sajandil. Vaese rootsi immigrandi pojana veetis ta raske ja töörikka nooruse; asunud lõpuks töötama ajakirjanikuna, tuli ta kirjandusse 1915. aastal koguga «Chicago laulud». Tema luulelooming langeb peamiselt kolme järgnevasse aastakümnesse (kogud «Viljapeksjad», «Suits ja teras», «Päikesepõletatud Lääne tasandikud», «Tere hommikust, Ameerika», «Jah, rahvas»); sellega paralleelselt viljeleb ta ka proosat ja kirjutab kapitaalse 6-köitelise Lincolni biograafia. Kõrgealalise kirjaniku viimase aastakümne loomingust märgitagu romaani «Mälestuste kalju» ja memuaariraamatut «Kõikjal on noor mets».

Carl Sandburgi nimi kuulub sellesse demokraatlikku kirjanduslikku liikumisse kahekümnendail aastail, mida tuntakse «Chicago renessansi» nime all ja mis andis muide ka Edgar Lee Mastersi, maailmakuulsate «Spoon-jõe ballaadide» autori. Carl Sandburg pole ameerika töölisliikumisega olnud mitte üksnes isiklikult seotud, vaid kajastanud seda mitmeti ka oma sotsiaalselt teritatud loomingus. Sageli nimetatakse teda «Chicago proletariaadi laulikuks». Ühtlasi peetakse teda Walt Whitmani demokraatliku luule traditsioonide eriti väljapaistvaks jätkajaks. Vankumatu usk rahva elujõusse ja leppimatu vaen rahvavaenulike jõudude, sealhulgas imperialismi ja fašismi vastu — need on Carl Sandburgi progressiivse luule põhilisi jooni, mis teevad ta loomingu lähedaseks ka nõukogude lugejale, kes seda tunneb mitmete venekeelsete tõlkenäidete vahendusel.

sinna, kus jooksid kuldsed görlid
ja paneelid kandsid kirja:
Oleme suurim linn,
suurim rahvus,
meie taolist pole iialgi olnud.

III

See sündis varem.
Tugevad mehed ehitasid linna ja liitsid
rahvuse ühte
ja maksid lauljatele laulmise ja naistele
lõõritamise eest: Oleme suurim linn,
suurim rahvus,
meie taolist pole iialgi olnud.
Ja kuna lauljad laulsid
ja tugevad mehed kuulasid
ja maksid lauljatele hästi,
kuulasid ka rotid ja sisalikud
... ja nüüd on ainsaiks kuulajaiks
... jäänud ... rotid ... ja sisalikud.
Ja need on mustad varesed,
kes karjuvad «kraa, kraa»,
kes kannavad pori ja oksi,
kes ehitavad pesi
kivvi raiutud sõnade kohale,
seedrist paneelidega uste kohale
ja kuldsete liistudega paneelide kohale,
sinna, kus kuldsed görlid käisid lauldes:
Oleme suurim linn,
suurim rahvus,
meie taolist pole iialgi olnud.

Armsaiks lauljaiks on nüüd varesed, kes karjuvad «kraa, kraa»,
ja vihmavalingud vinguvad tuules ja ukseavades
ja ainsaiks kuulajaiks on nüüd siin ... rotid ... ja sisalikud.

IV

Rottide jalad
kirjavad künniseid;
rotijalgade jälgede hieroglüüfid
lobisevad rottide sugupuist
ja vatravad
nende vanaisade perest
ja patravad
nende vana-vanaisade verest.
Ja tuul keerleb
ja künniste tolm keerleb
ja isegi rotijalgade jälgede kiri

ei räägi meile midagi, mitte kui midagi
suurimast linnast, suurimast rahvusest,
mille tugevad mehed kuulasid,
kuidas lõõritasid naised: Meie taolist pole ialgi olnud.

Rahvas elab edasi

Rahvas elab edasi.

Ekslev ja õppiv rahvas elab edasi.

Teda petetakse ja müüakse ja müüakse taas
ja ta läheb toitva maa juurde tagasi ja korjab juurikaid,
uuenemises ja tagasiminekus nii imeline rahvas;
ei tohi naerda tema võimet seda suuta.

Mammut jääb oma tsükloonilistesse draamadesse.

Rahvas, nii sageli unine, tüdinud, mõistatuslik,
on määratu kuhil, mille mõnigi osa ütleb:

«Ma teenin oma elatist.

Teen palju, et tulla toime,

ja see rõõvib kogu mu aja.

Kui mul oleks rohkem aega,

võiksin teha rohkem enda heaks

ja võib-olla teistegi heaks.

Ma võiksin lugeda ja õppida

ja asjade üle kõnelda

ja asju avastadagi.

See nõuab aega.

Sooviksin aega.»

Rahvas on ühel hoobil nii traagiline kui koomiline:
sangar ja sulgi, viirastus ja gorilla, kes vään-
leb, et oiata grotesksest suust: «Nad
ostavad mind ja müüvad mind . . . mängivad minuga . . .
kord rebin enda valla . . .»

Olles kord astunud

üle loomavajaduste piiri,

üle pelga olemuse ranga raja,

saab inimene kätte

oma keha sügavamad rituaalid,

valguse, mis on valgem igast kehast,

aja, et mõtelda asjade üle,

tantsu, laulu, ajaloo

ja tunned, mis on antud unistamiseks,

olles kord astunud selle sammu.

Viie meele kindlaksmääratud raamides

ja igaveses inimlikus ihas sealpoolse järele

on üksluiselt rühmamas rahvas, et saada tööd ja leiba,

ja haaramas seda, kui see nende kätte puutub,

haaramas valgust sealtpoolt viie meele vanglat,
haaramas kingitusi, mis asuvad sealpool nälga ja surma.
See haare elab.

Kupeldajad ja võltsijad on seda vägistanud ja tahranud.
Ent see haare valguse kingituste järele
elab ometi.

Rahvas tunneb merede soola
ja tuulte väge,
mis piitsutab maa kolkaid.
Rahvale on maa
säilmete hauaks ja lootuste hälliks.
Kes veel siis kaitseks Inimeste Peret?
Tema laul, tema samm
on kooskõlas kosmiliste seadustega.

Rahvas on tuhandetooniline
spekter ja prisma
liikuvast monoliitses mäes,
orel, mis saadab muutuvaid teemasid,
värviliste värsside valgusejuga,
kuhu merelt tulvab udu —
ja udu pihustub vihmaks;
kus Labradori eha lüheneb
kirkaste tähtede nokturniks,
mis virvendab üle virmaliste
kireva kiha.

See mõõklev taevas on elav.
Valev leek murdub ja sakitseb
paiskudes hõõguvasse sulamisse,
millest valatakse kahureid.
Ammu on tulekul inimene.
Siiski jääb võitjaks inimene.
Siiski võib kord vend seista vennaga samas reas:

see vana alasi naerab paljude purunenud vasarate üle.

On inimesi, keda ei saa ära osta.
Tulest sündinutele on tuli koduks.
Tähed ei käratse.
Ei saa takistada tuult puhumast.
Aeg on suur õpetaja.
Kes saaks elada ilma lootuseta?

Pimeduses, õlgadel südamevalu taak,
kõnnib rahvas.

Õös, pea kohal igaveste tähtede
lade, kõnnib rahvas:
«Kuhu? Mis nüüd?»

Tõlkinud A. KAALEP

Tagasi- ja edasivaatamisi

leva piiridest väljub inimene mälestustes ja ennustustes. Tuleviku ja mineviku tunnetamise ajasiirded moodustavad kokku ajalise sümmeetria, kuid nende ajad on vastassuunalised. Vastassuunaline on ka ajasiirete «harrastamine» inimkultuuris.

Sajandeid pidasid kuningad ja vürstikesed õukondades astrolooge — ennustajaid, tuleviku nägemise spetsialiste. Pappe — hauataguse elu ettevalmistajaid. Arste — selle võimalikult kaugele edasilükkajaid. Rahvas seevastu heietas mälestusi ja muistendeid vanast kuldsest isandateta ajastust — vaikselt teadmises, et olevik on talumatult must ja tulevik tume.

Eks seepärast olegi tagasivaatamise teaduslikud alused ennustamise omadest kaugelt nõrgemini viimistletud. J. M. Robertson lõi alles 1895. a. mõiste «retrodition», tänini ebamäärase sisuga. Eestikeelse vastena võiks pakkuda «tagasiväitmine». See tähendaks mineviku taastamist olevikust või lähemast minevikust tuntud sündmuste või esemete arenguseaduste alusel.

Ajalooline ja fantastiline tagasiväitmine oli pikka aega ilukirjanduses peamiseks võtteks. Nii on sündinud «Ilias» ja «Odüsseia», «Don Quijote», Shakespeare'i draamide enamik, L. Tolstoi «Sõda ja rahu», M. Twaini «Jänki kuningas Arthuri õukonnas», E. Vilde «Mahtra sõda», A. H. Tammsaare «Tõde ja õigus», H. G. Wellsi «Ajamasin».

Koos kosmoselendudega tõuseb jalgadele klassikalise traditsiooni antipood — tulevikufantaasia. Siin tiirutatakse elust irdunud kangelasi päikesesüsteemides ja linnuteedes. Maa jääb enamikule neist mingiks külakolka postijaamaks.

Oktoobrirevolutsiooniga alustati aga nimelt maiste asjade uut ajalugu. Oodati eelduskohaselt Campanella «Päikeselinna» võimsat järge. See tuligi. Kuid isikukultus tõi dissonantsi, andes ajaloolisi draamasid, dramaatilisi romaane ja sõlmekeeratud ajalooteaduse. Jälle tasub hinnata aegumatut rahvatarkust:

«Vaata ette, vaata taha, muidu jääd sa ajast maha!»

Kes meist ei tegele sellega, leides igapäeva saginas omaenese mina. Tegelemise tulemused muutuvad rahvale kättesaadavaks peamiselt pensionieas, suurjuubelite mälestustena, «mina» ajaloo taastamistena. Ka neis valitseb tagasiväitmine. Ennustamisetuhin väheneb ilmselt eaga.

Asudes ise mälestuste kallale, hakkab hing sees mässama. Eeskujusid on palju, aga jutti vähe, hoopis kõnelemata metodoloogias. On loetud mälestusi — autori ja autoriteetide apologetikaid. Mälestusi — mineviku ja kaasaegsete kriitikaid. Mälestusi — enda läbivemmeldamisi või

närtsinud mina intiimsuste järelemäkutamisi. Eleegilisi mälestusi — vanast heast ajast ja kuldsest noorusest, mis iial ei tule tagasi. Mälestusi — kuivi kroonikaid, dotseerivaid, spekulereivaid ja ironiseerivaid.

Kõik need pole tagasiväitmisel, mineviku teoreetilised restaureerimised, vaid subjektiivsed ripatsid suvaliselt valitud sündmuste juurde, tuntud sündmuste meelevaldselt seletamiseks. Miks on nad aga siiski nii väga moes? Arvatavasti sellepärast, et kirjapandud mälestus sisaldab endas nii mineviku jälgi kui ka tuleva tähiseid.

Lugeja eesõigus seejuures on hinnata, mis mineviku askeldustest läks untsu ja mis elab tänaseni. Säilinud minevikuloomingud on lähtematerjaliks tulevikule. Eellaste elulood on järglastele lihtsustatud mudeliteks omaenda eluürituste kontrollimiseks, edasisivaatamiseks. Viimast teeme kõik meelsasti ja tavaliselt optimistidena.

Järelikult tohiks mälestustes kõige väärtuslikum olla nende dünaamiline osa, selle peegeldus, mis viis elu edasi — heitlustes sellega, mis tiris tagasi. Seda ariaadne niiti kerides võib asuda sötkuma ka enda mälestuste labürindis.

* * *

Maa tiirleb ümber päikese ja iseenda, muutes päeva ööks ja ööd päevaks. Koos päikesega tiireldakse omakorda millegi ümber, muutes tulevikku minevikuks ja minevikku tulevikuks. Siit tuleneb ajalugu, tuleneb kogu elava looduse ja inimkonna suurim üldistus — evolutsioon.

Selles objektiivses tiirlemises on kujunenud aegade hoovuses subjektiivne elu. Elu evolutsioonis ronisid ürgsed ainuraksed mõne miljardi aastase pingutusega veest maismaale, ning arenedes ja levides vallutasid selle. Evolutsioonikella viimase minuti jooksul kujunes pärdikust inimene, kellel ka ajaloo on tuli taga. Väljunud koopaelanike ürgkogukonnast, on ta jõudnud läbi tormata kolmest ajaloolisest formatioonist, ja pürib nüüd kommunismi ja maailmaruumi.

Veel mõned põlvkonnad tagasi olid eestlased sunnismaised pärisorjad ja teoorjad, keda ekspluateeriti julmemalt paljudest tolaeagsetest neegerorjadest. «Perno Postimees» hakkas käima alles 1857. a. «Kalevi-poeg» ilmus 1861. a. Esimene laulupidu peeti 1869. a. Sajandi alguses jõudsid Tallinna—Haapsalu raudtee esimest rongi vaatama tulnud talumehed üksmeelsele otsusele: «Puha sakste pettus see raudruun. Täkid jooksevad majade sees ja tolm lastakse korstnast välja.»

1932. a. oli Eestis 10 000 kõrgema haridusega isikut ja K. Päts väitis Riigikogus, et ülikoolilõpetajatest tulevad hobusevargad. Neid lõpetajaid oli õppeaastal 1965/66 — 2043, kahekümne eelnenud aastaga 28 491. Nõukogude Eestis on iga 10 000 elaniku peale 166 üliõpilast.

Mis jõud on teinud pärisorjadest haritlased, teadlased, loovad kunstnikud? Muutnud kannatustes vireleva rahva oma loomingu röömutundvaks rahvaks...

«... et päikene su päevadesse paista saaks.»

Siin ongi koht, kus isiklikud mälu-pildid illustreerivad ajaloo protsessi ja vastavad mõnelegi minevikku ja tulevikku suunatud küsimusele.

Õpetatud on inimest alati. Õpetuse olu peitub õpetajate ja õpetuste erinevas ühiskondlikus sihitaotluses. Ühed õpetavad inimest inimväärtuse tõstmise, teised selle alandamise huvides.

Minu õpetamine algas omaaegses linnamüüritaguses «Timpu-Vanka-Kärtsu» algkoolis. Vene keeles, mille võtmena esimesena omandati «pasvolte võti». Õpetuse teljeks oli superlatiivide kartmine, austamine ja armastamine. Need ei klappinud isegi poisijuntsi kujunevas teadvuses omavahel kuidagi.

Esimene superlatiiv oli jumal, kelle kõrval ei tohtinud olla teisi. Jumala peamine nõrkus oli lauludes. Laulsime talle koraale igal hommikul üldiselt segaste palvete kõrval. Peale selle aga veel neli tundi nädalas. Truualamliku tõntsistamise superlatiivina on neist siiani meeles:

Oh anna tuhat keelt sa mulle
ja tuhatkordseks tee mu suu.
Siis tuhat laulu laulan sulle,
mu issand, e g a t e e g i m u u d (minu sõrendus),
kui et ma kiites kuulutan,
mis kallist armu sinult saan . . .

Armu asendas «Kärtsu» (koolijuhataja) poogen, mis tihti peale viiuli tantsis ka valejoru lauljate turjal. Muid jumala tegusid, seadusi, iseloomu ja karistusviise õpiti usuõpetuse tundides kaks korda nädalas. Hirmu sai, kuid kaugelt enam igavust. Nii sündis uus Paabeli torni loo täiendus, milles taevani mitteulatuvat torni pikendati tapuridvaga. Sedapidi ronis üles taevale keelt näitav pagan. Keeltesegaduse tõttu polnud keelega enam muud peale hakata.

«Mis lora sa ajad!» kärkis kateeder.

«Haberman ütleb valesti ette,» vastas laisk pinginaaber.

«Pildipiibli» ketserlik täiendaja läks nurka, jumalakartust kasvatama.

Selle oli ära rikkunud esimene jõuproov jumalaga. Kästi pähe õppida maailma loomise lugu. Tegin seda kodus kogemusteta ja omal käel — rida-realt. Tulemuseks kangastus pilt kurjast vemmeldavast vanamehest, kes «lõi taevast ja maad», kui «sügavus oli pimeduse peal». Minu teadvuses trügis aga pimedus sügavuse peale, moodustades kokku ahastuskuristikku — ei jää pähe too maailma loomine. Seda märkas ema. Silitas pead ja ulatas õuna.

«Söö õuna, kallid laps, ära karda. Küll ta ikka pähe jääb!»

Oligi korraga peas. Iga tükk omaette ja kõik riburajas, kokku aga niivõrd segane, et ise küll poleks osanud maailma luua. Oli rabav üllatus, meeldiv lahendus ja esimene suur mure.

Mure tuli õhtul. Lapsed olid voodis ja pidid magama. Isa-ema arutasid päevasündmusi. Ema: «Poisil on vist kõva pea. Õppis täna mitu tundi maailma loomist, nii et nutt oli varuks. Alumine mokk värises teisel juba.» Isa: «Mis siis teha. Kui tal koolis pea ei võta, paneme kullassepa õpilaseks. See ikka nagu kergem töö.»

Poiss ise ei tahtnud kullassepa õpilase ametit. Tahtis, et pea võtaks. Lubas endale ülipüüdluses kogu pildipiibli pähe õppida. Pole sellega siiani hakkama saanud.

Teine superlatiiv oli keiser. Kui jumal oli ainult «vägev kuningas», tituleeriti keisrit kuningaks, suurvürstiks, majesteediks «i protšeje i protšeje», mis kõlas eriti müstiliselt. Keisri ja kogu tema suguvõsa tiitlid tuli mitte ainult pähe õppida, vaid ka vihikusse kirjutada. Jälle vedas viltu. Kirjutasin «kosudar imperator» väikeste tähtedega ja tipu-i-ga. Muudkui — kasi nurka. Klass tuupis, keeled hammastel. Mul oli aega mõelda. Keisreid oli juba olnud pikk joru. Pidi kindlasti veel

tulema. Keiser polnud igavene. Palusime ja laulsime iga päev, et jumal keisrit kaitseks. Tähendab, ta oli jumalast nigelam, kuid jumalast antud. Pidi valitsema meile auks ja vaenlastele hirmuks. Et ta mulle au asemel tõi häbi, pidin olema vaenlane. Seepärast laulsin edaspidi hümmi sõnadel: «Poisid sarja serva all . . .»

Muud hirmukandjad olid väiksemad, aga konkreetsemad. Kuberneerile olime Toompeal ka laulmas käinud. Kooli direktorile ja inspektorile olime laulnud. Majaperemehele, kardavoile, kepiga pargivahile, voorimeestele või uulitsapoistele ei tohtinud hoopiski laulda. Võis tappa saada. Kodus kõneldi peale selle veel hulgest vähem tuttavatest kurjustest. Parun, opman, kubjas. Kohtunik, vangivalvur, timukas. Kindral, ohvitser, veltveebel ja kadalipp. Väravavaht, meister ja insener. Härрад ja proudad. Kõik nad käskisid, keelasid, ähvardasid, hurjutasid ja karistasid. Minule kehastas neid grüüneskäijate hirm — malakatega talumehed, kes kuradeid kutsudes ja kaikaid välgutades linnavurlesid oma maa pealt minema kihutasid.

«Tööinimeselt tahetakse ainult tööd. Kui enam ei jaksa, lastakse nälga koolda ja aetakse nagu koer auku.» Nii kõlas üks isalt kuulnud elutarkustest. Tööst vesteldi valurikkalt. Koondusid piltideks teoorjuse lõputud päevad ja uimaselt nõgised rehepeksuööd.

Vehkisid koodiga ja ise magasid. Kui kõik hakkas ümber käima ja maha kukkusid, äratas kupja kepp kohe üles. Vehi edasi! — Kupjale vastuhakkaja tõmmati pukile sirgu. Üks mees istus kaelale, teine jalgadele, kolmas ladus viiskümmend sirakat soolveekapas leotatud vitsadega.

Viljavedu. Vinnasid kotte, nii et küüned pealt ära tulid. Pärast rippusid käed jõuetult nagu piitsad.

Sadama jääst lahtiraiumine. Tuuradega. Seitse pauku ühte auku . . . Öhtuks olid randmed ja õlad nagu vasaraga läbi kolgitud. Muuli ehitamine Suurupis. Päev läbi solistasid nabani vees. Öö otsa külmetasid tagant järele. Ihu hakkas liikuma alles hommikul, kui uuesti tuli vette minna . . .

Kaelkookudega veekandmine Veerennist, 20 aami päevas. Öhtuks olid päris lookas, selg tuli üle voodiserva sirgeks murda.

Jutte kinnitasid öhtuti liikvaga hõõrutavad pakitsevad pihad ja valutavad voolmed. Isa lugudest tulvil käed.

«Need liigesemuhud on kroonuajast. Vedelesime manöövritel öö läbi hanges. Hommikul olid käed nagu leivalabidad.» Kolm kõverat sõrme. «Neid enam sirgeks ei saa, hea, et otsa jäid. Kreissaag lõikas luuni läbi.» Moonutatud küünega põial. «Paarimehel libises ots käest, jäi palgi alla.» Haavaarmid hõõvelmasinast, peitlitest ja pussidest.

Töö oli hirmus, aga ka imetusväärne. «Selle majamüraka lõime ülesse, kui sind veel polnudki. — Näe need trepikatused nokitsesin valmis oma kätega.» Alati nokitsesid need isa käed. Tallutasid kingi ja saapaid, tinutasid kastruleid ja teemasinaid, klaasisid aknaid ja hõbetasid peegleid. Eriti imetusväärased olid nad, poleerides valmivat mööblit ja ihudes terariistu, millest kõige püham oli habemenuga. Habemeajamisel tuli istuda nagu kirikus, kuulates härdalt lõigatavate karvade muhedat kröginat. Aga otse suudelda tahtsin neid käsi, kui nad mulle valmis meisterdasid päris ehtsa väikese tislerringi koos «rõupaku» ja hõõvliitega, raam- ja «vukssaaga», peitlite, puuride, tangide, vasarate ja suure puunuiga. Ei julgenud ainult. Kätt suudeldi üksnes sakstel.

Panin vaid pea härdunult vastu isa laia rinda, tulvil rõõmu, mis isegi kõrvaaukudest välja kippus.

Siitpeale tegin ka ise tööd. Säärast, mis peagi valmis sai, nagu pesupulgad, vibud ja nooled, aga ka säärast, mis kunagi täiesti valmis ei saanud, nagu lennukid ja eriti purjelaevad. Viimaste ehitus on siiani ühte nurka pidi jäänud sümboliks ühiskonna ümberehitamisele. Samuti nagu püsis pikemat aega mõistatusena isa muhe naer ühel pühapäeva ennelõunal, kui vastasin küsimusele: «Noh, poiss, kas hakkame tööle?» tsitaadiga:

«Vaid ainult meie, kes kõik löime,
mis töö on teinud tänini . . .»

Arvasin, et see peaks isale meeldima. Lugesin ta välja «Mühisevate mändade saladuse» vahele köidetud «Tööliste lauludest». Öhtul sain esimese poliitilise õppetunni. Nimelt küsisin isalt, miks ta need laulud jutu vahele on köitnud ja millal töölised neid laulavad? Isa vastas väga tõsiselt: «Lauldi neid 1905. aastal ja lauldakse jälle, kui tuleb revolutsioon. Praegu aga võib neid lugeda, kuid sellest ei tohi kellelegi rääkida. Vaata, et suu pead.»

1905. aastast räägiti alati kuidagi eriti pühalikult. Siis oli kõik hoopis teisiti. Töörahas ei teinud tööd, vaid tõusis ülesse. Maal põletati parunite mõisu. Linnas peeti koosolekuid ja tehti rongkäike. Rahvas nõudis vabadust ja vendlust. Anti aga tuld ja tina Uuel turul, kassaka ja kardavoi nuuti tänavatel. «Rabasin end viimasel minutil üle plangu. Jaani löid maha ja vedasid minema.»

Öösiti veeti mingisuguse «musta kongiga» aheldatud kätega mehi Paksu Margareetasse, «Tšernjaaginasse», Toompea vangikongi. Kurjust kehastasid peksvad ja piinavad sandarmid, kes läbiotsimisel kogu majapidamise segi tallasid. Tondil oli koosseis löigatud ristiga mänd. Selle küljes oli poodud revolutsionääre. Tatari tänaval oli maja, mille kivist välistrepp igal aastal värviti veripunaseks. «Las verekoer teab, et veri nõuab vere hinda.»

Veripunased olid võitluslipud, mis pidid olema «kuni järgmise korran» hästi ära peidetud. Nägin neist ühte kellegi onu põuest väljavõetuna, kui seda kindlammase kohta toimetati. Jälle käsuga — kellelegi mitte üht sõna!

Kõik see oli põnev, pisut jube, ja virgutav. Hoopis erinev usuõpetuse ja kirikulaulu tundidest. Ka meil oli oma saladusi, ka meie tegime midagi härrade poolt rangesti keelatud. Lapse nähes tehti seda alati poole häälega, üle laua kokkupistetud peadega. Ainus osasaamine oli korraldus enne järjekordse onu lahkumist: «Poiss, mine vaata, kas kedagi kahtlast uulitsal ei tolgenda.»

Ühel öhtul tuli tuppa paljakspöetud peaga mees, kahvatu nagu külma võetud kartul, kange keldrilõhnaga. Esimene oma silmaga nähtud vang. Salajutud olid eriti pikad, segamini ahne söömisega ja ka pitsitõstmisega. Äkki aga raksas suur karvane rusikas lauale, nii et kõik hüppas. «Kurrat, nii kui saan, torkan uuesti tule räästasse. Las saksad surevad!»

«Kas ise ei tahagi mõisas elada?»

«Noh, seda ei tule küll kunagi . . .»

Tuli siiski. Tuli paratamatult. 1905. aasta oli tööraha sihitatliku tegevuse eelaste, parandatud koodimudel, mis sai uue tegevuse algeks.

* * *

Tulin koolist, isa istus laua taga ja luges lehte. Rabavam kui pikse-
löök. Tööpäevadel nägi isa ainult hilja õhtuti. Oli ju 10-tunnine tööpäev.

«Tere, isa, mis on lahti?»

«Revolutsioon, poiss! Troon on upakil ja keiser kummuli. Meie strei-
gime. Varsti kupatame pursuid tsaarile tagant järele. Vabadus tuleb!»

Sees plahvatas midagi heledamat päikesetõusust. Ta tuleb nagu ke-
vade, nagu koorilaul, nagu ema hellitavad käed, nagu headus ise, kuid
tal pole veel nägu. Nägu joonistati tänaval. Lähem politseijaoskond. Uk-
sed ja aknad ristseliti. Kardavoide asemel vooris sisse ja välja madru-
seid, töölisi, sõdureid. Akendest tuiskas välja pabereid, kaustu, toole ja
kirjutusmasinaid. Ühele tõstis madrus tohutu sulekoti. Täägiga kärinal
lõhki ja raputas tühjaks, sulesadu otse lagipähe. Väljakul põles lõke,
toidetuna jaoskonna «sisikonnast». Sagivad, naervad, karjuvad inime-
sed selle ümber. Mees lehvitab siniseid politseipükse ja heidab need tulle.

«Võtsime võmmil jalust maha. Lippas aluspükstes, nii et välkus!
Ahahaa!!»

Sandarmeeria Laial tänaval. Seesama mõisa rehepeksu meenutav pilt.
Karmi ja tõtliku asjalikkusega tassivad, purustavad, põletavad inime-
sed. Keegi haarab maast lõhkitallatud seinakella. Hõige: «Seisa, või la-
sen!» Sõdur, püss käel, rebib kella ainsa ropsuga kaenlast. Sõtkub selle
otsas ja heidab tulle. «Soojenda tule paistel käsi!» Jälle rõkkav naer.

Purustamist vaadata on kõhedavõitu. Ka enda suleebemetes palitu
ei meeldi. Kuid on põnev — edasi.

Paks Margareeta. Senistest suurem rahvasumm. Eriti palju madru-
seid. Taotakse pika palgiga vanglavärvavaid. Pauk. Käsivart kinnihoidev
tigitade silmadega madrus. «Lasi, lurjus, käe läbi!»

Vastulasud vintpüssidest. Hääled: «Seltsimehed, ärge laske, seal on
vangid!» Rüsin läbi lahtipaiskuvate värvapoolte. Algul sisse, siis välja.
Mustas mundris kogu kerkib tääkidele ja heidetakse värvava kõrvale
maha. Väljuvad hallid vangid taovad seda kes jalaga, kes kaikaga.
«Vanglaülem. See reo tulistaski.»

Rõkkav hurraa. Ölgadel kantakse üleni karvadesse kasvanud, kõhetut
meest. Mees nutab ja ahmib õõtsuva rinnaga õhku. Ärev kohin, rahvas
lainetab. Kantakse kätel teist meest, kel ahel ümber jala ja selle otsas
kõlkumas lahtisaetud palgitükk.

«Oli kaksteist aastat põranda külge needituna pimedas kongis. Voo-
ri-meest!» Mõlemad sõidutatakse troskas ära. Sügavatest trellitatud aken-
dest hakkab nõrguma suitsu, siis limpsavaid leeke. Katus vajub raginal
sisse ja vangla lõõskab vulkaanina. Jälle hurraa. Hõikeid, hoiatusi.
Maa-alustes kongides hoitavat kõige salajasemaid vange. Pusitakse
ümber müüride, kangutatakse lahti rauaga ülelöödud uksi, raiutakse
paeseinu. Maa-aluseid vange ei avastata.

Kodus ärevuses ema.

«Kus sa ometi olid? Kuidas sa välja näed!»

«Revolutsiooni tegin!»

«Üleannetu säärane, vaat ütlen isale!»

Isa saabus veelgi hiljem. Tema tegi tõesti revolutsiooni. «Tselluloosi»
töölised olid valinud vabrikunõukogu ja isa töölisvanemaks, vabasta-
nud vange «Tšernjaaginast». Uued toimetused ootasid ees.

«Poiss? Las vaatab uut elu!»

Koolisaal keisri suguvõsa piltideta, palveta ja koraalita. Esimest
korda! Direktor kõneleb saabunud vabadusest. Keisri asemele astub
rahvas. Rahvas ise otsustab oma saatuse Asutava Kogu valimistel. Ise-

valitsus oli rahvaste vangla. Nüüd tuleb demokraatia nagu Šveitsis. Siinamaani kästi ja keelati. Nüüd tuleb ise korda pidada. Hauavaikus ja säravad silmad. Jälle esimest korda.

Siis täituvad käigud ja klassid vaidluste kärinast, isehakanud kõnemeestest, küsijatest ja vastajatest. Paar vanemat poissi lohistavad väljatorgitud silmadega keisripilti. Õpetaja käsib viia kooliteenri tupp. Visatakse lihtsalt trepist alla ega juhtu midagi.

Veel võimsamalt kihavad tänavad. Vaimustunud rahvahulgad. Majaseinad, kuulutustulbad, plangud, poeknad kirendavad numbri- test, loosungitest, karikatuuridest, parteidest. Kõnemehed trepiastmetel, laternapostidel, kaasaskantavatel taburettidel, kummuli pööratud vaatidel. Rahval peab tulema hea elu. Lubatakse maad, palgatöstmist, rahu, leiba, haridust, majakesi ja aiakesi.

Kõik on lahked, kõik lubavad — hääleta ainult selle ja selle nimekirja poolt.

«Kui võidab nr. 3, siis järgi jääb neist tolm!»

Pärin isalt, kelle poolt tema hääletab, kas ma ka saan. Põuest võetakse rahatasku. Üks paljudest paberitest pannakse lauale. Näen esmakordselt parteipiletit.

«Vaata, on üksainus töörahva partei, enamlased. Teised kõik petavad rahvast.»

Kauplesin end alatihti isaga kaasa. Vahel õnnestus.

Ükskord läheme «Kiire-majja». Toas seisab sale lõuahabemega mees, toetudes käega lauale. Suured, sügavad, haaravad, vallatute naerusäde- metega silmad.

«Tere, Mart. Tuled kohe abiväega! Noh, mis sina, poiss, ka teed?»

«Käis Paksu Margareetat kõrvetamas,» muigab isa.

Käsi pannakse mulle õlale.

«Vara veel. Sina pead õppima, pead hästi õppima. Õpid isa eest ka. Meil läheb tarvis palju tarku päid.»

Hiljem isalt.

«Kes see mees on? Kuidas ma sinu eest õpin? Kas minu peast saab asja?»

Kuulen, et tutvusin eesti töörahva juhi Viktor Kingissepaga. Isa õppis ainult kolm aastat külakoolis, mina pean seda õppima, mida isa ei saanud.

«Aga pea on sul nagu sibulanupp. Sealt võivad välja kasvada lehed ja õied, võivad ka ussid sisse tulla. Pead peab õppima pruukima. Ära iga lora usu. Tark teab palju, usub vähe.»

Hirmuvalitsejast keisri oli võitnud rahvas, kes nüüd tõstis esile oma juhid — Kingissepa, Anveldi, Sihveri, Pöögelmanni. Lapsepõlve mängukaaslase Senta Klementi suur õde Vilhelmine oli saanud tulisõnaliseks revolutsiooni kandjaks. Tõusis esile Arnold Sommerling, kelle turjal lapsena oli ratsutatud. Alice Tischlerist sai töörahva Jeanne d'Arc, esimene naispunakaartlane ja aktivist, kelle kuju väärrib kirjanduslikku jäädvustamist. Kõige üksmeelsem, elavam, teadmistejanusem, revolutsioonilisem oli rahvas «Valvajas», «Kiire-majas», Oleviste rahvamajas. Viktor Kingissepa esinemisi saatvast aplausist võnkusid võimsad müürid ja vilkusid tuled.

Rahvas kiskus kõnetoolidelt maha isandamoodi mehi.

«Päts, kus püssiraha?»

Rahvas vaidles rühmades tänavatel, sabades, turul, «Kiire-maja» ees vabadusest, maast, tööst, sõjast ja rahust. Laulis koosolekutel ja rong-

käikudes. Hüüdis «elagu» ja «maha», võimsalt, tuhandehäälselt. Revolutsioon oli sõnakuuleliku, kartliku, nurkatõrjutud rahva muutnud iseteadvaks, julgeks, tegutsevaks.

Oli ka teisi. Umbetopitud suudega endisi käskijaid-keelajaid. Need sagisid rahva seas, kõneldes poolihääli töörahva rumalusest, saamatusest, vägivallast. Ähvardasid sõja ja näljaga, hüüdsid elagu Ajutisele Valitsusele, ülistasid Maapäeva.

Vene turgu piirab tohutu rahvahulk. Vaevaga leian Viru mäel vaateväljaga paiga. Saabuvad kolonnid. Ühe peas käib ka isa loitva punalipu all, millelt hõiskavad kuldsed sõnad: «Vabadus, Vendlus, Võrdsus» — «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» See pilt on jäänud seniajani võiduka revolutsiooni sümboliks. Üks loosungeist nõuab: «Maha Aju-tine Valitsus!»

Hõredam kolonn tuleb Narva maanteelt. Nende loosung kuulutab: «Elagu Ajutine Valitsus!» Väheste punalippude seas lehvib sini-must-valge trikoloor. Kolonnid marsivad teineteisele vastu. Pealtvaatajate seas kohiseb ärevus. Hüüded.

«Nüüd läheb lahti! Löömaks läheb! Andke pihta!»

Kolonnid segunevad. Väljakul on sagimist, hüüdeid, tõusvaid ja langevaid lippe. Samas aga uuesti korrastunud kolonnid, mille kohal lehvivad ainult punalipud. Koolis kõneldakse revolutsiooniliste vabaduste mahasurumisest.

Kodus.

«1. mai on rahvusvaheline tööliste püha. Punane lipp on meie lipp, tööliste vendluse lipp. Selle kõrval pole kohta Maapäeva sakste omal. Ja kui tikuvad, tuleb panna õigesse paika.»

Pannaksegi. Kaju siginevad vastasutatud Punakaardi vintpüss, padrunipaunad ja kollasest kriuksuvast nahast säärکید. Isa on Punakaardis rühmajuhiks.

«Tuleb revolutsiooni kaitsta ja arendada. Töörahva huvide nimel, kodanluse vastu.»

Linnavolikogu valimised. «Tapris» on piibliaineline karikatuur. Paa-nikas linnaisad ja tulikiri seinal: «Mine, mine, onkel, uus on varsti siin!» Enamlased saavadki uues linnavolikogus kolmandiku kohti. Esimene silmanähtav poliitiline võit. Uued loosungid: «Kõik võim nõukogudele!» Isa kinnitus, et nõukogudes on meil kindel enamus.

Ja siis uhab kõigist üle võimas Oktoobrirevolutsiooni tõusulaine. Peterburis on vallutatud Talvepalee. Ajutine Valitsus ongi «maas». Toompeal võttis Kingissepp üle kubermanguvalitsuse. Ka seal käime koos isaga. Kuberneriloss, mille ees veel hiljuti laulsime: «Slavsja slavsja naš russki tsarj». Mälus on säilinud pilt suure trümoopeegli ees habet kammivast Viktor Kingissepast.

Isa pakib seljakotti, õlitab püssi ja veidrat punniskõhulist «Bristol bulldogi». Läheb mõisu üle võtma.

«Mõisad põlevad, saksad surevad...»

«Ei enam põle, neis hakkame ise elama!»

Läksidki viiekesi.

Tagasi tulles:

«Saksad värisesid ja turtsusid küll, aga siis lasid jalga. Kuhu nad pääsevad. Mõisa andsime moonakatele üle. Küll oli rõõmu!»

Rõõmu oli kooliski. Kool lahutati kirikust ja pandi kirja kõik, kes ei tahtnud usuõpetust õppida. Need 20 poissi ronisid ulja lõbuga mööda

linnamüüri, kui ülejäänud 12 tunnis haigutasid. Kogu õpetust hakati andma eesti keeles, mida mõni õpetaja vaevaliselt murdis.

Ühel õhtul on isa päris vallatult rõõmus ja jutukas.

«Käisime Toompeal, kihutasime Maapäeva laiali. Üks paksukene laiutas ukse peal, ninakene püsti, et siin on rahva esindus, siia ei tohi tulla.

«Dvigateli» sepp pani sellele oma laia tahmase kämbla otse üle näo: «Ole'nd kenasti kuss. Rahvas tuligi vaatama, mida te siin teete. Paha haisu teete. Hakake astuma!»

Kõige rohkem käratses Koodi-Jaan. Tiriti teine frakisaba-pidi uksest välja, vehkis kätega nagu tuuleveski, üks sabadest jäigi kellegi pihku. Mehed vihastasid, tirisid ta kuberneriga aeda müüri äärde: «Tooge püssiga soldat. Kaua ta siin kääksatab, rahvast petab ja peibutab!» Vaat siis löi vedelaks. Ajas käed ja habeme taeva poole kikki.

«Mehed-vennad, enam ei tee! Laske minna, ausõna, enam ei tee!»

Kingissepp rahustaski mehed ära: «Mis te tühjaga jändate, las lippab. Näete isegi, sai aru, et ta enam midagi ei tee.»

Lippaski Toompealt alla üheainsa sabaga. Küll naerdi!»

Tegid nad siiski. Isa oli ka Revtribunalis rahvakohtunikuks ja rääkis õhtuti mitmesuguseid lugusid. Jännijäänud kodanlus (Asutava Kogu valimisel said eesti enamlased niisama palju kohti kui kõik kodanlikud parteid kokku) valmistas ette terrorit.

«Neggo korterist korjati hulk püsse, püstoleid ja padruneid. Mees ise oli ära lipanud.»

Kellegi juurest oli leitud kuulipilduja, kast käsigranaate. Leiti hävitamisele määratud punaste nimestikke. Spekulantidelt konfiskeeriti tohutul hulgal toiduaineid, vägijooke, riidet ja pesu, rublasid ja «kerenkade» patakaid.

Detsembris tapsid parunid Püssi mõisas Mihkel Aitsami ja kaks punakaartlast. Tallinna proletariaat mattis ohvrid suurte auavaldustega Kadriorgu. Vaenlased korjasid allkirju saksa vägede kutsumiseks, moodustati kodanlaste Päästekomiteed.

Parunid kuulutati lindpriiks, rahva õelamateks vaenlasteks ja koondati sadamasse elevaatorisse.

«Istuvad, kosmused, päris vagusalt. Pole sakstel enam jaksu ega raksu. Ainult silmad põlevad peas nagu märtsi kassil. Prouakesed tassivad padajanni ja tihuvad inkuda. Pöörasin püssitäägiga pudrupotis — mine tea, mis sisse on peidetud. Proua kukub kintsu kraapima (mäletab mõisakombeid): «Lieber Herr, vega mina palup, viige ikke enne era, kui era jahtup.»

Viid ja mõtled. Kuluks teile ära see aganakarask, mille peal mina üles kasvasin. Aga oled lihtne inimene, pole isanda hundisüdant sees. Andsin ühele virisevale vonnile suitsugi. Viksilt tänas, va libahunt. Hakka või uskuma, et viimaks saab veel inimesekski.»

Ei saanud. Saabusid vaid teated, et Haapsalust tulevad parunid valgekaartlastega. Revolutsioon on ohus. Punakaart saatis neile vastu vabahtlikkude rühmad, ka isa kippus minema. Ema suureks rõõmuks teda aga ei lastud. Kuid järgmisel hommikul saabus ta koju täies sõdurivarustuses, traagilise sõnumiga: «Tulevad saksa väed. Keilas hävitati Punakaardi salgad, tapeti ka Alice Tischler. Tuleb taganeda. Tallinna Punakaart läheb sõjalaevadele, mina olen määratud «Rjurikule». Tulin jumalaga jätma. Äрге kurvastage, me tuleme varsti tagasi.»

1
Ema keelitleb jääma.

«Jäta nüüd. Ei usu, et te tahaksite Vene turul mu taldu altpoolt vaadata. Läheme koos ja tuleme koos, oleme nüüd sõjamehed. Võta kõik, mis mul praegu on, küll ma läbi saan.»

Viimased embused, silitav käsi pea peal, ja isa lähebki.

Hiljem hiilin välja ka mina. «Rjurikul» võib leida isa. Kuid «Rjurik» sülitab juba reidil taevasse mürskude suitsutompe, mille vahel vingerdab mustade ristidega «Taube». Sadamakai ääres on veel vaid «Oleg». Sadamatehaste kanali ärakeeratud pöörd silla taha tirib rühm saksa sinihalle välikahurit.

Laev pöörab kõik oma tuletored võluva võimsusega silla poole. Ruuporist hõigatakse: «Ubiraitesj, streljatj budem!» Kүүrus sakslased lippavad kahe käega kiivreid hoides söevirnade taha. Kõlab üksik püssipauk. Laevalt vastab kuulipildujatärin, lendab söekilde. Vaikus.

Süda ukerdab vaimustusest. Nüüd tulevad maale ja kihutavad sakslased minema! Aga ei. «Oleg» päästab otsad ja väljub sadamast reidile, kust pikk laevade karavan kaob Naissaare taha. Saarel puhkeb tulekuma, tõuseb suitsupilvi ja raksatavad õhitavad kindlused.

On külm ja kole üksindus. Kõikjal langeb peale mingi rusuv, ängistav surve. Vean vaevaliselt jalgu Mere puiestee suunas. Äkki hõiked, püssipauk! Üle tehase müüri kargab madrus, komps kaenlas, ja jookseb piki raudteed sadama poole. Taas välgub ja raksatab kaubavagunite vahelt. Madrus kukub. Noor mees lamab poolküli, käsi heidetud üle raudteeroopa, all suurenev vereloik.

Vagunite vahelt tuleb sõrkides kaks meest, valged lindid varrukal, püssid käel, üks neist suitseb. Vahivad kartlikult ringi. Valgekaart! Üks tõukab lamajat jalaga.

«Sellele aitab! Hästi põrutasid! Ainsa pauguga soolikad väljas! Kurat! Mis ta küll tassis.»

Maast kahmatakse komps, harutatakse lahti. On Andrei lipp, mähitud ümber pruunis tupes kinžalli.

«Noh, tead, pauku ei tasunud ära! Poiss, raisk, mis sa siin tolgen-dad! Välguta varvast, kui ei taha ka tina saada!»

Lähen ja loetlen koduteel kuus valgekaartlaste salka. Mõtlen altpoolt vaadatavatest taldadest, tinaandmisest, ülestõusnud ja mahalastud inimestest. Umbne viha pakitseb sees.

«Timukad, kaltsukratid!»

Nõnda loojus itta oktoobripäike koos isa ja vabaduseviivuga. Läänest tõusis rusuv, sinihallis saksa mundris reaktsiooniöö. Selles võrsusid otse jalgade alt lämmatava umbrohuna kohalikud valgete käesideme-tega tapvad isandad.

Revolutsioon võitles edasi Nõukogude Venemaal. Seal tegutsesid ka Eesti revolutsioonilise avangardi paremad tuhanded, kandes töörahva unistusi ja lootusi. Neid oodati tagasi võitjatena. Rahva tulevikku kandvas osas elas revolutsioon edasi. Ta oli andnud uued kogemused, avanud silmad klassiteadvusele, vastanud küsimustele — miks ja milleks. Kes ja mis põhjustas rahva enamiku alandamise ja kannatused. Kuidas seda tehti ja mida tuli endal teha inimõiguste tegelikuks kättevõit-miseks.

Minusse oli ta jätnud kustumatu elamuse revolutsioonilisest vaimus-tusest. Imetluse ja armastuse uue elulaadi eest võitlejate vastu. Uue elukorralduse ideaalid, veendumuse nende õigsuses ja teostatavuses.

Mulle öeldi

Mu tuulised kaldad, mu sinised jõed,
mere voogav ja rahutu sära.
Mulle öeldi — need valed, need polegi tõed,
neist ütlema pean mina ära.

Mulle öeldi, et päevast on parem see öö,
kus varjud on sügispikad.
Kui hommikurütmis su süda ei löö,
siis elu on palju rikkam.

Mulle öeldi, et imalalt lõhnavad sood
ja rabade vaevasammal
on kohaks, kus sünnivad luulelood,
ei näri neid ajahammas.

Mulle öeldi, et jäta kõik allikad,
ära taha nende päikeste manu.
Veelombist, kus millimallikad,
sa kustuta ahnelt janu.

Mulle öeldi veel palju. Ma taarusin,
olin sõnamürkidest purjus.
Läbi ööde, läbi soode ma vaarusin,
ja näkku mulle irvitas kurjus.

Vaevaväate mul vingerdas jalgade all,
end sisalik soojendas urus.
Kuid ikka mu juures, mu lähedal
päev südame vastu end surus.

Oma paledelt ära ma pühkisin
siis pisaraid, pori ja nõge.
Valges hommikus edasi rühkisin
piki sinist ja kohavat jõge.

Nägemisest

Pole midagi parata — õhtu eel,
aastad ja prillid lähevad teel.

Loojeneb. Pikemaid varje on maas.
Teravda rada nüüd, prilliklaas!

Rahule, rahule süda ei jää.
Tõesti, kas hästi ma enam ei näe?

Pilkude ees vaid udude vari?
Kõrgelt ei helenda päevahari?

Ei. Oh, ei! Need mõtted kõik peletan.
Ilma ma kõigiti selgesti seletan.

Selge mu tõdede teedepikkus,
kadund sealt kahtluste kõverikud.

Näen, mis hommikus, elavas mullas
sädeleb võltsilt, kassikullas.

Näeb minu pilkude tulikiir
kaugemale kui silmapiir.

Sulab neis valede petlik vaha.
Varjude kardinad kukuvad maha.

Elavaist südameist läbi kaen.
Tunnen, mis sõprus, mis salalik vaen.

Ehkki kannan neid teravdusklaase,
küllalt mu silmis on valguseraase!

Ei nendes virvenda õhtute hägu,
neis on aja kogenud nägu.

Nelja tuule all

Mõtetesse vahel vajun,
südames kui tume tusk.
Piiranud on leinapajud
tihti, maa, su koduust.

Tühjad nurmed. Tuled. Tuhad.
Luurab häda, mured suul.
Üle sinu muudkui uhab
nelja ilmakaare tuul.

Tuiskab neljast ilmakaarest
kadakate vahele.
Käib sust üle nagu saarest,
tormi toob su lahele.

Halisevad kasteheinad,
tareaknaid lõgiseb.
Oo, mu kallid koduseinad
muremustad, nõgised.

Paljud tahtnud siia tulla,
võtta selle siit, mis hea.
Sinu päikese ja mulla,
nurmel küpsend viljapea.

Nad on ihanud su laasi
vaikseid, suvesumedaide.
Sinu sinist järveklaasi,
soid ka vaevatumedaide.

Neid on olnud, neid on tulnud,
neid on läinud minema.
Ikka, maa, su haljad kulmud
õilmitsevad imena.

Ikka on su pinnast leida
tööd kui haljast hõbedat.
Ikka on su laual leiba
lõhnavat ja krõbedat.

Stepp. Kümne aasta eest

Aeg muutub. Muutub vaim ja meel.
Kaob mõtteist eilne rada.
Võib leida uusi hommikuid
ja vanu unustada.

See hommik ent jääb meiega,
ei millegagi kattu.
Kui unelm on ta sädelev,
kui noorus kordumatu.

Meid aja kutse sinna viis.
Kas õige see või vale?
Stepp elu kõrge taevalae
tõi meile lähemale.

Ta rohud hallid, karedad.
Ta muld, kus pori koorus.

**Ta viljad nisukollased.
Seal küpses meie noorus.**

**Ta päev. Ta öö. Ta koidukaar.
Ta avaruste luule.
Vaim sai sealt tulesädeme,
meel uue mõtte tuule.**

**Ja ehkki nüüd neil väljadel
käib mälestuste kaja,
mis oli, meis jääb püsima
veel läbi mitme aja.**

Juhan Smuuli dramaturgiast

öödunud aasta lõpul võis Juhan Smuul pühitseda oma draama-loomingu kümne aasta juubelit: 1956. a. «Loomingu» oktoobrinumbriis ilmus tema esiknäidend «Atlandi ookean» (eri raamatuna 1957). Väikesi hüppeid draamasse on endale lubanud enamik sulemehi ja kes oskas J. Smuuli näidendis näha avatakti kirjaniku hilisemale viljakale lavakirjanduseharrastusele, mis pealegi laskis enda järele veel mitu aastat oodata. Neil aegadel valitses meie lavadel August Jakobson oma poliitiliselt teravateemaliste draamadega ja 50-ndate aastate keskel intensiivistus Egon Ranneti vahepeal soikujäänud lavakirjanduslik looming. Mõlemad nimetatud autorid löid sügavalt ühiskondlikku ellu haaravaid, teravat klassivõitlust käsitlevaid teoseid. Mõlema kirjaniku draamasid iseloomustasid rängad konfliktid jõuliste tegelastega, maailmavaateliselt vastakate leeride kokkupõrked, kangelaslikkuse ja reeturlikkuse nähtuste kujutamine. Neid vahendasid kas pingsad intriigiarendused, teravad kokkupõrked ja mõneti katastroofilised lõpplahendused, või poliitiliselt terav publitsistlik element, nagu see esineb Jakobsoni nn. draamatilistes jutustustes. Siin asendas süželist pingsust teoste suur võitluslikkus. Mainitud küsimused ja neist tulenevad teemad olid aktuaalsed, olid vajalikud ja säärased n.-ö. suure elu probleemid ei aegu kunagi, need püsivad päevakorras nii praegu kui tulevikus. Aga suurtest ühiskondlikest lainetustest ja võitlustest allpool või nende kõrval kulgeb pisiküsimustest küllastatud jooksev igapäevane elu. Selles plaanis üleskerkivad ühiselulised seigad võivad üksikuina olla täpped, kuid kogusummas etendavad need meie elus ja üldsuse maailmasuhtumises nii suurt osa, et omandavad arvestatava ühiskondliku tähenduse.

Sääraseid väiksema kandeulatusega nähtusi oli Juhan Smuul tähele pannud Sõgedate külas ja neile osutama on ta asunud ka oma näidendites. Kusagil valmistub kalalaev välja sõitma kell neli null-null, aga ligi pooled meeskonnast on veel ui-ai linna peal laiali. Ent minnakse siiski ja püütakse kala ka. Kusagil hülgab poiss raha pärast oma tütarlapse, kes siis ahastusest hakkab palveõeks, pettub aga jumalas ja jätab ta maha. Kunagi on sõitnud veidrikust kapten mõeldavaimalt kummalise meeskonnaga üle Atlandi. Kusagil lobiseb nüüdisaja «parema seltskonna daamike» oma olematuist haigustest. Säärastest keskkondadest ja säärase tegelaste elust on Juhan Smuul ammandanud oma draamateoste süžeed. A. Jakobsoni ja E. Ranneti võitlusliku dramaturgia kõrval, mis saavutas suurt lavalist menu nii meil kui mujal, mõjus «Atlandi ookean» oma ilmumise ajal episoodiliseks jääva teosena. Ent kümne aasta vältel on J. Smuuli esiknäidendile lisandunud veel palju elevust äratanud draama «Lea» («Loomingus» 1959, eri raamatuna 1960), nii meil kui ka väljaspool eesti keele piire teatreis menu saavutanud «Kihnu Jõnn» (vastavalt 1964 ja 1965) ja draamakompositsiooni traditsioone täie hoolimatusega trotsiv «Polkovniku lesk» (1965). Nii on põhjust ning alust kõnelda J. Smuulist kui tänapäeva omapäraseima profiiliga draamakirjanikust, kelle toodangus pälvivad väljatõstmist nii ellu haarav probleemistik kui ka

uute väljendusvõimaluste otsingud. Nii üks kui teine seik on tekitanud eri arvamusi, kuid ei saa eitada, et J. Smuul on omapoolse panusega elavdanud draamat, mis meie kirjanduslikus minevikus on aiva olnud mahajäävaks žanriks. Vahest ehk mitte tooniandva, kuid meie lavakirjandust rikastava ning avardava autorina. Ja seda oma esikdraamast peale.

Juhan Smuuli tulekut draamakirjandusse võiks kauge võrdlusena kõrvutada Tšehhovi eripärasustega vene tolelaegses draamas. Erinevalt oma kaasaegsetest ja eelkäijatest, kes taotsesid anda oma draamades teravaid situatsioone ning järske peripeetiaid ja kes valisid oma näidendite tegelasteks millegagi silmapaistvaid isikuid, kujutas vene XIX sajandi lõpupoole draamameister tavalisi inimesi, kelle saatused arenevad igapäeva sündmuste raames. Ent kujutades ka tagasihoidlikumat elu selle pisiseikadega, ei seadnud Tšehhov endale ülesandeks õpetada selle varal väikest elumoraali. Tema taotluseks oli väga igapäevastes inimestes avada seda, mis neil oli ühist paljude teistega, mis oli ühiskondlikult tüüpiline ning seetõttu oluline. Tšehhovi järgi ei avaldu dramatism ainult erandlikes sündmustes, vaid ka elu pisisajades. Sedasama saame konstateerida ka Smuuli dramaturgias. Eriti selgelt ilmneb see «Atlandi ookeanis». See on draama ilma kangelaseta, nagu on seda ka Tšehhovi näendid. Teoses pole midagi üle ühe töökollektiivi argipäeva ulatuvat. Inimeste askelduste tagant kooruvad välja aga sotsiaalsed probleemid, üksikisiku ja ühiskonna suhted, tööetika küsimused jne. «Leas» on üksikisiku psüühilisse tragöödiasse põimunud valusad maailmavaatelised ning poliitilised tegurid. Jõnni iseloomu põhijoon, sügav humaansus, mida tavalistes oludes varjavad kapteni puhutine bravuurne hoiak ja joviaalsus, tuleb nähtavale suhetes meeskonnaga nii selle vaevlemispäevadel kui ka Jõnni kimbatuses meeste mõtlematul lahkumisel laevast. Ja polkovniku lesel on pidevalt kõigelaadseid pretensioone ühiskonna vastu.

Kuigi Smuuli näidendeis ei deklareerita suuri sotsiaalseid tõdesid, ei ole need siiski neutraalsed, kõnesolevad pisisajadki on siin sageli ühiskondliku kõlaga. Kuid süžee ülesehituses ei aktsentueeri autor neid, jättes vahel nagu tahtlikult kasutamata võimalused, mida pakub draamažanri eripära.

«Atlandi ookean» on eepilisse kalduv kroonika. Sündmustik algab kalatraaleri väljasõiduaskeldustega, mille käigus tutvustatakse meeskonda ja selle distsipliinitust sadamas viibimisel. Merel kujuneb hoopis teine pilt. Üldine suhtumine simuleerivasse ning nahkavedavasse madrusesse on teravalt hukkamõistev. Siin hinnatakse mehi töö järgi. Reas episoodides näidatakse püügilaeva argipäeva, mille ühetoonilist hallust elavdavad pisisündmused, nagu omavahelised jagelemised, simulandist madruse vettühppamine, naistöötajate menuskad või edutud meestepüüdmised jne. Intriigi peajooneks on üha paisuv vastuolu kapteni teise abi ja meeskonna vahel, mis hakkas sügenema juba esimeses vaatuses. See kulmineerib kapteni vahelesegamise ja konflikti põhjustanud laevaohvitseri degradeerimises. Aga nii peakonfliktis kui ka teistes vahekordades pole piisavalt draamatilist potentsi, mis vallandaks tõsise võitluse tegelaste vahel. Seetõttu kulgeb intriig hootult, selle pingsuse tõusukurv on lame ja kulminatsioonimomendist võib vaid tinglikult kõnelda kui mingist sündmustiku arengu hariastmest, mis viib lahendusele suunava pöördeni. Teatrikülastajal võib koguni tekkida mulje, nagu oleks etenduses viimane, lõplahendust pakkuv vaatus ära jäetud, sest mõjukalt selget finaali «Atlandi ookeanil» pole. Draamas on vastandatud ühelt poolt tugeva tööetikaga, aga muus osas distsipliinitu kollektiiv (kuhu on poetunud ka nahkavedajaid), «Poopuu bande», teiselt poolt ülemuslik, noriv ning intriigitsev sõnangkangelasest «inkvisiitor». Tema tööpädevusetusele viidatakse, aga seda ei näidata. Kapteni abi on sõnades ülimalt nõukogulik, kuid praktikas on tema suhtumine ühiskonnasse sootuks väär. Hindamiskaalule on asetatud ühelt poolt n.-ö. formaalsed väärtused, teiselt poolt sisulised — töö —, ning see vaekauss kaalub

alla. Ka siis, kui muud käitumisnäitajad ülekaalukalt lausa vastupidised on. «Möirga, Hiina» rehabiliteerimist võtab nii autor kui meeskond ebaõigluse hüvitamisena, mida tuleb käsitada intriigi positiivse lahendusena. Mingit sotsiaalset ümbersündi sellelt tegelaselt keegi ei ootagi, küll aga võime aimata, et Anni tulevikus mehe mõirgamisest võõrutab.

«Atlandi ookeanis» pole oma ideede eest võitlevat või kaotavat peategelast. Vastakaist leeridest on keskemasse valgustusse asetatud kapteni abid Kull ja Aus. Neist kahest võitleb tõepoolest mingi idee, oma käitumisstiili pealesundimise nimel Aus, kuid tema esindab just negatiivset, taunitavat suhtumisaadi. Kull ei võitle aga millegi eest ega kellegagi. Ta vaid tõrjub teise norimisi. Peategelane pole ka kapten. Laevajuhi ülesandeks on õigluse jaluleseadmine nagu kuningatel või muudel kõrgetel võimumeestel klassikalises näidendis. Tüli lahendamisel lausub kapten sõnaselgelt välja: mitte tema ei degradeeri meeskonnaga vastuollu sattunud abi, vaid seda teeb o o k e a n. Tema vaid vormistab. Ja see repliik avabki teose pealkirja sümboolika. Määravaks teguriks inimeste hindamisel on Atlandi ookean, s. o. meremeeste pädevus tööks ookeani tingimustes, mis teeb neist «merearistokraadid». Tõhus töö rekompenseerib muud puudujäägid, siin osutatud küündimatust aga ei andestata. Ent näidendi üksikjuhu kaudu tõstab autor selle töökspidamise välja ka üldistava seisukohana. Ta ei õigusta küündimatuse käitumises, kuid inimese hindamisel võtab kriteeriumiks tööpanuse ühiskonna huvides. Sellel ideelisel baasil areneb intriig oma väikeseikadega, milles teostub tegelaste igapäev nende murede, rõõmude ja isiklike püüdlustega.

«Atlandi ookean» on tööetika draama. Tuleb sedastada, et Smuul seejuures ei deklareeri ideid kellegi suu läbi, ei lasku didaktismi ega osuta kellelegi sõrmega. Tema seisukohad nii teose põhiprobleemi kui ka riivatavate kõrvalnähtuste suhtes avalduvad tegelaste karakterite kaudu, nende väljenduste ja tegude vastavas nüansseerimises. Näiteks teise abi printsiipiaalsed sõnavõttud ja madrus Suurvärava tahtlikult trafaretne jutt plaanitamisest, eesrindlikust tundest ja heeringa tähtsusest.

Kirjanik pole tegelaste hulgaga säästlik olnud. Ilmselt pole arvestatud žanrikohast koondatusevajadust. Ent kuna tegemist on kollektiivi, mitte üksiktegelaste draamaga, siis on see mõistetav. Tegelaskond tuli ju komplekteerida kalatraaleri tüüpkoosseisu alusel ja nii on sinna sattunud näiteks esimene abi, kes munsterrolli järgi ei saa puududa, kuigi talle näidendis mingit funktsiooni pole jätkunud. Ei ole rõhku asetatud ka üksikute karakterite sügavamale avamisele. Enimalt saame teada Kullist, kelle iseloomu kujunemisteguritest kuuleme tema pihitumises Annile. Autor on pidanud vajalikuks negatiivse tegelase vastandkuju väärkujunemist sotsiaalselt põhjendada. Mitte õigustamiseks, küll aga seletamiseks. Üldiselt liigub autor karakteriseerimisel pinna lähedal, ainult harva ka sügavamale haarates. Aga tegevuses, juhuslikult pillatud sõnades, episoodides avalduvates suhtumistes kaaslastesse, üldistesse nähtustesse või töökspidamistesse ilmestuvad kõik tegelased reljeefseteks, elulisteks ning lavalisteks kujudeks. Nende hulgas pole staare, kuid tabavalt individualiseeritud üksiktegelased annavad elulähedase, mitmekülgse kollektiivi. Selle loomisel on Smuul jätkanud «Sõgedate küla» head traditsiooni.

Draama «L e a» loomisajana on autor andnud aastad 1957–59. Niisiis asus kirjanik peatselt pärast esiknäidendi valmimist uue lavateose loomisele. Oletatavasti ei leidnud ta valitud teemale rahuldavat kujundust, mispärast teose valmimine viibis. J. Smuuli dramaturgias tähistab «Lea» uudseid lähtekohti. «Atlandi ookeanile» ei saa läheneda klassikalise draamakunsti kanoonilise mõõdupuuga. Ent vabadusi, mis autor endale on lubanud, ei saa käsitleda patustamisena, vaid kirjaniku poolt teadlikult rakendatud omapäraste dramaturgiliste võtetena. «Lea» vastab aga kõigiti draama klassikalistele printsiipidele. Kui «Atlandi ookeani»

kompositsiooni iseloomustab teatud eepiline laad, nagu keskendatud pingsa võitluse puudumine, lahtiste motiivide kasutamine (näiteks kapteni ja Elli suhted) ja kroonikalisus, siis «Lea» kokkupanu on hoopiski säästlikum ning kontsentreeritum. Selles pole funktsioonita tegelasi, igas episoodis pakutud situatsioonil on oma sisuline ülesanne ja intriigi aluseks on pingne võitlus selgepiirilise kaaluka idee nimel. Tegevus areneb dramaatiliselt. «Lea» on üksiktegelase draama, hüljatud külaneiu kurbmäng, mille on põhjustanud omaaegses külauhiskonnas valitsemisraskused. Lea on tavaline tütarlaps, ta pole mingi ideekandja nagu Kitzbergi Tiina. Arenevas võitluses ei veena tema, vaid veendakse teda. Lead võib käsitleda kui meediumi, kelle kannatuselamuste varal autor on näidanud usu ja jumala kui inimeste abimehe idee illusoorisust. Seetõttu on teose temaatiline haare sootuks laiem isikudraama mõõtmeist, see on avardunud ideedraamaks. «Leas» on peategelase kannatuselamused, ajutine andumus usuelule ja selle lumumusest vabanemine kui ka teiste tegelaste tegutsemisajendid ning nende saatused ühtlasi tihedalt põimunud tollal aktuaalsete poliitiliste nähtustega, mistõttu näidend on hinnatav samuti kaaluka sotsiaalse draamana.

«Lea» sündmustik areneb algusstseenist peale kontrastses häälestuses. Taustana tütarlapse rõõmsatujuelsele endaavaldusele kõlab agressiivne, maist elu tauniv palvelaul ja jutlus. Ilma pikema sissejuhatava ekspositsioonita sõlmub kiiresti pinguldav intriig. Algab võitlus Lea hinge pärast. Ühelt poolt püüab teda mõjutada usuvend, teiselt poolt progressiivse leeri ideede kandja. Tütarlaps jääb kurdi mõlema kutsele. Tema igatseb ainult isiklikku maist õnne. Aga kohe puruneb see illusioon: tema «jumal» on ta maha jätnud. Äsja veel elurõõmst pakatav tütarlaps vajub kokku, lahkub kahetsusega oma senistest ideaalidest («...vaatab veel korra tagasi, oma tuba, mis viimse niidina seob teda nooruse ja armastusega»). Niisiis järeldus esimese vaatuse intriigiarendusest: individuaalse õnne ideaal on habras, see võib kergesti kokku variseda. Tehes panuse sellele, kaotab Lea mängu. Intrigi edasist kulgu suunavad mõned isiklikud motiivid. Ükski kolmest noormehest ei ole üksikõikne Lea suhtes, kuigi igaüks juhindub erinevatest ajenditest. Teiseks katastroofi ettevalmistavaks motiiviks on klassivaen Endli ja Esko vahel, mis saab edasises tegevuses määravaks teguriks.

Kui esimene vaatus käsitles üksikisiku psühholoogilist draamat, siis teises tõe seab esiplaanile klassivõitlus. Tegelastevaheliste suhete sotsiaalne taust on süngestunud. Okupatsiooni tingimustes on reaktsioonijõud pealetungil, esimeses vaatuses lausutud hooplevad ähvardused hakkavad realiseeruma halastamatus julmuses. Käivas võitluses pole Lea mingil määral aktiivne kaasalööja, ent tema kui usklike õde peaks sallimatult suhtuma revolutsioonileeris. Kuid otsustuse ette seatud neiu käitub teisiti. Ta päästab tagaetatava revolutsionääri, sekkudes seega teravasse klassivõitlusesse. Tagaotsitavat varjates on ta võimulolijate käsituses samavõrra süüdi ja tõmbab enda peale suure isikliku ohu. Lea valib leeri — halastamatus klassivõitluses ei saa keegi jääda pealtvaatajaks. Kuid Lea ei toimi maailmavaatelistel, vaid puhtisiklikel ajendeil. Kirjanik vastandab Leale palveõe, kes ägedalt vihkab jumalavastaseid revolutsionääre ja otse naudib omaaegsete rahvavõimukandjate hukkamist. Kristlik halastus on talle tegelikult võõras. Palveõe kaudu tõestab autor, et usk ei õilista, vaid vastupidi — võib veelgi tugevdada inimese hinge kurjust. Lea aga ei vihka maailmavaatelisti vastaseid. Teda pole usuline uim täielikult allutanud, temas on säilinud ilmalikku elukäsitust. Pinnalise usklikkuse all hõõgub endiselt eluhimu, millest neiu vahest isegi teadlik pole. Vähemalt ei tunnista ta seda endale. Aga kirjanik rõhutab Lea seesmise mina sarnasust endisega välisportree kaudu: «Ta kannab lihtsat halli kleiti. Ta juuksed on kukla taha kurni seotud, kuid oimukohtadel valitsevad endiselt jumalavallatud kiharad. Ta on endiselt kaunis, aga jääkirmena katab ta nagu mingi sunnitud, surnud rahu». Kriipsutagem alla selles karakteristikas «jääkir-

mena katab... sunnitud, surnud rahu». Tähendab, tütarlaps ei murdunud siiski täielikult ja talle vaenulik elueitav usk ei vallutanud teda tervenisti.

Lea on pidevalt arenev tegelane. Teises vaatuses kasvab ta isikliku elu raamest üleulatuvaks sotsiaalseks kujuk. Poliitiline võitlus, millest esimeses vaatuses vaid kõneldi, mis toimus kusagil lava taga, on muutunud nüüd intriigi suunavaks koostisosaks. Siin ei käi võitlus otseselt Lea mõjutamise, tema muserdamise või tema maailmavaate kujundamise pärast. Käimas on arveteõidendamine poliitilise vastasega. Lea on valiku ette seatud, kuid survet keegi talle ei avalda. Ta saab ning peab tegema otsuse oma sisemiste veendumuste ajel. Välise sündmustikukäigu suhtes on Lea asetatud rohkem kõrvale, kuid teiselt poolt on otsustajaks tema ise, tal ei ole nüüd mingit välismõjurit sundijana. Neiu, kes seni on ühiskondlike mullistuste keerises passiivselt kõrval seisnud, ei ole aga väljaspool ennast muud tugipunkti kui usk. Seda toonitab autor vaatust lõpetava laulusalmiga.

Näidendi kolmas vaatus erineb oma laadilt mõlemast eelmisest. Neis oli esikohal tegevus, laval toimusid kokkupõrked, millele lisandus peamiselt informatsiooni kaudu tutvustatav ühiskondlike sündmuste taust. Ka lõppvaatuses kuuleme välissündmustest, vahetu tegevus on aga minimaalne. Siin on käimas (ja on käinud) ideede võitlus, kahe tegelase katsed teineteist veenda. Kes keda. Lea üritab revolutsionääri pöörata usklikuks, ise aimamata, kui võrd pinnaline on tema endagi andumus jumalale. Tegelikult püüab Endel vaidlustega teda maailmale tagasi vallutada. Nii et Lea peab kurtma: «Iga päev lõhud sa minus midagi maha, iga päev uuristad sa mu usku, iga päev kisud sa mind tagasi maailma poole...» Lea võis ju loota, et ta suudab kõigutada Endli maailmavaadet, tegelikult käis võitlus neiu hinge pärast. Ainult et esimeses vaatuses muserdati, viimases veendakse, esimeses hävitati, viimases taastatakse. Seetõttu on ka vaatuse kompositsioon erinev: keskseks on kõnelused, põhimõttelised arutlused maailmavaatelistest küsimustest, mitte huvide kokkupõrkeid väljendav dialoog. Ja lõpul avaldab noormees oma tundeid tütarlapse vastu, tsiteerides piibli järgi võimsat vanaaegset armastushümni, Saalomoni ülemlaulu. (See toimub küll psühholoogiliselt täiesti uskumatul momendil, mil asjaosalised teavad, et iga silmapilk on oodata maja ümberpiiramist tagaajajate poolt. Niisuguses situatsioonis ei loeta piiblit, vaid üritatakse kas või lootusetut põgenemist.) Lea armastus jääb välja ütlemata, aga selle tekkimist tunnistab palveõe mürgine märkus, et neiu näo peale on tulnud patune ilu ja see ilu on Aeru Endel. Märkus äratav Esko kiivuse ning õhutab teda julmusele («Vaata, Lea, kui kaua sa veel naerad!»). Tüdruku tärkav õnn on osatanud palveõe kurja südant ning tõuganud teda pealekaebamisele. Selle motiiviga põhjendab autor ootamatu läbiotsimise episoodi. Endli hukk päädib teose sündmustiku, aga peale selle annab Leale põhjuse viimases ahastuses armastatud inimese pärast veelkordselt katset teha jumala abi anuda. Kusagilt polnud ju enam abi loota, lõksust oleks Endel võinud ainult ime läbi pääseda. Kuid imet ei juhtunud ja üliras pettumuses ütleb Lea end lõplikult jumalast lahti. Võitlus Lea hinge pärast lõpeb tema tagasipöördumisega maailma. Autor jätab vastamata, mis edasi sai, aga see ei kuulu enam draama raamesse. Kas ka Lea tagaotsitava varjajana surmakaristust pidi kandma või pääses kuidagi? See on inimese saatuse küsimus väljaspool draama probleemi, mis oleks olnud ehk väga oluline näidendi ühiskondlik-poliitilise teema puhul, ent teos on, nagu eespool sedastati, Lea draama. Aga ka sellisena ei ammu näidendi probleem üksikjuhuga, vaid viib laiemale üldistusele usu illusoorse näitena. Ja kui Lea hukubki, siis juba kangelasena, kes valis oma heitlustes õige poole. Karakter jääb murdmatuks. «Inimest võib hävitada, ent mitte võita,» nagu ütles Hemingway. Ja see kehtib ka ilmalikuks taastunud Lea suhtes. Seetõttu on teos optimistlik, vaatamata finaali, milles hukub positiivne kangelane ning mis sisaldab süngeid perspektiive ka ellujäänute tuleviku suhtes.

Leas on Smuul andnud oma maksimumi tegelase psühholoogilise karakteri loomisel. Selleks on ta rakendanud kõiki draamakirjaniku käsutuses olevaid kujundamisvahendeid. Juba enne tegelase ilmumist iseloomustatakse teda toa sisustuse varal. Pidevalt satub Lea situatsioonidesse, mis avavad tema hingeseisundi. Esimese vaatuseteasteid jälgides tõdeme, et neil on esmajoones täita peategelase karakteriseerimise ja siis alles sündmustiku arendamise ülesanne. Autor on loonud Leas viimistletult nüansseeritud hingeeluga noore naise. Kirjanik on taotlenud vältida tegelaskuju võimalikku väärtõlgendamist lugemisel või lavastamisel, nagu näitavad ohtrad remargid, millega suunatakse Lea meeleolude ning häälestuse väiksemadki varjundeid. Jälgitagu seda näiteks Lea ja Esko stseenis esimeses vaatuses. Lea repliike juhatavad sisse remargid: kokkunult, tungival, kergendatud naerust, pannes käe Esko kaela ümber, seda tähele panemata, aeglaselt, iga sõna vaevaga välja üteldes, anuvvalt, korruga nagu taibates, ärrituses, ärritatult, põlastavalt, endamisi tigidalt, äkki õrnaks ja paluvaks muutudes, viimase lootusega, läbi pisarate, nutab küürutõmbunult. Ja siis: «Endist Lead pole enam. On ainult hale, kahvatu, sisemiselt kokkuvarisenud noor inimene, kes pärani, mitte midagi nägevate silmadega vahib seina.» Nagu näeme, on autor ette tähistanud iga väiksemagi intonatsiooni ning häälestusvarjundi. Ilmselt mitte lugeja või lavastaja õpetamiseks, vaid oma tegelaskuju hoidmiseks moonutuste eest. Kirjanik on tahtnud, et Lea just sellisena, nagu tema teda on mõelnud, lugeja-vaataja ette astuks. Aga remarkide rohkus on samaaegselt rikastanud karakterit varjundiküllasemaks. J. Smuulile ei ole remark ainult abivahendiks dialoogi juhtimisel, vaid sellel on tema käes paiguti omaette kompositsioonilise elemendi väärtus. Varasemas draamakirjanduses on ligikaudu samalaadselt remarki kasutanud August Kitzberg. Ja kas kõnesoleva draama remarkides pole alust näha hilisemat «Polkovniku lese» Remarki eos — muidugi sootuks teises helitõus?

«Lea» on probleemirikas näidend. Peale keskse, religioossuseküsümuse on kõnet tollase ränga ajastu (1941. a. juuni kuni 1942. a. jaanuar) sotsiaalpoliitilistest nähtustest. Enamasti on neil teoses taustaline ulatus, nagu 1941. aasta maareform, nõukogude-aegsete aktivistide mõrvamised, sõjasündmused jne. Neist kõneldakse, need on kaudselt mõjutanud tegelastevahelisi suhteid. Otseselt põimub aga intriigisse klassivõitluse allteema, mis avaldub Endli ja Esko vahekorras. See I vaatuses kõrvaline vastuolude liin kerkib teises juhtivaks (mille käigus Lea, keda juhused segab, seisukoha peab võtma) ja viib siis tegevuse lõpule kolmandas. Kokkupõrge vastaspoolte vahel toimub vaid esimeses vaatuses ja finaalis. Finaalis jääb kollisioon võrdlemisi põgusaks, piirdudes reetjate näitamisega ja juba lava taga toimuva mõrvaga. Teises vaatuses kuuleme Endli vintsutustest ja tema vastaste halastamatust vihameelest. Pingsa situatsiooni tekitab Esko ilmumine, aga vastased otseselt kokku ei puutu. Klassivõitluslik liin jääb ikkagi sekundaarseks. Teiselt poolt aga lisavad selles liinis avalduvad sotsiaalsed motiivid ja vihjed dialoogides (nagu maareformi kirumine, maad saanud palveõie silmakirjatsemine jne.) teosele ühiskondlikku kaalu ning haardeulatust.

Kavatsusega kirjutada draamateos meie lääneranniku kunagisest populaarsest meremehest Kihnu Jõnnist käis J. Smuul aastaid ringi. Jutustas tuttavatele kuulnud episoode tollest merekarust, kuid teos jäi kirja panemata. Ja kui siis mitu aastat kestnud pausi järel ilmus too «lavatükk lauludega», valmistas see üllatuse. Meie draamakirjandus oli rikastunud läbilõõva, kiiresti keelepiire ületava eht-smuuliliku teosega: reipalt humoristlikus kujunduses, sügavalt humanistliku ideestikuga. Autor oli täitnud draamas meistrinormi.

«Kihnu Jõnn» on kirjutatud tegelaskujust lähtudes. Smuul seadis endale ülesandeks tuua kirjandusse too rahva suulises traditsioonis kuulsaks saanud merekar, lõi talle vastava kaaskonna ning asetaski ta iseloomustavatesse situatsioonidesse. Nii tekkisid hiidlaste nelik ja muusikute paar, Mann, Mathilde ja tei-

sed. Nii tegelaste kui sündmustikku moodustavate episoodide peamiseks ülesandeks on Jõnni isiku näitamine. Draamas puudutatud probleemid lähtuvad isikust, mitte vastupidi. Taas tükitab kauge võrdlus Kitzbergi loomingupraktikaga. Mee-nub kiri, milles «Kauka jumala» autor ütleb endal olevat draama jaoks varuks veel ühe kuju. Ja üks olegi mõlemad autorid kirjutanud näidendid kangetest — kuigi sootuks erinevatest meestest.

«Kihnu Jõnn» on kujunduselt nõudlikum ning süžeelt rikkam lavateos, kui seda oli autori esimene merenäidend, kuigi neis ka sugulaslikke elemente leidub. Sündmustiku kompaktses osas moodustavad merereisi käsitlevad pildid (nagu autor näidendi vaatusi nimetab), neile eelneb proloogina stseen Jõnnist admiraliteedis kaptenipabereid nõutamas. Paberite motiivil on temaatiline funktsioon täita laeva väljaklaarimise karikatuurses stseenis, aga kõik muu, mis toimub ametiasutuses, jääb järgnevale intriigiarengule kaugeks. Tõsi küll, Jõnni karakteristikale annab tema visiit võimumeeste juurde lisa. Näeme metskapteni vaimset üleolekut här-rasmeremeestest ning tema eluperemehelikust ja bravuuritsemist. Hiljem ei lase muredega rassimine neid jooni säärases varjundis enam nähtavale tulla. Proloogi-pilt on komöödialik oma karikatuursete tegelaskujudega, lõöpiva dialoogiga ja tsaariaegset bürokraatiat naeruvääristava ironiaga. Aga mõned nükked kõlavad üsna kaasaegselt.

Komöödialik on ka kõrtsipilt, kuid selles ei valitse jantlik õhkkond nagu admiraliteedistseenis. Isegi lipakad oma professionaalses tegevuses on asjamad esimese pildi vägevasti ärataglastatud preilist, kõnelemata näguripäevi näinud meremees-test, nii veidrikud kui neist mõned ka on. Siin domineerib Jõnni isik, tema diri-geerib tegevust, ent samas jääb ta kõrtsikülaliste kireva summa varju. Kirjanik paiskab otse raiskava küllusega lavale igat laadi mererahvast: täitsamehi ja sant-laagreid, lisaks sulisid, lipakaid ja eputisi. Need vallutavad tähelepanu, need annavad tooni pildile ja täidavad muu hulgas ka tühiku, mille tekitanuks kapte-nite lavaliselt vähepakkuv äriiline tehing. Kompositsiooniliselt on vaatus areneva intriigi ekspositsiooniks, aga sel on ka lisaväärtus olustikupildina. Olgugi groteski kalduv, ometi on see siiski realistlik pilt meremeeste tolaeagsest elust-olust sada-mais, mis laseb lisaks pilku heita paljude, paljude kodutute laevameeste saatu-sele. Võib halvustavalt ning ironiaga suhtuda sadamapommidesse, nagu nood moosekandid, ent tuleb arvestada, et nad on tüüpilised kujud. Joomingut lõpetav kaklus kuulus normaalselt asja juurde meremehe õhtuveetmises.

Sündmustiku käiku katkestamata lülitab kirjanik sellesse intermeediumi junga, kotermannide ja papagoiga. Termin ei ole vahest päriselt täpne, sest stseen pole mingi muuaineline vahemäng, vaid kuulub orgaanilise lülina tegevustikku. Sisuliselt teenindab see Jõnni karakteristikat. Intermeedium ei eksi ajaloolise töö vastu rohkem kui esimene pilt, sest tollase meremehe — ka Jõnni — usutunnis-tusse kuulus peale jumala ka laeva kaitsehaldjas kotermann. Nii pole vajadust seda episoodi redutseerida vintis Jõnni nägemuseks, kuigi seda võib.

Järgnevalt ei jälgi autor sündmuste arengut pidevalt. Alles tagantjärele kuu-leme lipukapteni ja madruste vahel tekkinud kokkupõrgetest ja veevargusest, mis ähvardab meeskonda janusurmaga. Vahepeal on sõlmunud ka Jõnni ja Manni, Antti ja Mathilde romaanid. Neist on viimane olulisim konflikti tekitav motiiv, sest see põhjustas veevarguse, mille tõttu on tekkinud ülimalt pingeline situat-sioon. Piinlevate meeste viha ähvardab viia arветеõendamiseni ülbe lipukapte-niga, kõikumas on ka kapteni autoriteet. Olukorra päästab Jõnni isiksuse jõud. Sügavamalt kui ühegi teise tegelaskuju puhul avab kirjanik Jõnni sisemaailma. Kapten elab katastroofiohu rängalt läbi kajutis omaette, sest kapten ei tohi oma hirmu näidata, muidu võtab see meestelt kindlusetunde. Ta peab olema suu-rem oma saatusest. Lugejale-vaatajale autor võib näidata, et see nii on, ja ta näi-tabki. Tugeva mehe hirmukannatused ei pisenda tegelast, vaid õilistavad, avavad

fema sügava humaansuse ning kõlbelise väärtuse. Ja siis peab Jõnn meestele jutluse ühena nende seast, mehena, keda nagu teisigi on sundinud mereelu raskusi kandma «igapäevane leib, mis selles kurjas maailmas inimest taga kihutab paremini kui piits». Jutluses, milles «jumala ports jäi naa pisikeseks», lausub Jõnn välja oma töömehekreeo, sisendab oma vankumatu tahte ning kohusetundega teistesse jõudu vastupanuks ning likvideerib korralageduse-ohu, mis ähvardas paida veriseks vastuhakuks. Lipukapteni taltsutas ta juba nelja silma all.

Need stseenid on näidendi kesksamad. Jõnni kuju kasvab suureks tema hinge- piinade ja meeskonna mõjutamise kujutamises. Tema tavalise joviaalsuse ning humoorikalt lööva kõnetava tagant koorub tõsises olukorras välja väärikas isikus, kelle põhilisteks iseloomujoonteks on kohusetunne, vääramatu aumõiste, kõigutamatu õiglus ning murdumatu tahe.

Aga tuulevaikuse pilt pole samaaegselt mitte vähem meeskonnadraama episood. Kõrtsis n.-ö. tutvustati mehi väljastpoolt, nüüd näitab autor, kes neist on kes. Kannatused tabavad kogu kollektiivi, rängem osa mereelu viletsustes jääb ju ikka madruste kanda. Säärast tõsist olukorda kasutab autor iga üksiku tegelase individuaalse palge iseloomustamiseks. Selgub, et Jõnni laeva meeskond koosneb hoopiski rohkem isevärki tüüpidest kui Poopuu bande «Atlandi ookeanis». Üksikuid tegelasi karakteriseerides ei tauni ega tunnusta kirjanik kedagi. Tehku lugeja-vaataja seda ise. Autor esitab neid sellistena, nagu nad on, otse nagu rõõmu tundes liikide rohkusest ja tunnuste pitoresksusest. Välja tõstetakse näiteks nahavedaja Jakobit, aga Andrus, kellest saab Jõnni hinnangu järgi «mere-meess missugune», jääb varju.

Smuul nimetab oma teost «lavatükiks lauludega». Vahest kõige mõjukamalt on ta temaatiliselt rakendanud laulu kõnesolevas pildis. «Laul janust», mis kajab tekilt, kui Jõnn kajutis koos pootsmaniga otsib lahendust, kuidas iga hetk plahvatada ähvardavat vastuhakku või veel hullemat ära hoida, toob kuuldavale meeste häälestuse. Selles laulus, mis funktsioonilt meenutab antiikse koori ülesandeid, kõlavad kannatuste nõrdimus, enda jõu teadmine, ähvardus ja tegutsemiskäsk kaptenile. See loob meeolulise tausta pildile ning iseloomustab olukorda sootuks tugevamini, kui oleks suutnud vastavate mõtete väljendamine meeste repliikides. Samasugust võtet kasutas Smuul samalaadse efektiga «Lea» esimeses vaatuses palvelaulu näol.

Smuul ei tee janupiina pildist tragöödiat ega upita Jõnni positiivse kangelase pjedestaalile (kiitus temale!). Tõsised, traagilised motiivid põimuvad komöödialikega. Kirjanik ei halise kellegi ega kõikide pärast, vaid pakub sekka üsna oht- ralt naeruainet. Jõnni mureelamusi leevendab hakkaja Manni käitumine ja Ja- kobi sihelmise vea ravimine hajutab vähemalt ajutiselt sünge õhustiku. Pildi lõ- puks luuakse optimistlik häälestus: neid mehi janu ei murra. Raund lõpeb punk- tiga Jõnni kasuks.

Järgmine pilt on peripeetiline: seni on Jõnn olnud olukordadest üle, nüüd jääb ta alla. Meeskonna lahkumispilt ei kujuta õieti kokkupõrget meeskonna ja kapteni vahel, seda polegi. Meeste kannatustelõõg sai täis ja on päris loogiline, et nad kalana otsivad, kus sügavam, nagu ütleb saarlane Jaan. Mahamaksu käigus seletab igaüks oma lahkumismotiive: lipukapten oma balti matside-põl- gusega ei sobi Jõnni inimväärikust arvestava distsipliiniga, pillimehi tõmbab logelemine ning kunstitegemine sadamakõrtsides, saarlased usuvad, et õnn on maha jätnud Jõnni, hiidlastel polegi õiget põhjust, aga nad lähevad «kõik see mees», nagu juba kaubategemise ajal ennustati. Lauri peab antud sõna pidami- seks minema. Kõik need motiivid on seletuseks, mitte õigustuseks, tegelikult aga ettekäändeks. Tõeline põhjus on meestel kõigil üks — läbielatud vaevad. Psühho- loogiliselt on laevalt lahkumine väga põhjendatud. Kannatuspaikadest püütakse ikka ära minna, arvestamata, et seal ei tarvitse midagi korduda ja et mujal

võivad juhtuda samad või veel hullemadki ahistused. Intriigi kulg on lihtne, min-
geid komplikatsioone ei teki. Jõnn teeb südame kõvaks ja laseb kõigil minna,
kuigi seaduse järgi poleks tal seda vaja. Meisterliku veenvusega on näidatud,
kuivõrd raske on tal jääda peaaegu väljapääsematusse olukorda, tunda end hül-
jatuna äsjaste kannatuskaaslaste poolt, keda ta omamehena on hoidnud; kõigele
muule lisandub veel majanduslik kahju. Kapten lausub igale minejale lahkumis-
sõnad, millega iseloomustab neid, aga veel enam avab oma sisemist mina. Tege-
vus on minimaalne, raskus kandub dialoogile, mis on väga varjundirikkalt into-
neeritud. Kaotusseisus Jõnni iseloomus tulevad üha enam ilmsiks väärikad
humaansed jooned.

Autor ei lase aga kaptenit kannatustekarikat põhjani juua. Katastroofi põh-
justanud veevarguse motiivi abil säilitatakse laeval vähemalt meeskonna riismed.
See kergendab muidugi Jõnni olukorda, kuid peamine väärtus on moraalne: Jõnn
on jälle «peal». Sündmustik häälestub optimistlikuks. Muide, selles pildis kaju-
nevad ümber Mann ja Mathilde, näidendi ainsad arenevad karakterid. Mannis
hakkavad üha selgemalt ilmema naise tujukus ning valitsemishimu, kõrtsipildi
eputav Mathilde kasvab aga positiivses suunas.

Lõpp-pilt on üks suur *happy end*. Tundub, et kirjanik, viinud oma tegelas-
konna läbi vaevade ja viletsuste õnnelikkude finaali, võib endale jälle lubada
kergematoonilist suhtumist neisse. Lõbustada ennast ja lugejat-vaatajat Manni
arvel, kelles löövad välja türanniseerimishimu ja väiklane kahjurõõm, naerda
tagasipöörduvate hädavareste üle ja ironiseerida võimude paberikultuse ning
müüdavuse üle. Koomiline element varjutab intriigi tõsisemat osa, kaasa arva-
tud Jõnni iseloomu hüvede jätkuv avamine. Lugeses on seda siiski võimalik
veel jälgida, aga laval pääseb domineerima vaimukas, jantlikkusse kalduv situat-
sioonikoomika. Nagu paisu tagant vallandub ka sädelevalt humoristlik sõnastus.
Smuul armastab (ja suudab imehästi) lausuda sõnakese, mis kopsab aina naela-
pea pihta — nii tõsises situatsioonis, aga veelgi valdavamalt humoristlikus too-
nis. See ei tarvitse veel sugugi tähendada lõõpimist. Smuul oskab tabavalt välja
tuua otse rahvuslikku omadust — aidata end norust üle eneseiroonia abil. Näi-
teks käsib Jõnn saata oma parimad mehed — hiidlased — mahamaksule ja
lisab: «Iga jams lõpeb kord, ütles rebane, kui ta nahka võeti.» (Vahel võib
isegi karta, et mõni vaimukus lugejale kaduma läheb, nagu näiteks Manni jutt
süütalastepäevast. Kalendris seda päeva ei märgita ja leeris ka enam ei käida.)
Sõnasõjas sadamaametnikega on Jõnn peal — dirigeerib ju tema, sest tema
maksab. Vastased tantsigu hampelmannidena. Süžee üksikjuhu tagant vilksatab
autori irooniline, igasugust bürokraatiat ja selle kaasõisi tauniv irvpilk.

Põikena tavalisest draamakompositsioonist esineb näidendis kaks Ajaloolise
Tõe etteastet. Smuulile ei piisa dialoogist vahendajana enda ja lugeja vahel:
otseseks pöördumiseks publiku poole kasutab ta kuju, kes ei kuulu tavapärase
tegelaste hulka. Selgitab tema abil prototüübi ja selle elujuhtumiste suhteid näi-
dendi süžee, purustab legendi Rummu Jürist kui sotsiaalsest kangelasest,
õiendab arveid kaasaja käibedramaturgiaga ja meie kirjandusliku keele prude-
riiga. Kaasaja näidend kipub nii meil kui mujal üldse rikkuma draamažanri
konventsionaalseid piire. Ei ole Smuul esimene, kellele pole enda mõtete vahenda-
miseks piisanud draama dialoogist. Mainigem kas või Bernard Shaw'd, kes varus-
tas oma draamad kümnetesse lehekülgedesse ulatuvate eessõnadega ja väitis end
kirjutavat näidendeid selleks, et loetaks nende eessõnu. Täheleb, draama oli
temale illustratsiooniks eessõnast esseele. Ei tarvitse ju võtta puhta kullana iroo-
niaga hiilata armastava iirlase paradokse, ent kindlasti tekkisid ulatuslikud ees-
sõnad soovist pöörduda lugeja poole vahetult, ilma öeldavat dialoogisse põimimata.
Pealegi kui ütelda tahetakse seda, mis kuidagi ei mahu antud teose raamidesse.
Smuuli Ajaloolise Tõe vahelekiilungitest ei tarvitse otsida inglise satiirimeistri

eeskuju või mõjutusi. Kui juba tõmmata draamaajaloolisi paralleele, siis pigem vana-atika komöödia parabaasi esimese osaga. Näidendi tegevus katkes ja koorijuht pöördus publiku poole kirjaniku nimel, kes õiendas arveid võistlejatega, selgitas oma seisukohti ja palus heatahtlikku suhtumist ettekantavasse komöödiasse. Mõned säärased elemendid leiduvad ka Smuuli vahelekiilungites, ent siingi pole juttugi eeskuju matkimisest, sest ega tollane komöödia sarnanenud ju tänapäevasele. Sedastagem vaid, et pole midagi uut päikese all.

Juhan Smuuli järgmine draamateos ei lasknud ennast kaua oodata. Piltideks elust nimetatud «Polkovniku lesk ehk arstid ei tea midagi» on dateeritud Alupkas aprillis 1965. Teos ilmus sama aasta septembri «Loomingus» ja jõudis sügishooajal lavadele. Kuigi Smuuli vastne teos draamažanri traditsioone ignoreerib, kuulub see siiski sinna. «Polkovniku lesk» on ülesehituselt puhtakujulisim karakterkomöödia. Teose minimaalne lavaline tegevus ja vastavate efektide puudumine, piirdumine probleeme sõeluva dialoogiga lähendab teost kõrgkomöödia liigile klassitsistlikus dramaturgias. «Polkovniku leses» on terve süžee-line potents keskendatud peategelase iseloomustamiseks. Teiste tegelaste — nii vaikivate kui sõnaõigusliku Remargi — ülesandeks on pakkuda kõigekülgseid võimalusi tolele daamile enda näitamiseks, õigemini enda paljastamiseks. Taas meenub Kitzberg, kes «Kauka jumalas» lõi draama, mille keskseks kujuks on võimutsev peategelane, keda siis iseloomustatakse suhetes abikaasaga, lastega, töölistega jne. Märdi vastastegelased üritavad end küll maksma panna, kuid hallparuni türanniat ei suuda keegi väärata. Kitzberg on andnud Mogri Märdist rea episoodi, milles see teistele hoope jagab. Smuuli menetlustavad on teised, kuid põhialused on samad: võimutseva peategelase suhtumine kaasinimestesse, mille kaudu joonistub välja tema iseloom. Vaikivatest tegelastest pole lesega võitlejaid, nad on kõik ühel või teisel kombel tema ohvid. Monoloogist kuuleme, et sama ja veel hullemgi saatus on tabanud kõiki, kes talle teele on sattunud. Polkovnikki kaasa arvatud. Monoloogi peateemaks on arstide nõmeduse manamine — see paljude privilegeeritud parasiitide lemmikjutuaine. Jutuvoolusse põimuvad viited lese suhtumisest ka teistesse inimestesse ja nähtustesse, mis osutavad, et too arstide kirstunael pole ainult hüsteeriline ebahaige, vaid ühiskondlikult kahjuliku mentaliteediga tüüp. Tema vaateid väljendavad säärased mõtteavaldused, nagu: «Aga mis sa inimeselt nõuad, kes viiskümmend rubla kuus saab!», «Räägid ja tunned, et su vastas on säärane tunnete piiratus, vaesus, kaunite sõnade mittemõistmine — säärane elu... , kus ei saa mitte midagi olla... Ja tunned, missugune sein on minu ja tema vahel.» Sääraseid karakteriseerivaid mõtteid kuulduh ohtralt. Lese lobisemine riivab ju pisiseiku, aga need on kuigi mitte ohtlikud, siis ometi vastikud kärnad, mis inetavad meie elu. Konstateerime, nagu eespoolgi, et Smuul leiab dramaatilist ka näiliselt vähetähtsatest nähtustest. Lese tüüp pole suur ohtlik pahekandja, küll aga — tegelikkuses vähem grotesksena — levinud inimsuhteid korrumpeeriv kuju, keda tuleb paljastada ning taunides neutraliseerida.

Sootuks tavatu lavakuju on Remark. Ei mäleta säärast tegelast kusagil kohanud olevat. Ta täidab remargi, puhuti aga ka näitejuhi ülesandeid, näitlejaid õpetades: «Tütretütar — loe ja punasta! Punasta sügavamalt, rohkem. Autor on õelnud: näkku ilmub roosipuna.» Kummatigi ei asenda Remark, see «lihaks saanud sõna», toda pärisremarki. Autoril on tulnud nii teiste tegelaste kui ka Remargi enda tegevust juhtida tavaliste kursivis trükitud selgitustega. Ebatavalise uuelaadse tegelaskujuna epateerib ning üllatab Remark vaatajat, lisades lavalist efekti. Ent tal on näidendis täita ka kompositsioonilised ülesanded — tõlgitseda vaikivate jutukaaslaste reageeringuid lese monoloogile. Tavaliselt väljenduvad tegelaste reageeringud dialoogis, monodraamas peab aga keegi või miski teistele suuvoodriks olema. Selleks kasutab kirjanik Remarki ja nii kuulemegi: «Sõbranna mõt-

leb... Kurt vanamees mõtleb... Väimehe mõtetes... tõuseb kadunud polkovnik inimliku, perekondliku ja lahingulise vastupidavuse ning tugevuse sünonüümiks ja ta meenutab kadunut lugupidamise ja soojusega.» Remargi kommentaarid on vältimatud, kui üldse monoloog peab asendama dialoogi. Vastasel korral oleksid kõik vaikijad pantomiimikujud. Lisaks kõigele ilmestavad Remargi repliid emaltki poolt lese karakteristikat. Peale selle kuulub Remargi ülesannete hulka kommenteerida kõneteksti sageli humoristlike kõrvalmärkustega, nagu seda tunneme eriti vanemates näidendites («Küll on lause! Astub nagu tori hobune!»). Ainsa sõnaõigusliku tegelasena lese kõrval saab seda ainult tema teha.

Ja lõpuks Autor. J. Smuulile on aina tavaks olnud astuda lugejaga (aga ka vaatajaga) n.-ö. tuttavlikku, isiklikku kontakti. Näiteks seletab ta «Kihnu Jõnni» esimeses remargis: «Admiral... vestleb oma kapriisse armukesega, kellel pole nime, aga keda me vajame oma lavatüki avaakordide jaoks». Leppigem, kui palju tunneme maailma draamakirjandusest sääraseid nimetuid tegelasi, keda millekski vaja on, aga kui vähe on autoreid, kes seda lugejatele seletama tulevad. Aga Smuul tuleb. Samalt pinnalt pärineb Ajaloolise Tõe kuju ja mitmed siinseal esinevad kõrvalmärkused repliikides. «Polkovniku lese» ebatavaline kompositsioon nagu õigustaks ka autori isiklikku osavõttu lavategevusest. Ja nii ta võtabki sõna mõlema vaatuse alustamiseks ja tüki lõpetamiseks. Smuul teeb seda temale omases pisut laialivalguvas stiilis, mida tunneme tema «Sõgedate külast» kui ka reisikirjeldustest. Sädelevas sõnastuses riivab ta assotsiatsioonide ajel kõnesse tulnud nähtusi. Kõneleb sõnasatelliitidest nende tarvitaja iseloomustamisel, hurjutab tava tüüdata vestluskaaslast oma haiguste lugudega, ironiseerib kirjanduse käibetemaatika üle jne. Teose lõpetuseks informeerib ta lugejat selle tekkeloost. Kus säärase ainestiku piir peaks olema, on «Polkovniku lese» taolise teose puhul määramatu. Aga Autoril on näidendis ka vajalik kompositsiooniline ülesanne. Ta tutvustab tegelasi ja selgitab nende vahekordi lesega, andes seega näidendi ekspositsiooni.

Veel pisut näidendi häälestusest. Polkovniku lesk on Smuuli draamaloomingu satiiriliseim kuju. Ta on loonud pahelisemaidki tegelasi, kuid nii tühist, naeruväärset, õelat ning mürgist parasiiti tal mujal ei leidu. Ja kuna kogu intriig keerleb lese ja ainult lese ümber, siis on kirjaniku hoiak põigeteta irooniline, teose häälestus leevendub haruharva teisi tegelasi riivates või Remargiga tegeldes humoristlikuks. Kirjaniku satiir on nuhtlev, paljastav ning naeruväärstav. See ei ulatu salvava sarkasmini, sest tegelane oma väikluses ei vääri seda. Smuul kõneleb oma teostes mõneti teravamama või leebema ironiaga inimestest, oludest jne. Tavaliselt balansseerib ta koomika, huumori ja satiiri piiril. Nii ühe kui teise varjundi puhul on sõnastus rahvalik, mahlakas, vürtsitatud keskkonnale vastava nalja või vaimukusega. «Polkovniku leses» on Smuuli satiir kuidagi intellektuaalsem, vähem tundetonitatud. Kui kaugemaid võrdlusi tuua, siis läheneks see kõnesolevas näidendis France'i mõistusele-appeleerivale satiirile, sellal kui Smuul muidu mõneski suhtes meenutab Colas Breugnoni lopsakalt mõnusat ütlemisviisi. Aga need olgu ainult vihjed. Stiilieritlusteks pole käesolevas sõnavõtus ruumi.

Eespool märgiti, et Smuul oma «Kihnu Jõnniga» täitis meistrinormi, mis ei tähenda sugugi aga lae saavutamist. «Polkovniku lesk», mõõngem, ei tähista eelmise draamaga võrreldes tõusu. Aga see on huvitav eksperiment, mis laseb ennustada uute niisama julgete otsingute võimalusi tulevikus. Sõandaksin Juhan Smuuli nimetada vahest kõige otsivamaks kujuks meie tänapäeva draamakirjanduses — nii ainestiku valdkonnas kui ka kujunduse alal.

Severjaninit meenutades

Poeedi 80. sünnipäeva puhul

gor Severjaninist (kodanikunimega Igor Vassiljevitsš Lotarev) on laiemal lugejaskonnal nii meil kui ka mujal võrdlemisi ähmane ettekujutus. Nõukogude kirjandusteadlased ei pööranud tema loomingule kaua tähelepanu, pealegi tunti pealiskaudselt luuletaja hilisemat elukäiku Eestis ja tema siin loodud teoseid. Seetõttu on peaaegu pool kirjaniku elust ning loomingust jäänud varju.

Kuni käesoleva aastakümneni mainiti I. Severjanini nime peamiselt seoses dekadentidega oktoobrieeses vene luules. Temas nähti eeskätt egofotoristi, kelle luule on täis erootikat ning salongide parfüümi ja kelle keelepruuk kaldub edvis-tavasse võõrapärasusse. Sellise Severjanini-kontseptsiooni ideoloogilised juured ulatuvad tagasi Esimese maailmasõja järgsesse proletkultlikult lahmivasse kriitikkasse. Omajagu aitasid luuletaja kuju sääraseks madaldada ka tsariaegsed följetonistid, kes kujutasid Severjaninit eeskätt buduaaride ja šampanja laulikuna.

Tegelikult oli poet sellisest banaliseerivast etaloonist kaugelt mitmetahulisem. Viimaste aastate jooksul ongi nõukogude ajakirjanduse veergudel ilmunud rida uurimusi, mis heidavad ka I. Severjanini elutee teisele poolele täiendavat valgust.

Üha rohkem tähelepanu pühendatakse luuletajale samuti vene memuaarikirjanduses, kus objektiivsemalt valgustatakse tema ühiskondlikku hoiakut kahe viimase aastakümne jooksul. Nii näiteks kirjutab V. Roždestvenski: «Aastad, mis Igor Severjanin paguluses elas, on tunduvalt muutnud tema sisemist olemust. Vastupidiselt paljudele apostaatidele suutis ta üsna peatselt mõista oma elu tõsiseimat eksimust ja hakkas tundma suurt igatsust kodumaa järele. Ta astus teravasse opositsiooni emigrantide ringkondadega, mille tõttu sai nende ägeda ostrakismi osaliseks. Selle omapäraselt andeka poeedi luuletused muutusid aastate vältel üha lihtsamaks, loomulikumaks — paljud neist kannavad siirameelse patriotismi pitserit ning neile on omane elav huvi uue Venemaa vastu.»¹

Väljapaistev sõnameister S. Maršak kirjutab oma läkituses noortele luuletajatele: «Mõne aasta eest avaldati meil sama Igor Severjanini pagulaspõlves loodud nukker-lihtsaid, nostalgias läbiimbunud värse. Neid lugedes tunned, et ta «poeside» lopsakas, keigarlik ning maneerlik stiil, mis kubises eneseimetlusest ning enesekiitusest, ei olnud autori jaoks orgaaniline, vaid et luuletaja suutis sellest kergesti vabaneda, nii nagu heidetakse eneselt lavakostüüm, nagu võetakse näolt mask.»²

¹ В. Рождественский, Страницы жизни. Москва, 1962, lk. 143.

² С. Я. Маршак, Молодым поэтам. «Новый мир» 1965, nr. 9, lk. 231.

Eestisse ei sattunud I. Severjanin täiesti juhuslikult. Juba ta isa Vassili Petrovitš Lotarev, kes pärines Vladimirist, sai nooruses kasvatuse ühes Tallinna pansionis, nagu loeme Severjanini autobiograafilisest poemist «Oranži tunni kaste». Samas teoses ja ka värssromaanis «Langev kosk» jutustab luuletaja, et ta oma lapsepõlves suvitas tollal moodsas kuurordis Narva-Jõesuus.

Severjanini elust Eestis, tema kirjanduslikust tegevusest väljaspool Venemaad, tema esinemistest Lääne-Euroopa keskustes teab Nõukogude üldsus esialgu vähe. Eesti vanema põlve kirjandussõpradest võiks nii mõnigi jutustada Severjanini esinemistest Tallinnas, Tartus, Narvas jm. Vähem leidub muidugi neid, kes kuulusid I. Severjanini lähemate tuttavate hulka, kes suhtlesid poeediga intiimsemas ringis.

I. Severjanin elas Toilas, kuid külastas tihti Tartut. Emajõe-linnas asusid «Odamehe» ja V. Bergmanni kirjastus, kelle väljaandel ilmusid mitmed tema raamatud, pealegi oli siin palju kirjandushuvilisi.

Tavaliselt peatus Severjanin Tartu Ülikooli lektori B. Pravdini pool. Boriss Pravdin kirjutas ka ise värssse ja kuulus Severjanini luule palavate austajate hulka. Pravdini juures luges Severjanin oma uusi luuletusi ja jutustas oma loomingulistest plaanidest. B. Pravdini ümber koondusid 30-ndatel aastatel Tartu vene literaadid, teda külastasid ka eesti luuletajad. Tihti toimusid Pravdini kodus kitsamas ringis Severjanini luuleõhtud. Neid kirjanduslikke kohtumisi võib iseloomustada I. Severjanini värssidega:

А вечерами метеола
Нас опьяняла, как вино,
И строфам с легкостью Эола
Кружиться было суждено.

Luuleõhtutel Pravdini kodus meenutas Severjanin oma lapsepõlve Tšerepovetsi linnas, tsiteerides poemi «Oranži tunni kaste»:

Череповец, уездный город,
Над Ягоброй расположен
И в нем, среди косматых бород,
Среди его лохматых жен,
Я прожил три зимы в Реальном,
Всегда считавшимся опальным
За убиение царя
Воспитанником заведенья,
Учась всему и ничему.

Severjanin oli omapärase välimuse ja omapäraste maneeridega. Kasvult pikk, õlgadest lai, koordineerimata liigutustega, ent siiski väga jõuline. Tema väikesed silmad ei mõjunud eriti väljendusrikastena. Vahetevahel tundus ta närvilisena, oli alati valmis vastulöögiks. Kõrvalt vaadates võis näida, nagu ootaks Severjanin kallaletungi, teda oleksid nagu ümbritsenud nähtamatud vaenlased. Aeg-ajalt libises poeedi huulile üleolev, sarkastiline muie. Kuid samal ajal õhkus I. Severjaninist suurt võlu. Võiks öelda, et teda ümbritses eriline fluidum, mis avaldas mõju isegi neile, kes tundsid poeti vähe. Tema võlu pääses maksvusele eriti siis, kui Severjanin luges luulet.

I. Severjanin oli omalaadne luuleinterpreet, kuid samuti andekas jutustaja ja matkija. Nimelt oli poeet võimeline inimesi nõnda jäljendama, et kuulajatel tekkis illusioon, nagu oleks nende ees Severjanini poolt kujutatud isik. Ta suutis esile manada väga erinevaid isiksusi — nägusalt mehelikku Aleksander Blokki,

šamaanihäälega Konstantin Balmonti, Sergei Jesseninilt esitamas oma laulvaid värse, rõkkava häälega Majakovskit, Fjodor Sologubi, Brjusovit, Tsvetajev, Hlebnikovi ja teisi. Võludes esile oma kaasaegseid, viibis luuletaja nagu ise nende hulgas. Ja neil hetkedel oli poeet tõepoolest õnnelik ja kaunis.

Hoopis teist Severjaninilt võis näha kusagil Tallinna või Tartu kohvikus, kuhu kogunes suurem rahvahulk. Siin esines püüdu «näidelda», säilitada kuulsa poeedi Igor Severjanini poos. Ja siis vajus ta keset juttu mõtteisse, tema näole ilmus morn ilme.

Ühel B. Pravdini kodus improviseeritud luuleõhtul esitas Severjanin oma luuletusi Eesti linnadest. Tallinnast kõnelevad värssid:

Блекнут готические здания
И шпили острые — иглой, —
Полуистлевшие преданья,
Останки красоты былой.

И лабиринты узких улиц,
И вид на море из домов

Tartust laulis poeet revolutsioonieelses loomingus:

... О, ты, столетняя крапива,
Нам расскажи про прежний пир,
Про вкус студенческого пива,
Про лязг студенческих папир;

Pagulasaastatel sai talle lähedaseks Narva linn:

Я грежу Нарвой, милой Нарвой,
Я грежу крепостью ее,
Я грежу Нарвой — тихой-старой,
В ней что-то яркое, свое.

Severjanini luulepärandit lehitsedes kohtame üsna sageli eestiainelisi värse. Elas ju poeet pikemat aega Eestis, maalilisel põhjarannikul:

Там блекнут северные зори,
Чьи тоны близки к жемчугам,
И ласково подходит море
К головокружным берегам.

Pühajõgi on andnud isegi pealkirja ühele Severjanini luuletuskogule, kust leiame rohkesti Eesti looduse ilust inspireeritud värse. Kogudes «Pühajõgi» ja «Raudürt» on üheks põhimotiiviks panteistlik ühtesulamine Eesti põhjamaiselt karge loodusega. Kuigi poeet eesti keelt ei vullanud, meeldis talle selle kaunis kõla:

Как нежно слова эстийские
Призывали над леском!

Mitmesse luuletusse (kogus «Haldjas Eiole») on poeet põiminud eestikeelseid sõnu. Näiteks kõlab selle luuletuskogu teise luuletuse algus järgmiselt:

SIREL

Sirel — сирень по эстонски, —
Только вчера расцвела...

Luuletaja üheks muusaks oli tema abikaasa Felissa Kruut, rahvuselt eestlanna, kes on inspireerinud Severjanini armastusluulet:

О, символ Эстии, ребенок — Эсточка,
С тобою молодость познал я вновь!

Samal ajal viis Felissa Kruut Severjanini kontakti Eesti kultuurielu ja eriti luulega. Severjanin kujunes üheks esimeseks eesti luule tutvustajaks vene lugejaskonnale. Tema parimaid tõlkeid on taas avaldatud 1959. a. Moskvas ilmunud eesti luule antoloogias, samuti 1961. a. Leningradis ilmunud valimikus «XIX sajandi eesti luuletajad» ning 1962. a. Moskvas väljaantud Juhan Liivi valikkogus.

Eesti luule vahendajana vene keelde on Severjanin andnud antoloogia «Eesti luuletajad» (1928), Henrik Visnapuu «Amores» (1922) ja «Käoorvik» (1939), Marie Underi kogu «Eelõitseng» (1937) ja kahe A. Ranniti kogu tõlked. Severjanin tundis hästi Marie Underit, kellega ta puutus kokku Tallinnas ja Toilas. Poet suhtles ka August Gailitiga. Lähem ja pikem sõprus sidus teda Visnapuuga, kellele Severjanin on pühendanud luuletusi. «Rondoo Henrik Visnapuule» veidi pinnaliselt mänglevates värssides, kus autor groteskselt ühendab antipoodseid mõis- teid, riimitakse refräänis Visnapuu nimi:

Поэт идет, избрав себе тропу,
Улыбкой отвечая на гоненья;
Пусть критика танцует ки-ка-пу, —

Не в этом ли ее предназначенье?..
Вдыхать ли запах ландыша... клопу?!
— О, женщины! Как чисто вдохновенье
У Виснапу!

H. Visnapuu omakorda on I. Severjaninile pühendanud pikema essee, milles ta poeedi varasemat loomingut küllaltki kriitiliselt analüüsib.³

Samal ajal ei tohi unustada ka Severjanini mõju Esimese maailmasõja järgsele eesti luulele. Selle kohta kirjutab V. Adams: «Kuid tema osa vene-eesti kirjanduslike sidemete rajamisel oli sedavõrd tähelepanav, et käesoleva sajandi 20—30-ndate aastate eesti luule ajalugu ei oleks täielik ega teaduslik, kui ei arvestata ta mõju Henrik Visnapuule ja viimase kaasaegsetele (kuni Juhan Sütisteni).»⁴

Severjanin suhtles teatud kirjanduslike ringkondadega Tartus, samuti mitmete eesti luuletajatega, ent tema vahekorrad vene pagulastega olid liigagi pingelised. Pahatihti needis poeet vene emigrantliku ajakirjanduse pleekinud ilmet:

Из тусклой ревельской газеты,
Тенденциозной и сухой,
Как вы, военные галеты,
А, следственно, плохой
Я узнаю...

³ Henrik Visnapuu, Vanad ja vastsed poeedid. Tartu, 1921.

⁴ В. Т. Адамс, Игорь Северянин в Эстонии. В сборнике «Русско-европейские литературные связи». Москва, 1966, lk. 360.

Uudised, mida niisugusest «allikast» võis uue Venemaa kohta ammutada, olid kõike muud kui rõõmustavad ning tõepärased.

Samuti olid Severjanini muljed Pariisi, Belgradi ja Varssavi vene pagulastest üpris mõrud, nagu võime lugeda ta luuletuste sarjast «Kirjad Pariisist». «Kõikjal vaid viletsad politikaanid,» nentis luuletaja irooniliselt.

Veel kibedamad olid Severjanini kokkupuuted Eestis elunevate vene emigrantidega, keda ta ründas satiiriliste ridadega:

В этой маленькой русской колонии...
Интересы такие мизерные,
Чувства подленькие, лицемерные...

Poeeti vapustas pagulaste täielik ükskõiksus kultuuri vastu:

...Лучше карты, еда и разврат,
Лучше сплетни, интриги и жалобы,
Что давно де войскам не мешало бы
Взять для ваших удобств Петроград.

Üha rohkem hakkasid Severjanini luules kõlama kodumaa teemad, siiras soov mõista uut Venemaad.

Oma viimastel eluaastatel jälgis Igor Severjanin tähelepanelikult nõukogude kirjandust. Talle meeldis N. Zabolotski luule, samuti S. Štšipatšovi, V. Roždestvenski ja V. Šefneri lüürika.

I. Severjaninil oli üsna ulatuslik ja mitmekesine kirjavahetus. 1920–30-ndatel aastatel kuulusid tema korrespondentide hulka Konstantin Balmont, Ivan Bunin, A. Amfiteatrov, V. I. Nemirovitš-Dantšenko, A. Tolstoi, V. Majakovski ning paljud teised tuntud kirjanikud.

Severjanini rohketest sõpradest kõneldes ei saa mööda minna suhetest tema kaugelt sugulase Aleksandra Kollontaiga, mis on mõju avaldanud luuletaja ellusuhtumisele. Severjanini vanema õe Zoja lähima sõbratarina külastas A. Kollontai Peterburis sageli Lotarevide perekonda, kusjuures ta Severjaninile mõndagi jutustas ka V. I. Leninist. Võib-olla andsid just need kõnelused poeedile tõuke luuletuse «Õigluse eest» kirjutamiseks 1918. aastal. See luuletus oli esimesi, mille üks nimekaid vene luuletajaid Leninile pühendas. Sisuliselt käsitleb see Lenini juhtivat osa verise imperialistliku sõja lõpetamisel ja Bresti rahulepingu sõlmimisel.

Kui A. Kollontai diplomaadina 1922. a. oktoobris läbisõidul Helsingis viibis, köitis sealsetest raamatukauplustest ostetud uudiskirjanduse hulgas erilist tähelepanu Severjanini värskest ilmunud värssromaan «Langev kosk». Oslosse jõudes kirjutas A. Kollontai sealt 21. oktoobril 1922 Toilasse I. Severjaninile, et kuigi nad momendil asuvad erinevatel poliitilistel platvormidel, leidub nende minevikus siiski palju ühendavat. Kirja lõpul rõhutab Kollontai: «Mulle on Teie looming kallis, ent kuis ihkaksin ma Teile näidata veel üht elu tahku — valgust ja varju koos sөөstiga tulevikku neil mõõtmatu kõrgetel, kuhu revolutsioon — see suur mässaja — on inimkonna viinud. Just Teie, luuletaja, peaksite kiinduma revolutsiooni võimsasse, jubedasse, ent siiski üllalt kaunisse, karmi ja jõulisse olemusse.»⁵

A. Kollontai ja I. Severjanini kirjavahetus jätkus ka edaspidi. (Teatavasti on luuletaja Kollontaid kujutanud poemis «Oranži tunni kaste» Šura Dovmanto-

⁵ Георгий Петров, Меридианы дружбы. «Москва» 1967, nr. 1, lk. 166–167.

vitši — tema neunime all.) Tõenäoliselt aitas see kirjavahetus poeedil säilitada distantssi kohalike pagulaste suhtes.

Balti riikide astumist Nõukogude Liidu rahvaste vennalikkude perre tervitas I. Severjanin luuletustega, mis ilmusid 1941. a. kevadel väga loetavas ajakirjas «Krasnaja Novj». Nende värsside publitseerimine äratas kirjanduslikus avalikkuses tähelepanu. Kuigi vahepeal Severjanini luuletusi Nõukogude Liidus ei ilmunud, oli tema nimi vanemal generatsioonil siiski meeles. Peatselt sai Severjanin oma luuletustele vastukajaks palju kirju Vene Föderatsioonist, samuti Kiievist, Tbilisist, Bakuust. Neis kirjades avaldasid nõukogude luulesõbrad rõõmu, et poet on elus, et ta nüüd on Nõukogude kodanik.

Pärast 1940. aasta pööret astusid Aleksander Fadejev ja P. Tšagin, tolleaegne Moskva Riikliku Ilukirjanduse Kirjastuse direktor, Severjaniniga kontakti. Moskvas kavatseti avaldada tema luulevalimik, samuti taheti korraldada luuletaja esinemisi Nõukogudemaa suuremates keskustes.

Muidugi tiivustas kõik see Severjaninit, palavalt soovis ta jälle esineda Moskvas, eriti aga oma kodulinna Leningradis.

Sügava liigutusega meenutas Severjanin kord Leningradi: «Hiigellinn Neeva kaldal on olnud paljude minu kirjanduslike võitluste ja võitude tallermaa. Seal oli mul palju siiraid sõpru. See linn tunnustas mind üsna peatselt peale mu astumist loomingulisele teele. Kusagil polnud mul sellist kuulajaskonda kui Neevaäärses linnas. Hästi on mul meeles tormiline aplaus, millega üliõpilased võtsid vastu mu luuletuse «Восторгаюсь тобой, молодежь!»»

Severjanin unistas ajast, mil ta külastab Leningradi. «... Päikesepaistelisel sügispäeval seisatada Neeva kaldal, haarata ühe pilguga selle kordumatu linna ilu. Ning... olla taas noor:

Я снова я, я снова молод,
Я снова весел и влюблен!

Olen kindel, et niipea kui uuesti külastan Leningradi, saan jälle nooreks, olen selline kui endistel aastatel... kuid ilma endiste eksimusteta,» lissas Igor Severjanin mõtlikult.

Kuid Severjanini palav soov näha oma kodulinna ja tutvustada seal oma luulet ei täitunud — takistajaks sai raske südamehaigus, mis tabas luuletajat 1941. a. kevadel. Ei õnnestunud luuletajal ka evakueeruda tagalasse pärast sõja puhkemist...

...Tallinna vene kalmistu vasakpoolse tiiva haudade seas peitub haljas künkake. Lihtsale kivitahvlile on kirjutatud:

ПОЭТ ИГОРЬ СЕВЕРЯНИН
+ 20 XII 1941

Ja alamal kaks rida luuletaja kogust «Klassikalised roosid»:

Как хороши, как свежи будут розы,
Моей страной мне брошенные в гроб!

Ühest revolutsioonipäevade laulust

Uuel turul Tallinnas toimusid 1905. aasta oktoobrikuu 16. päeval traagilised sündmused. Oli alanud poliitiline üldstreik; sel päeval kogunes Lausmanni heinamaale miitingule mitu tuhat töelist, kes saatsid oma delegatsiooni esitama linnavolikogule mitmesuguseid nõudmisi. Lausmanni heinamaalt siirduti kesklinna Uuele turule, kus miiting jätkus. Kui saatkond tagasi jõudis ja oma käigu tulemustest aru andis, ilmus kohale kaks roodu soldateid. Tallinna garnisoni ülema kindral Voronovi käsul tulistasid nad mitu kogupauku miitingust osavõtivate tuhandete inimeste pihta. Uuel turul voolas veri. Surma sai üle 90 inimese, haavatuid oli rohkem kui 200.¹

See vapustav sündmus, samuti mõrvatute matus 20. oktoobril kajastusid tolleaegses ajakirjanduses laialdaselt nii sõnas kui pildis. Paar nädalat pärast Uue turu tragöödiat ilmus «Rahva Lõbulehe» 21. numbris pikem luuletus «Tallinna turul 16. oktoobril langenute mälestuseks», mis kandis sama lehe toimetaja P. Grünfeldti autoriinitsiaale P. Gr.:

Metsa raiutakse — haljast metsa ...
Vanad männad seisvad tõsiselt;
Valus vaatavad nad üles taeva,
Abi ootavad nad ülevalt.

Murupinda kastab vennaveri,
Mis on valand mõrtsukalik kuul,
Kisendab siit üles taeva poole —
Lindgi laulab leinalaulu puul!

Tuhandete suust siin kostab kaebtus,
Kostab üle linna, üle maa.
Valutundmus täidab iga rinda,
Täidab silmi pisaratega.

Õigus, õigus, õigus! Kus sa viibid!?
Oled magama siin jäänud sa?
Kes siin püüdsid vabaduse poole,
Need on pidand süüta surema!

Ärka, õigus! Tõde, tõuse üles!
Juba küllalt oled magand sa!
Sa ei või veel olla maha löödud!
Sina pead, jah, pead veel elama!

¹ H. Moosberg, 1905.—1907. a. revolutsioon Eestis. Tallinn, 1955, lk. 76—77.

Metsa raiutakse — haljast metsa ...
Vanad männad seisvad tõsiselt;
Valus vaatavad nad üles taeva,
Abi ootavad nad ülevalt ...

Metsa raiutakse sellepärast,
Et ka õiguseid siin nõudsid puud,
Mida pääle kohuste neil polnud
Ei nad tahtnud tõesti mingit muud.

Metsa raiutakse sellepärast,
Et ta vara oli mühamas
Ja et oma rõõmsa mühinaga
Kõik siin unekaisust äratas ...

Metsa raiutakse sellepärast,
Et ta juba valjult mühises,
Et ju öösel, pimedas, ta julges
Laulda päikesest ja priiusest! ...

Nüüd on tõusnud vabadusepäike —
Hellal ilul ilmus taeva ta,
Aga langenute elukäike
Uuendada enam ta ei saa!

Metsa raiutakse, aga seemned
Varisesid vaikselt mullasse,
Ja säält tulevikus uue jõuga
Uued puud kord tõusvad kalmule.

Vabaduse ohvritele nemad
Mühisevad viisil vägeval
Auu ja kiitust! Tapjatele aga
Igavesti põlgtust laulavad!

Olgu muld teil kerge, minu vennad!
Hingake, mu õed, rahuga!
Teie mälestus ja teie aade
Jäävad igavesti elama!

Luuletaja on loonud Uue turu sündmustest sügavalt mõjuva poeetilise pildi. Selle allegooriline kujundlikkus väljendab kõnekalt autori hukkamõistu veretöö kordasaatjaile, kaastunnet süütult langenute vastu, kindlat veendumust, et vabadusaadet ei saa kunagi hävitada. Kogu luuletust kandvaks elamuslikuks teljeks on sümboolne pilt halja metsa raiumisest. Ligikaudu pooltes salmides korduv-varieeruv metsaraiumise motiiv annab luuletusele erilise kõlajõu.

Nagu käesolevate ridade autor on selgitanud, pärineb see raiutava metsa sisusügav poeetiline motiiv vene poetessi Glafira Galina luuletusest «Лес рубят».

Лес рубят ... Молодой, еще зеленый лес!
А сосны старые, задумавшись угрюмо,
И полные неразрешимой думой,
Печальные, глядят в немую даль небес.

Лес рубят; оттого ль, что рано он шумел,
Что песней радостной своей будил природу,
Что молодой листвой он слишком рано пел
Про солнце леное, про счастье, про свободу.

Лес рубят... Но земля укроет семена:
Пройдут года и мощной жизни силой
Поднимется борцов зеленая стена
И зашумит она над братскою могилой!²

Käesoleva sajandi algul paari luuletuskoguga esinenud G. Galina (1873—1942(?); G. Einerlingi pseudonüüm) tagasihoidlikus loomingus on nimetatud luuletusel silmapaistev koht. See on kirjutatud protestiks repressioonide vastu, millega tsaarivalitsus maha surus revolutsiooniliselt meelestatud üliõpilaste rahutusi. 1901. aasta 4. märtsil toimus Peterburis üliõpilaste revolutsiooniline demonstratsioon. Selle eelõhtul esineski noor poetess G. Galina oma elamusliku luuletusega Peterburi Kirjanike Liidus, kus kuulajate hulgas viibisid ka M. Gorki, V. G. Korolenko, D. N. Mamin-Sibirjak, K. S. Stanislavski jt. Levides kuni 1905. aastani anonüümselt pörandaalustes ja piiritagustes sotsiaaldemokraatlikes väljaannetes, muutus luuletus kiiresti populaarseks.³ Nähtavasti sel teel sattus luuletus ka P. Grünfeldti kätte, kes selle luuletuse põhimotiivi mõnevõrra kohandatuna ära kasutas oma luuletuse esimeses (see kordub kuuenda salmina), kaheksandas, üheksandas ja üheteistkümnendas salmis.

P. Grünfeldti luuletus levis samuti võrdlemisi laialt. «Rahva Lõbulehe» numbrit, milles luuletus esines, trükiti kaks korda, kummalgi korral 4000 eksemplaris. Lisaks sellele anti 16. oktoobri sündmuse kajastav «Rahva Lõbulehe» materjal veel kaks korda välja äratrukina — brošüürina «Verepäevad Tallinnas», kokku 6000 eksemplaris. Viimase trüki 3000 eksemplari pani tšensor 700 aresti alla, kuid 1906. aastal müüdi needki peale tülikaid sekeldusi lõpuks ära.⁴ Autoril ja «Rahva Lõbulehe» väljaandjatel tuli luuletuse pärast vastust anda ka Tallinna Ringkonnakohtus, kus nad siiski õigeks mõisteti.⁵

Nii läks P. Grünfeldti luuletus lühikese aja jooksul rahva hulka selle aja oludes silmapaistvalt suures tiraažis — 14 000 trükitud eksemplaris. On andmeid, et seda trükiti veel ka laululehena või postkaardina.⁶ Peagi hakkas luuletus levima ka lauluna (viisil «Mets ja maa nüüd hingab unerahus»). Laul sai üldtuntuks ning levis ühtlasi anonüümsena suust suhu või ärakirjutusena ühest käsikirjalisest laulikust teise, tehes läbi teatava folkloriseerumisprotsessi. Teda on koguni nimetatud «üheks kõige väljendusrikkamaks rahvalauluks 1905. aastast».⁷ Praegu säilinud üleskirjutused (ca kümnekond teksti, kuid laulu tegelik levik rahva hulgas oli muidugi märksa ulatuslikum) kõnelevad ennekõike vähesest sõnastuse varieerimisest (*tõusis pro ilmus, hulub pro laulab, mõnda pro mingit, hingage nüüd vaikse rahuga pro hingake, mu õed, rahuga jne.*) ja laulu kohatisest lühenemisest (üks 1906. a. laulikuse kirjutatud teisend näit. ter-

² Перед рассветом. Сборник революционных песен и стихотворений. Москва, 1920, lk. 44. Мõnevõrra muudetud sõnastuses kogumikus «Революционная поэзия (1890—1917)». Ленинград, 1954, lk. 508.

³ Революционная поэзия (1890—1917). Ленинград, 1954, lk. 597.

⁴ P. Grünfeldt, Minevikku jälgimas. Tallinn, 1923, lk. 66.

⁵ Sealsamas, lk. 67.

⁶ J. Pöögelmanni ja A. Vaarmani teadetel.

⁷ «Rahva Hääl» 22. XII 1955.

velt nelja salmi⁸, teine ühe salmi võrra⁹). Trükis on luuletus hiljem ilmunud veel paaril korral.¹⁰

Kuid P. Grünfeldt polnud G. Galina populaarse luuletuse ainsaks vahendajaks eesti keelde. Praegu teadaolevatel andmetel on luuletuse tõlge ilmunud kahel korral. Esimene neist 1906. a. «Teataja» kalendris pealkirjaga «Mets langes»¹¹:

Mets langes! roheline kasvav mets...
Veel harvad kuused seisvad reas,
Kui tume aim — on kohin nende seas,
Kui trotsiv palve tumma taeva poole.
Mets langes, — et ta vara kohas,
Et vara hoogu andis hoole:
Kus kevadet ja päikest süda ihkas.
Kus vabam algaks aeg, mis võimus vihkas!
Mets langes, — maapind põuue peitis seemne,
Mis siginevas pinnas tärkab, kasvab
Ja uuest' võrsub roheline mets —
Ta langenute haul kohab — valvab...

Pealkirja alla on märgitud: «Maksim Gorki ainetel». Luuletuse omistamine Gorkile on hõlpsalt seletatav. Nagu teada, levis G. Galina luuletus anonüümselt, sisult aga oli ta gorkilikult revolutsioonilis-romantiline, liiati oli M. Gorki tollal eriti populaarne.

Kes võiks aga peituda tõlke all seisva initsiaali «P» taga? Mõte langeb otsekohe H. Pöögelmännile, kes teatavasti 1905. a. novembris oli uuesti «Teataja» toimetuses tööle asunud. Dokumentaalseid tõestusi Pöögelmänni autorsuse kohta pole seni õnnestunud leida. Praeguse ni pole ka kindlaks tehtud, et H. Pöögelmänn oleks kasutanud nimemärki «P». Ent ometi on raske selle luuletuse tõlkijaks peale Pöögelmänni arvata kedagi teist «Teataja» enda või sellele lähedastest ringkondadest, kust «Teataja» kalendri kaastöölised esmajoones tuleks otsida. Tundub, et luuletuse «Mets langes» paljukõnelev sümbolne looduspilt võis eelkõige südamelähedane olla just H. Pöögelmännile, kelle enda luulesse tuleb 1904. aastast alates uus elutunnetus, revolutsiooniline maailmavaade ja esinevad allegoorilised kujundid lähenevast revolutsioonist laulmisel.¹² Pole tähtsusetu ka Pöögelmänni huvi M. Gorki revolutsioonilis-pateetiliste luuletuste vastu (näit. Gorki «Laul Tormikotkast» ainetel kirjutatud «Kotkas ja roomaja» 1904. a.). Pöögelmänni poolt näib rääkivat ka see, et «Mets langes» 6. rida on tõlgitud järgmiselt:

Et vara hoogu andis hoole

Originaal («что песней радостной своей будил природу») otseselt sellist tõlget ei tingiks. Küll aga leiame Pöögelmänni 1904. a. dateeritud luuletusest «Kevadetuuled»¹³ samasuguse kujundi:

nad sõuavad tasa ja raskelt,
ja hoog nagu teed küsiks hoolt

⁸ RKM II 114, 209/11 (14) Rapla.

⁹ RKM II 136, 407/10 (59) V.-Maarja.

¹⁰ Eesti luuleilm. Täielikum kogu eesti luuletusi. Välja andnud Auguste Kaarna-Tartu, 1913, lk. 705—706; «Proletaarne revolutsioon Eestis» nr. 10, 1931, lk. 19.

¹¹ «Teataja» kalender 1906, lk. 64; äratrükina raamatus «Punasilt päivilt» [1908], lk. 64.

¹² H. Pöögelmänn, Luuletused. Tallinn, 1957, lk. 10.

¹³ Sealsamas, lk. 59.

Kuid kiiresti kasvab neil kangus,
hoog hoogu kui õhutaks veel.

Et tegemist on küllaltki iseloomuliku ja harukordse väljendusega, mis Pöögelmanni enda luules korduvalt esineb, näib see toetavat oletust Pöögelmannist kui tõlkijast.

G. Galina luuletuse tõlge, samuti pealkirjaga «Mets langes», on ilmunud veel 1910. aastal.¹⁴ See on viis värssi pikem originaalist ja kannab allkirja «G. Galina ainetel A. Soon». Et varasem tõlge pole A. Soonile tundmatu olnud, sellest kõneleb mõningane sarnasus sõnastuses («Mets langes, — noor, roheline mets.../ Veel vanad männad seisvad mures, / Pilk tume ja valu südames, — / Nad vaatvad tumma taeva poole...»). Eelmises tõlkes esinev iseloomulik värsirida «et vara hoogu andis hoole» kõlab siin «ja vara lõppu tõi ta ööle».

Nii sai G. Galina populaarne luuletus eesti lugejale tuttavaks mitme tõlke kaudu ning mõjutas ühe populaarseks muutunud revolutsiooniainelise luuletuselaulu sündi.

¹⁴ Ulak. Jõulu-kuul 1910. aastal. «Sakala» ja «Meie Kodumaa» naljaosa.

Antikangelase romaan

Inimese ja ühiskonna vahekord on probleem, mis püsib juba aastaid kogu maailma kirjanduses ja filmikunstis aktuaalsena ja mille osatähtsus ilmselt veelgi kasvab. Nii ajaloo kui ka vahetus kaasajas on sellel tendentsil hästi konkreetne taust. Minevikus kõigepealt muidugi fašism ja selle meeletud kuriteod, inimeste niisugune hävitamine ja mõnitamine inimeste poolt, mis juba paarkümmend aastat hiljem ületab inimliku kujutlusvõime piirid. Rääkimata sellest, et meile pole kaugeltki selge, kuidas niisugused hirmu- ja hävitusüsteemid luuakse, olgu peale et oleme vaadanud Rommi «Tavalist fašismi» ja Kramerit «Nürnbergi protsessi» ning lugenud raamatuid, milles otsitakse vastust samale küsimusele. Olevikus ja tulevikus uued ohud senistele lisaks: purustusvahendite valmistamise niisugune progress, mis lubab väikesel grupil või koguni üksikisikul esile kutsuda tohutuid katastroofo.

Kõige selle kajastus kunstis on küllaltki vastuoluline, esimesel pilgul mõneti isegi paradoksaalne. Süsteemid, ideoloogiad ja riigid põrkavad kokku ning miljonid inimesed hukuvad, muudetakse füüsiliselt ja vaimselt santsideks, jäetakse ilma kõige tavalisemast inimlikust õnnest. Kui aga orkaan vaibub ja hakatakse selgitama selle tekkelugu ning otsima võimalusi selle kordumise vältimiseks, jõutakse ikka ja jälle välja üksikisiku ja tema vastutuse juurde. Kui sina ei oleks täitnud ühtegi halba käsku, kui inimesed sinu ümber oleksid talitanud nõndasamuti, ei oleks olnud koonduslaagreid, geto- sid ega muud selletaolist — niisugune on moraal. Tahtmatult pead siin kü-

sima: on see idealism, mis peab aitama lahendada lahendamatu probleemi? Materialistlik ühiskonnaõpetus teab ju hästi, et ühiskonna areng ei kujune juhuslikkustest, et klassiühiskonna vapustused on seaduspärase iseloomuga, et Esimese maailmasõja koleduste põhjuseks ei olnud mitte ertshertsog Ferdinandit tapmine, vaid imperialismi- staadiumi jõudnud kapitalistliku maailmasüsteemi vastuolud. Missugune roll jääb siin üle inimesele ja tema vastutusele?

Sotsialistliku korra olemasolu peaks ometi lubama tagasi lükata idealismi- kahtlustused nende raamatute puhul, mis suurte ühiskondlike vapustuste materjali põhjal apelleerivad üksikisiku ja tema vastutuse poole. Ajalugu teab ja inimesed mäletavad, et kõrvalekal- dumised, eksimised inimlike printsiipide vastu ei ole siingi võimatud. Laialt haarava süsteemina on toimunud Lapeteuste ja Urmetite kasvatamine, kel- lele dogma ja käsutäitmine on tähtsa- mad eetilistest printsiipidest. Kuid kõi- gel sellel pole põhimõttelise paratama- tuse pitselit. Mida on siis vaja? Igaüks peab suutma ühiskonna asjades küpselt ja kriitiliselt kaasa mõelda, õiged eeti- lised põhimõtted aga peavad ühiskon- nas juurduma ja seda valitsema nii- suguse reaalsusena, et kellelgi ei tule meelde neid rikkuda, kui vägevalt siis ka poleks argumenteeritud dema- googia, mis selleks üles kutsub. Kui me niisuguse teadlikkuseastme saavu- tamist — kas või printsiibiski — ei usu, ei ole muidugi väärtust ka raamatutel, mis kutsuvad inimesi üles iga oma teo- eest ise vastutama.

Need laialiekslevad mõttekäigud on

nii või teisiti seotud R. Kaugveri uue romaaniga «Nelikümmend küünalt»¹. Mõtet, et inimene vastutab ühiskonnas ise kõikide oma tegude eest, et tema eetilised põhimõtted peavad tugevamad olema igast käsust ja sundusest, rõhutab autor veel ümbrispaberil lisatud saatesõnadega, nii nagu raamat Jean-Jacques Rousseau' tsitaadi läbi sellega ka algab. Autorimärkus ümbrisel on mõistagi kirjutatud pärast romaani valmimist, kuid sisuliselt sobib see ehk rohkem kirjaniku ühte lähtekohta tutvustama kui teose kokkuvõtteks. Raamat on avaram, inimese vastutuse probleem on selles üks olulisemaid, kuid mitte ainuke oluline. Kõige selgemini tuleb see ilmsiks romaani lõpposas. Villem Alavainu karjäär asetab sisulise raskuspunkti ümber hoopis uute probleemide piirkonda. Inimlikud ja ühiskondlikud väärtused lõplikult silmist kaotanud Alavainust saab kaksikule elav inimene, «kes mõistusega taipab meie ühiskonna paratamatut üleolekut ja siis ka vastavalt toimib». Ta töötab püüdliselt, muretseb iga võimaliku pleki ja plekikese pärast oma reputatsioonil, on poliitiliselt lojaalne nõukogude korra suhtes. Samal ajal elab ta aga vaadete järgi, mis on eelnevaga põhimõtteliselt täiesti ühendamatud, tegelikult ometi kasutatavad: selles näruses maailmas peab igaüks hoolitsema iseenda eest ja on igaühe enda asi, missuguseid vahendeid ja võimalusi ta selleks leiab.

Kunstiliselt veenvuselt on romaani lõpposa tagasihoidlikum, kuid kohane ja tõusiku tüüp ning temaga seotud ühiskondlikud probleemid on liiga tõsised selleks, et nendest lihtsalt üle lugeda. See on osa möödunud aastate pärandi küsimusest, mida Kaugver varemgi on huvitavalt esitanud (Jürikivi romaanis «Seitsmendas läänes»). Seekord teeb ta seda hoopis uuest aspektist. Ja mitte ainult see. Romaan näitab, kuidas toimib ideaalideta inimene

meie ühiskonnas. Ei ole eriti tähtis, kas Alavainu tee edule on igas detailis veenvalt esitatud, võimalik on see kindlasti. Niisamuti nagu tema karjääri eellugugi ei ole ainuvõimalik, vaid ainult üks mitmetest. Alavainu ja temataoliste osast ühiskonnas, eriti nende tekkimise põhjustest on aga ühiskonnal vaja endale aru anda.

R. Kaugveri n.-ö. põhimõtteline vaatenurk inimese ja ühiskonna probleemile lähenemisel on traditsioonipärane: kõik algab inimesest, tema vastutusest. Uudne on aga materjal, mille kaudu seda tehakse. Romaan avardab sissevaadet Teise maailmasõja ja Suure Isamaasõja aastatesse eesti rahva elus, ja üsna tunduvalt. Eriti faktoloogia, aga ka probleemide poolest. Suurelt jaolt on viimased esitatud sündmustes ja olukordades olemas n.-ö. embrüonaalsel kujul, analüüsivõimalusena, mille kaudu võib jõuda rahva ajaloo, eriti aga esimese nõukogude aasta aegse «kõige nooremate täiskasvanute» sugupõlve mitmete oluliste probleemide juurde. Villem Alavainu puudus nondes keerulistes sündmustes orienteerumiseks maailmavaade, oli ainult maailmavaate puudumisest tingitud käitumisloogika. Kas või sellest lihtsast tõsiasiast hargneb mitmeid küsimusi, millele vastamisel on printsiipiaalsemgi tähtsus. Sest kas ei ole nii, et inimese vastutavusest saab täies ulatuses ja täiesti reaalselt kõnelda ikkagi alles selles ühiskonnas, kus on olemas tingimused ja eeldused vastutuse tekkimiseks?

R. Kaugveri uus romaan on esitatud peategelase meenutusena oma elust, ning tõsi on, et Villem Alavainu pilk haarab ümbritsevat küllaltki kitsalt. Niisugune on kord juba olnud selle raamatu plaan. Villem Alavain ei ole liiaks juurdlev inimene ning romaan on tihe eeskätt oma lakoonilise, sirgjoonelise kompositsiooni ning informatsioonirikka ja põneva süžeeaga. Autori oskus hästi loetavalt kirjutada ei ole uudis. Küll on aga märgata, et üldiselt ei jätku jutustajal sügavamat pilku inimeste ja nende vahekordade

¹ Raimond Kaugver: «Nelikümmend küünalt». Romaan. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 248 lk. Hind 62 kop.

nagemiseks. Muidugi: kõik, mis selles raamatus on, on Villem Alavainu meenuetus — tema kogemused, tema arusaamine maailmast ja inimestest. Nii viisi näeb maailma inimene, kes inimest ei usu. Seesama lihtne fakt asetab vormiliselt-loogiliselt kaitsekilbi kõigi võimalike etteheidete teele, mida võidaks esitada inimkujutuse pealiskaudsuse või ühekülgse kohta. Aga ei tee viimast muidugi olematuks.

Eelnevaga seoses on vaja peatuda ühel üldisemal probleemil, mis vaatab vastu sellest, aga ka kirjaniku eelmistest raamatutest. Usun küll, et «Nelikümmend küünalt» on Kaugveri senistest romaanidest kõige tugevam: sisukam, eluehtsam, oma paremas osas ka teostuselt toekam. On aga üks oluline põhjus, mis ei luba siin kõnelda uuest, kõrgemast tasemest autori loomingu. Tundub küll nii, et probleemide probleemiks kirjaniku loomingu eneseteostamise teel näib kujunevat inimesekontseptsioon, see, kuidas ta tunneb, mõistab ja kujutab inimest. Kaugveri eelmiste romaanide puhul on mitmel korral ette heidetud karakterite hõredust, inimvahekordade veenvusetä esitamist, üldse pealiskaudsust inimese kujutamisel. Kui kõiki neid kordumisi vaadelda üldistavas plaanis, kas ei selgu siis, et psühholoogiliselt hõre väljamõeldis on ainult pool häda. Teine osa sellest, sugugi mitte vähem tähtis, on soojemate, n-ö. inimlike toonide ebakindlus — et mitte ütelda puudumine — autori paletil. Silmitsegem veel kord ilma ja inimesi Villem Alavainu ümber: kõle on. Nii kõle, et võib tõemeeli hakata mõtlema, nagu oleks kõik, mis Villemiga toimus, juba algusest peale vältimatu ja paratamatu. Et teistsiti ei oleks tal võinudki minna, et teistsiti ei saagi inimesel selles maailmas minna. Olgu viimased mõttekäigud pealegi liialdatud, aga jääb ikkagi reaalne oht, et süüdistusakt inimlikule ükskõiksusele, argusele, nahahoidmise-mentali-teedile võib ühekülgse inimkujutuse tõttu kaotada palju oma veenvusest. Vanemate armastusest jääb laps peaaegu et ilma — vähemalt ei oska Ala-

vain tagasi vaadates näha, et tal oleks lapsepõlvest olnud midagi väärtuslikku edaspidiseks kaasa võtta. Sealt aga peab ju tulema nii palju. Naise armastust õpib ta tundma tühise ja rikutud Diana kaudu ning talle näib jäävat alatiseks teadmata ja tundmata, et mehe ja naise vahel võib olla ka niisugust lähedust, mille trumbiks ei ole seksuaalsus. Ei ole sõpru — koolipõlves lihtsalt ei ole ja hiljem ei saagi olla, nii nuripidi on kõik läinud. Poolvend Jaanist kuuleme kui toredast poisist — aga täiskasvanumates aastates ainult kuuleme. On Harri Koomand ja grusiinlane Šengelaja, inimesed, kellele idee jääb pühaks ka kõige alandavates katsumustes. Karakteritena ei hakka nad aga üldpildis kuigi tõsiselt kaasa kõnelema. Heledamaks episoodiks jääb Soome — Maire-Kaarina ja tema isatalu, kus näikse nagu elavat märgatavalt rõõmsamad ning rahulikumad inimesed kui need, kellega Villemil seni oli tegemist olnud.

Seda kõike ei ole räägitud hoopiski mitte selleks, et autorit noomida mingite kujuteldavate valguse ja varju tasakaalustamise eeskirjade rikkumise pärast. Villem Alavainu raamat ei saa nagoni olla lõbus ega hele. Jutt on inimliku panoraami ulatuvusest ja sügavusest. Mispoolest viimane tähtis on, seda ei ole vist tarvis korrata.

Kui neljakümnene Alavain võiks oma noorust meenutades leida seal ka heledamaid motiive — ja miks ta ei võiks, kui lähtekoht oleks natuke avaram —, kas ei toimuks siis oma senisele elule kriipsu allatõmbamine hoopis valusama peetumusega, kas ei oleks siis põhjendatum Villemi mõte sellest, et midagi väga olulist on igaveseks kaotatud? Kujutuspiilt valguse ja varju piiril balansseerivast poisikesest on suurepäraselt leitud, aga kas raamat tervikuna suudab sellele ikka küllalt sisu anda?

Ühele teisele üldisemale loomisprobleemile osutab «Nelikümmend küünalt» selgemini kui kirjaniku varasemad romaanid. Nagu vist iga ulatuslikuma teose puhul on ka siin kasutatud

mitmesuguse «ehtsusega» algmaterjali. Valmisteeses ei tohiks need tootmisviisi iseärasused hoopiski mitte nii märgata-
vad olla — ei tohiks öieti hoopiski
mitte nähtavad olla. Raamatu tuge-
vama ja veenvama osa moodustavad
Soome- ja Siberi-peatükid. Neid luge-
des on tunda, kui kindlalt on autor toe-
tunud sellele, mis tõesti on olnud, mida
ta täpselt teab. Romaani algul ja lõpp-
osas ei ole kaugeltki samasugust veen-
vust — mõttekujutusele toetuvast ei ole
autor tugev, selles osas jääb palju «ligi-
lähedaseks». Alavainu kalestumine ja
taandareng läheb laagri-peatükkidest
katkematu protsessina hilisematesse
«tõusuaastatesse», ja kui miski selle
arengujoone terviklikkust rikub, siis
literatuursuse tugevad märgid peatük-

kides, mis esitavad Alavainu karjääri-
redeli pulkadel turnimas. Peatükkide
püantmotiivid on siingi valitud dra-
maatilised, aga nende mõju on hoopis
väiksem. Ei ole enam varasemat eht-
susl karakterites ega situatsioonides, ei
ole kordumatust.

R. Kaugveri «Nelikümmend küünalt»
kannab teatud kunstilise lõpetatuse
märke nähtavamalt kui teised seni il-
munud võistlusromaanid. Uudse ja elu-
lise aine ja sellesse kätetud problee-
mide poolest tõuseb see raamat aga
kirjanduspildis tugevasti esile, erutab
meeli, normaliseerib suhtumisi, aktua-
liseerib teemasid, mis vajavad edas-
pidigi kirjanike tähelepanu.

Ü. Tonts

Kersti Merilaasi optimism

Kersti Merilaasi «Kevadiste koplite»¹
vastuvõtt kirjasonas on olnud heataht-
lik. Tõsi, oma austusavaldusi on välja
öeldud mitmeti. Ainult ühes on oldud
enam-vähem üksmeelne — kogu opti-
mistlikuks, elujaatavaks luuleraamatuks
nimetades.

Seda on ta kindlasti. Rohkem kui
«Rannapääsuke». Ka on «Rannapääsu-
kese» ja «Kevadiste koplite» ilmumise
vaheline loominguiline ilmastik poetessi
luulele olnud mitmeti soodsam kui
«Rannapääsukese» (1962) ja «Maantee
tuulte» (1937) vahele jäänud ajajärk.
Nagu see on olnud viljastavam kogu
eesti nõukogude luule arengule. «Ran-
napääsukest» eraldas eelmisest kogust
kakskümmend viis aastat, viimaseid
luuleraamatuid teineteisest neli. Meie
luule pole viimastel aastatel rikastu-
nud üksnes uute annete, vastsete de-
bütantide arvel, vaid samuti meie
poeesiasse taas tagasitulnute arvel.
Kersti Merilaasi kaks viimast luuletus-
kogu, tema aktiivne taasosavõtt vii-
maste aastate loomisprotsessist on too-
nud poeesiasse nähtavalt isikupärase

temperamendi, oma karakteri, oma
kerstimerilaasliku luulesõna.

Me oleme kõik ja alati kas optimis-
tid või pessimistid. «Kevadised kop-
lid» esindab optimismi, seda on nime-
tatud koguni mulluse luuleaasta kõige
optimistlikumaks luuleraamatuks. Aga
ka optimismi saab interpreteerida mit-
meti, sest optimism ise on mitmenäo-
line. Ei ole midagi vastutustundetumat
kui muretus, argiraskustest ning ajastu
probleemidest möödavaatamine või
nende väiksemaks vaatamine. Kersti
Merilaas on elurõõmus, elujanuline,
elujaatav, iga kevadega taas kaasami-
neja. «Elagu hetke rõõm!» hüüab ta
uue kogu ava- ja nimiluletuses, «mis
õnn on hüpata ja hingata.» Et kohe
lisada — «kui pole kapla kaelas, jalus
kammitsat». Poetessi süda on noor ja
aldis, aga mõistus kogenud: kevad küll,
üks talv on taga — aga teine tulekul.

Ja kuigi —

siiski —

ikkagi

üks kevad käes — ja tuhandeid veel
ees.

¹ Kersti Merilaas: «Kevadised
koplid». Kirjastus «Eesti Raamat»,
Tallinn, 1966. 88 lk. Hind 35 kop.

Jah, omavoli ja vägivald-
l arahoid-
miseks oleme kohustatud kõik

valvel olema, oma valvsust mitte uinutama ega suigutada laskma, ka siis, kui kaigas pihust on pandud. Aga poetessile selle eest muretust ette heita, et ta seina najal konutavale kaikale sellenimelise luuletuse lõpuvärsides üleemeelikus ilku-mishoos ninaprilli näitab, oleks ülekohtune. Tuleb lugeda ka eelmist stroofi. Tõepoolest, poetess lausa õrritab oma suure optimismiga seda seina äärde jäetud (unustatud) nuiat. Aga naeravad üksnes julged, kes usuvad, et nemad ja nende rahvas on suuremad kui nende saatus. Tsiteerigem Juhan Smuulji Antarktise-reisi päevikut: «Kõige halvem kirjandus on haletsev kirjandus.»

«Kevadised koplid» on tervik, sisukorra mitmenäolisusest hoolimata. Seda peab Kersti Merilaasi kogu puhul eriti rõhutama. Luuletuskogu üht värsseiteervikut tuleb kuulutada koos teistega — nimiluuletust ja «Kaigast» «Haavapakku» ja «Intervjuuga», «Anemoone» ja «Pilvealust päikest» «Hommikvõimlemisega».

«Olgu rõõmus me laul, / kaja voorelt voorele veerlev!» — «Aga õuel on haavapak / ja eit ei saa sellest jagu.» Elu ja luule üks pool, ning teine pool. Vanasõna ütleb: parem naerja silma vaadata kui nutjale. Ja elukogemus kinnitab enamasti sama. Aga Kersti Merilaasile algab ühiskond üksikimesest, kodumaa kodukasest ja mure inimühiskonna pärast murest iga üksiku inimese pärast. Tema tõde algab Mägiste Mardist, kes on Kersti Merilaasi luule lähte-, aga ka lõpp-punkt, tollest nimelisest ja nähtavast põldude kuningast, kes pole sugugi ainult see, kellenat isikupärase karakterina poetessi luules esineb ja kelle iseloomustamisel on retsensendid eri meelt avaldanud — on ta konkreetne kuju või siis midagi autori teisiku taolist. Mägiste Mart on äraseletatult mees omal kohal. Luuletaja teeb kummarduse põldude kuningale, kui ta on tubli põllumees, aga ka tänavapühkijale, kui ta on hoolas tänavapühkija, ning ministrile, kui ta on mees omal kohal («Hommikvõimlemi-

ne»). Selles mõttes võiks Mägiste Mart väga hästi olla ka tänavapühkija, minister või luuletaja.

See oli tõsine tee, mida mööda poetessil kunagi emaga tuli astuda, mida mööda meie eelkäijatel minevikus on tulnud edasi rühkida, elu edasi võidelda, tõsine nagu elu kunagi, nii tõsine, et luuletajal seda meenutades nüüdki valus on. Aga sealtki leiab poetess oma mälestuste hõbedumeis anemoonid («Anemoonid»). Ükski õõ ei ole ilma täheta.

Enam käekõrvalt iseseisvaks kasvanud poetessi tänasest murest räägib «Pilvealune päike». Luuletaja ei küsi niisama suusoojaks: «Ei tea, kui palju uraani / mu koduküla peale on arvestatud?» Ja mitte juhuslik pole ka sellele järgnev kaksikvärs just siinsamas kõrval.

Vaikus... Rohutirtsude sirin...
Luuletajad jätkavad oma lohufuslaule.

Niisuguses naabruses on luuletaja küsimise mure veelgi suurem. Aga luuletuse lõpul, tundub, on poetess endaga vastuollu läinud.

Siiski — olgem optimistid!
«Seda ma olengi,» ütles Mägiste Mart, lirtsatades läbi hammaste, «mis muud jääb mul üle.»

Ei, lohutusalõpp see pole, sest eelnevat sellega ei lohuta, aga resignatsioon küll, allaandmine küll. «Mis muud jääb mul üle.» Seda enam, et tegemist pole üksnes poetessi, vaid kogu tänase inimkonna ängistusega, kogu inimühiskonna õuel oleva haavapakuga.

Siin kuskil on Kersti Merilaasi optimism jõudnud tsooni, kus see muutub iseenese vastandiks.

Kersti Merilaas on ennekõike lüürik ja ennekõike emotsionaalne, ning alles seejärel mediteerija. Tema luulest saadav informatsioon on eelkõige emotsionaalne informatsioon, tema maailma ja inimeste nägemine ennekõike meeolude baromeeter. «Pilvealusepäikese» Mägiste Mardi kõikuma löö-

nud kindlustunne on selle maailma peegeldus, kus Mägiste Mart ja Kersti Merilaas elavad. Niisamuti nagu on selle äreva maailma kajastuseks luuletused «Sõjatüdimus» ja «Järv — tare taga...».

Luuletuskogu lõpeb «Pillimeestega», aga võinuks lõppeda ka «Hommikvõimlemisega», millel on muide eesti nõukogude poeesias lähedane paralleel Paul Rummo «Jaagu ja taadi» näol. Mõlemaid kohustavad elu ja luule ala-

liseks virgeks jääma. «Veel paar-kolm kompromissi — / ja süda rasvub» hoiatab Kersti Merilaas, ning asetab sellele vastu kohustuse olla alati erk, alaliselt uut vastu võtta ja luua suutev. Mitte minna kompromissile, vaid olla võitleja. Mitte samastuda, vaid pidevalt teiseneda.

See lubab lugejat poetessigi suhtes optimistiks jääda.

E. Mallene

Panoraam populaarsest sõnameistrist

Tänapäeval kõigis põlistes kultuurriikides täheldatav kirjanduslooliste publikatsioonide ja uurimuste hoogne kvantitatiivne juurdekasv on ilmselt tingitud eeskätt sellest, et üha laiemad hulgad pürivad suuremale osasaamiskle kirjanduspärandi varasalvest. Selles seaduspärasel arenemisprotsessis oodatakse kirjandusteaduselt muuseas sedagi, et ta oleks süvenemisjanulistele raamatusõpradele juhtivaks mentoriks, kes aitaks paremini ammendada kõiki rahvuskirjanduste klassikas peituvaid rikkusi. Pole kahtlust, et nõukogude ühiskonnas massilistes tiraažides rahva kätte minevad väärtteosed kasvatavad huvi ka nende loojate biograafia, teoste saamisloole, prototüüpide jne vastu. Meie oludes on see publikupoolne nõudlus eriti tungiv nende lähis mineviku autorite suhtes, kelle monograafilise käsitlemiseni me veel ei ole ühel või teisel põhjusel jõudnud.

Seepärast oli igati tervitatav koguteose «Mälestusi Oskar Lutsust»¹ ilmumine rahvakirjaniku 80. sünnipäevaks. Raamat võlgneb oma sünni eest jänu noorema põlve kirjandusteadlaste Eerik Tedre ja Meelik Kahu initsiatii vile, kes kogumiku toimetajatena pöördusid paljude kirjaniku kaasaegsete poole. Tarbe korral kirjutati vastavaid mälestusi üles ka otse jutustajate

suust, samuti korraldati täiendava andmestiku saamiseks ekspeditsioon Palamusele. Hoolas organiseerimistöö on kandnud head vilja: autorite ja jutustajate register sisaldab sadakond nime. Seejuures on mõnevõrra kasutatud ka Lutsu kohta perioodikas varem ilmunud publitsistlikku materjali — peamiselt nende autorite sulest, kes on vahepeal manalasse varisenud (B. Linde, R. Janno, K. A. Hindrey) või kodumaalt lahkunud.

Tervitaval kombel on koguteoses kirjaniku eri elujärgudele pühendatud tähelepanu enam-vähem võrdselt, kuigi Luts ise on oma elutee esimest poolt käsitlenud «Mälestuste» kolmeteistkümnes köites. Kuid jutustades oma memuaarides endast kolmandas isikus, on autor kunstilise mõjuvuse huvides teinekord üksikuid episooide tahtlikult tihendanud, selleks kohati fantaasiatki appi võttes. Omaaegses kriitikas on näiteks kahtlusi avaldatud halastajaõe Auguste ja noore Andrese vahekorra tõepärasuse suhtes, ja ka kõnealune raamat ei anna sellele ega mitmele analoogilisele keerdküsimusele rahuldavat vastust. Siiski langeb kogumiku algusosas Lutsu noorpõlvele Palamusel, Tartus ja Rakkes rohkesti täiendavat valgust. Eriti hinnatavad on selles mõttes kirjaniku Brasiilias eluneva noorema venna Theodor Lutsu mälestused, mis pakuvad asendamatu lisamaterjali.

Kirjaniku koduümbruse lähema

¹ «Mälestusi Oskar Lutsust». Koostanud M. Kahu ja E. Teder. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 465 lk. Hind rbl. 1.38.

tundmaõppimise abil on reas kirjutustes õnnestunud täpsustada andmeid Tootsi-lugude prototüüpide kohta. Üldse on kogumiku koostajad püüdnud võimaluse piires esikohale nihutada Lutsu loomingu saamislooga seotud küsimusi.

O. Lutsu parimad noormeheaastad möödusid töörohkes apteegimiljões, mida ta on meie kirjanduses esimesena jäädvustanud. Selle perioodi kohta jagavad raamatus oma tähelepanekuid mitmed ta kolleegid. Vähe teadsime Lutsu tegevusest Tartu Ülikooli raamatukogu assistendina, nüüd jutustab sellest humoorikal viisil ta omaaegne ülemus Fr. Puksoo. Kirjaniku eraelule võimaldavad lähemalt pilku heita ta abikaasa Valentina mälestused.

Ootuspäraselt sisukalt esinevad kogumikus need vanemad kirjandusteadlased, kelle kokkupuuted Lutsuga ulatuvad aastakümnete taha. K. Mihkla on oma varem avaldatud biograafilist ülevaadet mitmeti täiendanud. Uusi aspekte aitab Lutsu uurijatele avada A. Annist. Probleemidest, millega kokku puutuvad rahvakirjaniku teoste uustrukkide redigeerijad, loeme P. Amburi kirjutusest. (Tekstoloogiliste küsimuste lahendamise vajadust Lutsugi puhul märgib ära ka kirjanik P. Rummo.) E. Siirak jagab lugejatega isiklike mälestusi Lutsu heatahtlikust suhtumisest noortesse.

Eesti teatri ajaloo seisukohalt on väga väärtuslik A. Särevi kirjutus, milles tutvustatakse Lutsu teoste dramatiseeringute saamislugu. Omal kohal on samuti nimekate näitlejate mälestused ta lavateoste käekäigust kutselistes teatrites. Arvestades aga Lutsu näidendite omaaegset osatähtsust meie väikelavade repertuaaris, oleks tahtnud lugeda ka mõne isetegevusliku näitejuhi sellekohaseid tähelepanekuid.

Rahvakirjaniku elu lõppjärgust kuuleme J. Feldbachi, K. Irdi, R. Parve, L. Tigase, J. Peegli, A. Kaalu, M. Talvesti ja mitme teisegi memuaarilisest sõnavõtust. Need kõnelevad üksmeelselt elatanud kirjamehe siirast tahtest uue ühiskonna ehitamisel aktiivselt kaasa

lüüa, kuid osutavad ühtlasi subjektiivsetele teguritele, mis selle soovi täitmist kohati pidurdama kippusid. Prof. H. Normann annab vanameistri surmaeelsest haigusloost kliinilise täpsusega ülevaate, mis oma detaililise mõjub paiguti üsna masendavalt. Samast aga kogeme siiski, et huumor ja rahulik meeolek ei lahkunud kirjanikust kuni elu lõpuni.

Pikemaid aineküllaseid kirjutusi leidub raamatus veel A. Pillilt, A. Kivistelt, A. Teppanilt jt. Kuid siinkohal tahaks tunnustavalt esile tõsta ka seda mitmekülgset materjali, mida on aidanud kokku kanda paljude lühemate mälestuskildude autorid ja jutustajad. Igaüks neist on kirjaniku eluteed hällist hauani hõlmavasse mosaiikpanoraami lisanud ka oma kivikese. Kõnealuse väljaande üheks meeldivalt uudseks jooneks ongi just julge haare kaastöölise ringi avardamisel. Paraku ei ole sellise menetluse juures küll alati suudetud vältida teatud kordumisi, mille tõttu mõned kirjanikuga seotud välised elu-olulised seigad ehk liigagi esile kerkivad, teised, rohkem sisemised tegurid aga pahatihti varju jäävad. Kaastöölise hulgas oleks tahtnud näha veel mõningaid, kes on rahvakirjaniku biograafiaga tegelnud või temaga isiklikus kontaktis olnud (F. Kauba, H. Lepik jt.).

Ulatusliku töö juures, mis juubelitähtpäevast tingitult pealegi toimus kiirendatud tempos, on tegijatel juhtunud viperusigi. Üks olulisemaid neist on läbi lipsanud K. Irdi kirjutuses, kus nooremale põlvkonnale soovitatakse veksliajandusega tutvumiseks lugeda Jaan Kärneri romaani «Vekslivõltsijad» (!). (Arvatavasti on mõeldud sama kirjaniku «Moodsat orjust», kuna Albert Kivika «Vekslivõltsija» kujutab endast rohkem «Siuru» boheemkonna pihta sihitud sapist pamfletti kui realistliku romaani.) Kommentaarides mainitakse Julius Oengot ühekülgsest ainult lasteluuletajana, kuid ta on ju kirjutanud arvessetulevaid asju täiskasvanutele. Luuletaja H. Visnapuu on meile näitekirjanikuna tähtsam kui

publitsistina, registrites aga märgitakse tema puhul üksnes viimast tegevusala. B. Linde biograafilistele andmetele oleks võinud lisada, et slaavi filoloogina tegutses ta ka viljaka tõlkijana.

Koguteose käsitamist hõlbustavad kolm registrit. Sellisena on see rikkalikult illustreeritud raamat heaks abivahendiks emakeele õpetajatele, kirjandusõhtute sisustajatele, kodu-uurijatele, ekskursioonijuhtidele Palamuse mail, eelkõige aga neile kümnetele tuhandetele Lutsu lugejatele, kelle isiklikes raamatukogudes leidub rahvakirjaniku teoseid.

Betti Alveri «Tähetunni» kõrval oli «Mälestusi Oskar Lutsust» neid raamatuid, mis kõige kiiremini raamatukaupluste lettidelt kadusid. Ergutagu kogu-

teose soe vastuvõtt «Eesti Raamatu» kirjastamisplaanide koostajaid mõtlema analoogiliste memuaarteoste vajadusele ka A. H. Tammsaare, M. Metsanurga, J. Vares-Barbaruse, A. Jakobsoni, J. Sütiste, G. Suitsu ja teiste väljapaistvate kirjanike kohta. Aeg on kiire kaduma ja koos sellega jääb iga aastaga hõredamaks nende kaasaegsete rivi, kes võiksid kadunud kirjameeste kohta veel olulist mäletada. Nüüdsete avarate võimaluste juures peame tegema kõik selleks, et vältida tulevaste põlvete kirjandusloolaste etteheiteid, nagu ei oleks me osanud õigeaegselt koguda ning kaduviku hõlmata päästa mälestusi oma suurtest sõnameistritest.

O. Kuningas

Asjalik teos esteetikast

1

Viimastel aastatel on nõukogude esteetikat edasi viinud peamiselt kitsamate probleemide monograafilised käsitlused. Nüüd jõudis leningradlase M. Kagani sulest lugeja kätte kogu esteetika süstemaatiline esitus kolmes köites¹, kus on kokku võetud senised saavutused ja püütud omalt pooltki uut lisada.

Esteetika ülesehitamise alusena nimetab Kagan kaht printsiipi: 1) tuleb haarata võimalikult täielikult kogu kaasaegset probleemistikku, 2) esteetika peab olema omavahel seotud ideede terviklik süsteem, mitte nende konglomeraat. Seega peab esteetika uurima tegelikuses esinevaid esteetilisi nähtusi ja kunstj üldisj seaduspärasusi, samuti välja töötama esteetilise kasvatus teooria. Esteetika ei tohi muutuda normatiivseks; ent ka Kanti ja romantikute anti normatiivsus pole vastu võetav; marksistlik esteetika peab kunstiloojaid veenma oma seisukohtade

¹ М. С. Каган: «Лекции по марксистско-ленинской эстетике» I—III, Л., 1963—1966.

õigsusega, püüdmata neid peale suruda. Isikukultuse nähtustega seoses mõjutab nõukogude esteetilist mõtlemist dogmatism, mis «ähvardas taassunnitada uut normatiivset süsteemi, mistõttu sotsialistliku realismi esteetika muutus ajuti millekski «sotsialistliku... klassitsismi» teooria sarnaseks.» (I, 22). Vastukaaluks seda laadi normatiivsussele asus revisionism kodanlik-individualistliku anarhismi positsioonidele, mis on teisipidi äärmuslikud.

1956. aastal alanud poleemika käigus on nõukogude esteetikas esile tulnud kolm kontseptsiooni. Nn. «loodusläheduslased» peavad kaunist looduse objektiivseks omaduseks, mis eksisteerib inimesest sõltumatult ja enne inimest. Nn. «ühiskondlased» seevastu näevad kaunis loodusliku ja ühiskondliku sünteesi, ent püüavad siiski tõestada esteetilise absoluutset objektiivsust, s.o. sõltuvust ühiskonnast kui tervikust, mitte aga üksikindiiviidi teadvusest. Viimatimainitud koolkonnaga rööbiti kujunes, ent küpseks sai alles 60-ndate aastate alguses kolmas, «objektiiv-subjektiivne» suund, mida esindab ka Kagan ja mis käsitleb

esteetilist objektiivse ja subjektiivse ühendusena, mille struktuur on dialektiline ja sisaldab endas informatsiooni nii objekti omaduste kui ka subjekti poolt neile omadustele antud hinnangu kohta. Tõde on objektile enesele kuuluvate omaduste peegeldus, nõustub see suund ning peab tõde saavutatavaks ka abstraktse arutluse teel, kaunist käsitleb aga kui suhet subjekti ja objekti vahel, mis tuleb esile üksnes meelelise kaemuse kaudu. Kui ese on minu arvates kaunis, ei saa keegi vastupidist tõestada, sest minu otsus fikseerib lisaks eseme omadustele ka minu taju iseärasused. Üks inimene suudab teist ümber veenda alles siis, kui suudab talle oma tajumisviisi mõistetavaks teha. Ka uue ajastu esteetiline teadvus ei lükka eelmist ümber, vaid lihtsalt surub selle välja. Kagan hoiatab aga suhtelise momendi absolutiseerimise eest, sest on olemas maitsenormid, milles sisalduv absoluutne moment avaldub üldinimliku kaudu.

Analüüsides esteetilise objektiivset külge, lähtub Kagan meelelise taju ja abstraktse mõtlemise erinevusest: sisu ja olemuseni jõutakse abstraktse mõtlemise kaudu, meeleline taju suudab olemust esile tuua vaid niivõrd, kui võrd see avaldub eseme vormis. Tuleb nõustuda Kantiga, et kaunis on vormi omadus, sest meeleline kaemus on suunatud just konkreetse eseme vormile; ent ilu pole sisust lahutatud eesmärgitu vormimäng, nagu arvas Kant, vormi pole üldse võimalik hinnata tema sisu arvestamata, esteetiliseks muutub vorm ainult kui antud sisule omane vorm. Esteetiline taju erinebki kõigist teistest selle poolest, et ta on suunatud antud sisu vormistatusele.

Eriti painedlikult läheneb Kagan esteetilisele reageerimisele, mille spetsiifikat iseloomustab täielik omakasupidamatus — muidu ei saakski naudingut tekitada kunstiline kujund, mille järele pole bioloogilist tarvidust. Esteetilise taju eesmärk osutub asuvaks temas eneses, ta väärtus on tajumise protsessis ja üksnes ühiskondlik-ajaloo-

lisest vaatekohast on see protsess vahendiks suurema eesmärgi saavutamisel — inimese ja ühiskonna edasiarendamisel (I, 45—46).

Niisugustel lähtekohtadel rajaneb Kagani uurimuses esteetiliste nähtuste analüüs, mis pakub aga oodatust mõnevõrra vähem. Erinevate esteetiliste nähtuste tekkimise aluseks peab Kagan (nagu muide ka «ühiskondlased») reaalse ja ideaalse kõrvutamise erinevaid viise. Kaunis ja inetu tekivad kõige üldisema iseloomuga kõrvutamisest — ideaalse ja reaalse vastavusest või mittevastavusest, kunstis on aga olukord isesugune: kauni loob siin ühelt poolt reaalse ilu peegeldumine, teiselt poolt kunstimeisterlikkus; nii vördjalliku kui ka madalat püüab kunst taastada kaunilt, et kujutamise kaunidusega nende inetust ületada.

Ülevas ja madalas tõuseb kõrvutamisel esiplaanile kvantiteet, mis mõõduvalt paisudes sunnib inimest üleva nähtuse võimsust kummardama. Religioosne ja feodaalne kunst kasutas selle omaduse ära inimese pisendamiseks, realism aga püüab avada neid võimalusi, mis inimesel tegelikult on, ja teada üleva kaudu õilistada. Nõukogude kunstile avaldas selles suhtes pitudurdavat mõju isikukultus, sünnitades poliitilise juhi suurusest moonutatud arusaamise. Pole ime, et seda eesmärki teeniv kunst eemaldus Marxi ja Engelsi poolt sõnastatud realismiprintsiipidest ning «muutus rabavalt sarnaseks kord vana-egiptuse monumentaalskulptuuriga, kord klassitsistliku maali ja luulega» (I, 76). Järelikana «ideaalse kangelase» teooriale käibib kujutus, nagu peaks sotsialistliku kunsti iga teos kehastama kangelaslikkust; tegelikult pole mõnedes kunstiliikides üleva kujutamine üldse võimalik.

Traagiline ja koomiline fikseerivad reaalse ja ideaalse kokkupõrke. Kui teoses koos ideaali kandjaga hakkab ka ideaal, on meie ees pessimistlik, kui ideaal säilib — optimistlik tragöödia. Ei tohi takistada traagilise kujutamist, nagu teevad mõned muusikakriitikud,

ja samastada seda pessimismiga. (Sama häda kummitab lastekirjanduses.) Traagilise kartmine on tegelikult «konfliktituse teooria» varjatud kuju.

Kõige tugevamaks võib M. Kagani teoses pidada üleva-madala analüüsi; mõningaid küsitavusi tekitab kauni käsitlemine; eriti loodusesemete puhul jääb domineerima mulje, nagu antaks neile esteetiline hinnang vaid ühiskondliku ideaali alusel. Kõige nõrgem on koomilisele ja traagilisele pühendatud peatükk; eriti koomilise puhul jääb vaid kukesamm «kuulsa» vormelini, mille järgi huumori ülesandeks olevat puuduste likvideerimine. Pealegi vahetab Kagan analüüsi käigus ära kunsti ja elu; järeldused traagilise kohta teeb ta tegelikult kirjanduslike kangelaste põhjal, kelle tegusid jälgitakse nagu reaalse inimeste omi. Kõrvale on jäänud need koomilised nähtused, millel ei ole tervendavat sotsiaalset ülesannet (näiteks kalambuuri) või millel pole üldse funktsionaalset sidet ühiskonnaga (loomade käitumises esinev koomiline element jne.). Ehkki optimistliku ja pessimistliku tragöödia puhul annab Kagan vastulöögi dogmaatilisele lähene misviisile, jääb tema lahendus ikkagi poolikuks. Kui pessimistlik tragöödia — näiteks Remarque'i «Läänerindel muutuseta» — tõesti nõrgestab inimest (I, 101), miks siis pole inimkond seda üle parda heitnud? Kagan ise nendib, et pessimistlik tragöödia esineb kõigi ajastute suurtel meistritel ja ka sotsialistlikus kunstis (näitena nimetab ta A. Wajda filmi «Tuhk ja teemant»). Nähtavasti toimub siingi sisu ületamine vormi kaudu — analoogiliselt inetu ületamisele kujutamise kaunidusega. (Ühekülgne lähenemine pessimistlikule tragöödiale paljude meie esteetikute poolt tuleneb ilmselt kunsti mõju ülehindamisest.)

Eriki koomilise ja traagilise vaagimisest annab negatiivselt tunda ka see, et neid kategooriaid on vaadeldud vaid ühiskonna kui terviku positsioonidelt, jättes tagaplaanile individuaalse varieerumise võimalused, mis vahel võivad ühiskondliku ja individuaalse viia

lausa vastuoluni (lihtsaim näide: mulle traagiline, teistele koomiline). Ajal, mil matemaatika on siirdunud kvantitatiivsetelt suhetelt kvalitatiivsete uurimisele, peaks esteetikagi suutma ühiskondliku aspekti kõrval avada ka individuaalses tajus valitsevaid ja seda kujundavaid konkreetseid tegureid. Süsteemi pole mahtunud ka elementaarestheetiline, mille avaldumismorme näiteks koomilise puhul on varem pikemalt käsitlenud J. Borev.

Võttes kokku esteetilisi nähtusi, väidab Kagan, et neile vastavaid esteetika põhikategooriaid ei saa olla rohkem kui kolm paari, sest sel teel on juba haaratud reaalse ja ideaalse kõik võimalikud suhted: kvalitatiivne, kvantitatiivne ja dünaamiline. See järeldus on eriti kapitaalne, ja mitte niivõrd konkreetse tulemuse seisukohalt, kui võrd metodoloogilise printsibiina. Klassifikatsiooni tagasiviimine nähtuste põhjuste või nende aluse iseärasustele võtab võimaluse meelevaldseteks manipulatsioonideks; mitmed eelnevad koonduurimused kannatasid just süsteemituse ja kategooriate vahekorra pealiskaudse põhjendatuse all.

2

Kunsti ja mittekunsti eraldamine üksnes väliste tunnuste najal osutub raskeks (eriti üleminekuvormide puhul). Seetõttu tuleb maailma kunstilist omandamist uurida tema seismise struktuuri — kujundi kaudu. Kagan näitab, et kunstilise tunnetuse aine erineb teaduse omast hoopis keerukama struktuuri poolest; selles põimub objektiiivne subjektiivsega, looduslik ühiskondlikuga, materiaalne vaimsega. Tunnetus ja hinnang, gnoseoloogiline ja aksioloogiline aspekt kuuluvad kunstis lahutamatuult ühte. Kunst püüab edasi anda nähtumuse kaudu olemust, olemus aga ei avaldu nähtumuses täielikult; et saavutada nende «maksimaalselt võimalikku kattumist», on kunstnik sunnitud tegelikkust deformeerima (II, 102). Seetõttu ei tohi kunsti käsit-

leda üksnes «peegeldusena», üksnes «tunnetusena» või üksnes «taasloomisena», vaid tuleb alati avada peegelduse ja ümberkujunduse dialektiline seos. Ei kõige täiuslikumat elulähedust ega kõige suuremat fantastikat saa eraldivõetuna hinnata ei positiivselt ega negatiivselt, vaid tuleb arvestada, mida ja kuidas teos peegeldab, millises suunas ja mis eesmärgil ta deformeerib. Peegeldamise paratamatust põhjendab Kagan hoopis nõrgemini ja vaid kujutavatele kunstidele tuginedes.

Autori kogu kunstikäsitluses tuleb taas hinnata tugevat süsteemitunnet, mis avaldub nii kunstiliikide klassifitseerimisel kui ka peatükis kunsti funktsioonidest, mida tihti esitatakse mehaanilise seguna, sidumata kunsti funktsiooni kunsti olemusega. Maaailma kunstiline omandamine on mitmeplaaniline, loominguprotsess on üheaegselt suunatud mitmele objektile: 1) peegeldatavale maailmale; 2) kunstnikule, kelle suhtumist teos väljendab; 3) kunstitarbijale, kellele teos peab edasi andma temasse kätkeatud informatsiooni; 4) teosele endale, sest sisu vajab esteetiliselt täiuslikku kehastamist. Seetõttu tuleb alati arvestada kõiki funktsioone: esteetilist, kasvatustlikku, kommunikatiivset, valgustuslikku ja hedonistlikku (naudingulist) ega tohi ühtegi neist absolutsiseerida.

Kagan kritiseerib ka marksismi klassikute mitmete seisukohtade dogmaatilisi tõlgendusi. Näiteks Lenini artiklis «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» on kasutatud terminit «parteiline», mille olemust vahel vääralt või ühekülgselt mõistetakse. Kagan selgitab, et Lenin kõneleb siin vaid proletarise kultuuri spetsiifilisest omadusest; seetõttu ei saa siit järeldada, nagu oleks kunst alati olnud kavatsuslikult parteiline. Loomingu klassisisu on tihti teadvustamata ning alles teadlik asumine tööliisklassi positsioonidele muudab kunsti parteiliseks. Ei tohi segi ajada üht teisega — seda, mis mainitud artiklis käib parteikirjanduse, s. o. publitsistika kohta, ja seda, mis Lenin rääkis ilukirjandusest. Nende problee-

mide ühendamine polnud juhuslik: ka ilukirjandus pidi muutuma parteitöö koostisosaks, ent sealjuures rõhutas Lenin kunsti spetsiifikat arvestades, et ilukirjandust ei tohi samastada parteitöö teiste vormidega, et loomingus peab säilima isiklik initsiatiiv, sisu ja vormi vabadus.

Lähtudes eelnevast, vaidleb Kagan vastu primitiivsele kujutlusele, mis arvestab rahvana (ja seega kunsti tarbijana) vaid materiaalsete hüvede tootjaid. Homeros, Newton ja Marx esindavad rahvast samal määral nagu orjad, talupojad või tööliised, sest rahva mõiste haarab marksistlikus filosoofias selle osa rahvusest, kelle tööga luuakse kõik materiaalsed ja vaimsed väärtused, s. o. ka intelligentsi. Rahvalikkus väljendab kunsti suhet masside olemise ja teadvusega. Kuna see suhe on mitmeplaaniline, siis tuleb uurida: 1) masside osa kunsti arengus, 2) kunsti osa rahva arengus, 3) mil moel kunsti peegeldub rahva elu ja kehastub rahva teadvus (III, 78—79). Mingil juhul ei tohi rahvalikkust taandada üksnes populaarsusele või üldarusaadavusele.

Kõige vähem huvitavat pakub vaadeldavas uurimuses meetodile, voolule ja suunale pühendatud osa, siin jääb Kagan tunduvalt maha kirjandusteaduse vastavatest saavutustest.

3

Juba 20-ndail aastail nõudis L. Võgotski esteetika rajamist kindlale psühholoogilisele alusele. Paraku pole nii kaugele jõutud veel tänapäevalgi ning vaidlused esteetilise ümber jäävad nähtavasti viljatuks, kuni pole appi võetud psühholoogia ja eksperimentaalesteetika. Võib nõustuda, et kauni puhul on ideaalil tohtu osa, kuid esteetilise ja psühholoogilise vahela ei tohiks püstitada vaheseina; elementaarse esteetilise elamuse võib saada ka ilma reaalse ja ideaalse kõrvutamisetä (laps, kellel objekt ja subjekt on lahutamatus ühtsuses). Tundub, et need, kes peavad

kaunist loodusesemete objektiivseks omaduseks, ei arvesta üht — kõigi inimeste meelte ehitus on rajatud ühtsetele printsiipidele; siit ka võimalikkus sarnaste fajude tekkimiseks ühesuguste mõjude puhul. Muidugi sõltub selle võimalikkuse realiseerumine konkreetsetest tingimustest, kasvatuses jne., ent see ei muuda füsioloogilist momenti sotsiaalse kõrval olematuks. Kuigi Kagan arvestab subjektiivse momendi osatähtsust, kaldub ka tema bioloogilist alahindama. Just esteetikute ühine hoolimatus taju uurimise vastu, samuti üldine segadus terminite tarvitamisel andiski 1966. aasta alguses tõuke Moskva aspirandile A. Nuikinile neljanda («subjektiivse») kontseptsiooni loomiseks. Poleemika alles algas ja ei saa veel ennustada selle tulemusi. Üks on siiski selge: eriti Kagani teos, aga ka A. Nuikini kontseptsioon andsid tugeva hoobi «loodusläheduslastele» ning õõnestasid tublisti «ühiskondlaste» positsioone. Inimene on sotsiaalne, ent mitte üksnes sotsiaalne olend, ning esteetilise struktuuri võiks vist piltlikult kujutada kummulipööratud püramiidi-

na, mille aluspunkti moodustavad bioloogiline ja füsioloogiline, ülemise, kõige laiema tasapinna aga sotsiaalne; kui vähetähtsana näiv aluspunkt ära võtta, jääb kogu tohutu konstruktsioon õhku rippuma.

Ehkki võib vaielda ka mitmetele kunstinähtustele antud hinnangute vastu (näiteks «absurdi teatrile» langetatud otsus), on vaadeldavas teoses nii uute kunstivoolude kui ka realismi hindamisel püsitud asjalikkuse piirides ning suudetud vältida kriitilise realismi loominguprintsiipide absolu-tiseerimist. Ainult sotsialistliku kunsti puhul on teaduslik objektiivsus kohati asendunud deklaratiivsusega. Mõnedki seisukohad ja tsitaadid, eriti esimesest raamatust, jõudsid viimase osa ilmumise ajaks juba vananeda. Kuna aksiooloogilise aspekti läbiõötamisel tuli autoril käia pioneeriteed, esineb süsteemis kohati vasturääkivusi, ent nendele puudujääkidele vaatamata aitab uurimus tervikuna tublisti tõsta nõukogude esteetika teaduslikku kultuuri.

J. Põldmäe

RINGVAADE

Marta Sillaots 80-aastane

Tänapäeval on raske ette kujutada perekonda, kus puuduksid raamatud, ning küllap võime ka peaaegu igalt raamatariiuililt leida mõne köite, mille ilmumine on seotud Marta Sillaotsa nimega. Kui need pole tänase juubilari aastakümnete eest ilmunud novelli- ja jutustustekogud, romaanid, esseed või muhedad Trips-Traps-Trulli lood, siis kindlasti leiame sealt M. Sillaotsa tõlgitud Rolland'i, Galsworthy, Maupassant'i, Leo Tolstoi, Turgenevi ja paljude, paljude teiste maailmakultuuri gigantide tähtteoseid.

80 aastat tagasi, 30. aprillil või 12. mail (ukj.) 1887. aastal sündis Rakke raudteejaama postiametnikul Heinrich Aleksander Reichenbachil esimene laps, kellele pandi nimeks Marta. Vanima tütre lapsepõlveaastad möödusid peamiselt arvukate väikeste õdede-vendade hoidmisega. Peagi koliti Tallinna, kus tulevane kirjanik õppis aastail 1895—1904 kõrgemas tütarlastekoolis. Kuigi «Töchterschules» valitsesid kadaklik meel ning saksa ja vene keel, huvitus Marta Reichenbach, tänu oma vanematele, eestikeelsest kirjavarast. Kodus räägiti palju Eduard Vilde teostest ja kui «Postimehe» joone all hakkas ilmuma «Külmale maale», luges seda erakordse õhina ning kaasaelamisega ka väike Marta, kellele nüüdsest alates kujuneski üheks lemmikautoriks Vilde. Koolis äratas ta tähelepanu oma kirjanditega, mida sageli klassis ette loeti.

Pärast kooli lõpetamist sooritas M. Reichenbach 1905. aastal vajalikud eksamid Tallinna Nikolai Gümnaasiumis ning sai koduõpetaja kutse. Viis aastat (1907—1912) töötas ta õpetajana mitmes Tallinna algkoolis.

«Kuidas teist kui pedagoogist sai ajakirjanik ja kirjanik?» usutleme M. Sillaotsa.

«Olen lapsest saadik olnud kiindunud raamatutesse ja lugesin mitmes keeles ääretult palju kirjandust. 14—15-aastaselt olid mul loetud «Mahtra sõda», «Sõda ja rahu», peaaegu kogu Turgenevi looming ja palju-palju muudki. Juba 13-aastaselt hakkasin päevikut pidama.

Seal polnud ainult südamepuistamisi, vaid peamiselt teatrimuljed, mõtted ja arvamused loetud raamatuist. See oli nagu teatud eeltööks hilisemate arvustuste ja essee kirjutamiseks. Õpetajana huvitusin pedagoogika probleemidest ja laste psühholoogiast. Koolis tehtud märkmetest kasvasidki välja esimesed artiklid («Laps ja loodus», «Vaba kool» jt.) ning lühijutud laste elust, mis alates 1910. aastast hakkasid ilmuma «Postimehes», «Eesti Kodus» jt. väljaannetes. Minu päris esimene trükmusta näinud artikkel oli kirjutatud esperanto keeles ja see ilmus 1908. aastal ajakirjas «Estlanda Esperantis-to».

Juba veelgi varem, 1907. aastal avaldas M. Sillaots «Rahvalehe» lisas «Lõbus ajaviide», «Perekonnalehes» jm. oma esimesed tõlked (aafrika legend «Kuidas surm maa peale sai» ja katkendeid G. de Maupassant'i ning É. Zola teostest).

«Postimehes», hiljem ka «Päevalehes», «Tallinna Kodus» jm. ilmusid M. Sillaotsa artiklid, vested ja psühholoogilise kallakuga novellid (näiteks «Elga» — «Postimehe» lisas 1912). Oma ilukirjanduslikke töid ja tõlkeid hakkas M. Reichenbach järjekindlalt avaldama M. Sillaotsa nime all, valides oma saksapärase perekonnanime asemel pseudonüümiks ema lapsepõlvkodu nime.

Kuigi 1912. aastal pakuti M. Reichenbachile inspektrissikohta Tartu ja Otepää gümnaasiumidesse, otsustas ta loobuda küllaltki tasuvast pedagoogitööst ja hakata endale ülalpidamist teenima hoopis vaevalisemal viisil — vabakutselise ajakirjanikuna ning kirjanikuna. M. Sillaots oli meil üks esimesi vabakutselisi lüteraate.

M. Sillaotsa esimeseks ilukirjanduslikuks teoseks on «elulookirjelduslikud katsed» «Algajad» (1912), mis sisaldab kolm aastail 1909—1910 kirjutatud psühholoogilist jutustust noorte elust.

Märksa rohkem tähelepanu ja vaidlusi äratas üks esimesi eesti intelligentsiromaane «Anna Holm» (1913).

Teoses leiduvad teravad pisted tolle- aegse jõukama ja peenema kihi aad- ressil kutsusid esile kodanlike ring- kondade meelepaha. Psühholoogilise analüüsina pakub «Anna Holm» huvi tänapäevalgi.

Kogusse «Lapsed» (1914) on koonda- tud peamiselt «Postimehes» ilmunud lühipalad. Need, täiskasvanuile mõel- dud lood lastest, äratasid tähelepanu eelkõige huvitavate elupiltide ning pe- dagoogilise suunitluse poolest. Autor kutsus lapsi mõistma ja näitab, kuidas tarbetu karmus jätab raskeid jälgi mudilaste hinge. «Laste» kasvatuslik mõju osutus suuremaks teose kirjan- duslikust mõjust.

Sillaotsa esimeste teoste tugevamaks küljeks oli omapalgeline ja viimistle- tud stiil ning huvi psühholoogiliste probleemide vastu.

Tasemelt märksa ebaühtlasem on «Kodukäijad» (1921), mis sisaldab aastail 1912—1918 ajakirjanduses avalda- tud töid. Pärast Fr. Tuglase võrdlemisi kriitilist hinnangut «Kodukäijatele» loobus M. Sillaots pikemaks ajaks ilu- kirjanduslikust loomingust, tegeldes kriitikuna ning tõlkijana.

Alles 1937. ja 1938. a. ilmuvad M. Sillaotsa uued teosed — psühholoogili- sed romaanid «Viiskümmend» ja «Neli saatust». Esimese teose algusosas leiame huvitavaid lehekülgi käesoleva sa- jandi alguse Tallinna miljööst. «Nelja saatust» pidas O. Urgart üheks pari- maks 1938. aastal ilmunud psühholoogi- liseks romaaniks.

Märkimisväärne koht on M. Silla- otsal meie lastekirjanduses. Ta on suure huviga jälginud laste elu, teinud selle kohta märkmeid ja tähelepane- kuid. Elevust tekitas ta lõbus laste- raamat väikeste kolmikute seiklus- test — «Trips, Traps ja Trull» (1935). Siin on autor osanud mudilaste vaate- nurgast näha ja lastepäraselt ning küt- kestavalt pajaatada kolme venna lusta- katest seiklustest ja äpardustest. 1930- ndate aastate üks paremaid väikelaste- raamatuid «Trips, Traps ja Trull» sai laste hulgas kiiresti populaarseks. Teo- se menu õhutas M. Sillaotsa kolmikute seiklusi jätkama ja peagi ilmusid «Trips, Traps ja Trull Tartus» (1936), «Trips, Traps ja Trull Haapsalus» (1937) ja «Trips, Traps ja Trull saavad sõbra» (1938). Kindlasti pakuksid Trips- Traps-Trulli lood mõnusat lugemisvara tänapäevagi lastele.

Teistest lasteraamatutest pälvivad tähelepanu kolme uue peategelasega «Matkamehed» (1938), mis on ilmunud ka soomekeelses tõlkes, ning elamuslik lugu loomadest «Armi ja vana vares» (1940).

M. Sillaots on olnud väga viljakas kirjanduskriitik, kelle sulest on ilmu- nud «Loomingus», «Eesti Kirjanduses», «Eesti Naises», «Aos» ja arvukates ajalehtedes mitusada arvustust ning artikleid nii eesti kui ka teiste maade kirjanikest. M. Sillaotsa artiklite üheks lemmikteemaks oli naistegelaste psüh- holoogia. Ta publitsistikas leiame kir- jutusi Ed. Vilde, A. H. Tammsaare, A. Kitzbergi ja Fr. Tuglase kõrval A. Gailitist, A. Jakobsonist, J. Kärne- rist, O. Lutsust, M. Metsanurgast, A. Mälgust, R. Rohust, R. Sirgest jt. meie sõnameistritest ning A. France'ist, R. Rolland'ist, S. Lagerlöfist, S. Undsetist jpt. välismaa kirjanikest. Eri raamatu- na on ilmunud neli esseed ja uurimust: «Eduard Vilde naistüübid» (1925), «A. Kitzbergi toodang» (1925), «A. H. Tammsaare looming» (1927) ja «Ro- main Rolland» (1940). Esimesed kolm olid oma aja kohta küllaltki arvestata- vad teosed, mis olid määratud laiemale lugejaskonnale. Praegustki nõudlikku kirjandussõpra suudab päris hästi ra- huldada «Romain Rolland», teos, mis pärast sõda on ilmunud soomekeelses tõlkes ja mille uuesti väljaandmisele tasuks meie kirjastustel tõsiselt mõelda.

Aastakümnete jooksul on M. Silla- ots tõlkinud peamiselt prantsuse, ing- lise, vene ja saksa keelest üle 50 teose, mille hulgas on palju maailmakirjan- duse šedöövreid. M. Sillaots on suutnud hästi edasi anda erinevate autorite stiili omapära. Eriliseks saavutuseks võib pidada R. Rolland'i «Colas Breug- noni» ja «Jean Christophe'i» tõlkeid, mille keel on nõtk, rikas ja originaali- lähedane. Esiletõstmist väärivad sa- muti Th. Manni «Võlumägi», Ch. Dic- ckensi «David Copperfieldi elulugu» ja «Pickwick-klubi järelejäänud paberid», J. Galsworthy «Forsyte'ide saaga», R. Martin du Gard'i «Perekond Thibault» I, G. Flaubert'i «Madame Bovary» ja I. Turgenevi «Valitud jutustused».

Praegu kirjutab Marta Sillaots oma memuaare, mis sisaldavad huvitavaid episoode arvukatest kokkupuudetest nimekate kultuuritegelastega.

E. Teder

Eesti NSV Kirjanike Liidus

Kirjanike Liidu juhatuse presiidiumi koosolekul 4. aprillil vahetati mõtteid kandidaatide üle, keda Eesti NSV preemiastele esitada. Küsimuse lõplik otsustamine jäeti juhatuse pleenumi hooleks.

Elavaid mõttevahetusi tekkis seoses eelseisva üleliidulise kirjanike kongressile ettevalmistamisega. Peeti soovitavaiks, et meie vabariigi delegaatidest esineks kongressil sõnavõtuga L. Remmelgas.

28. aprillil toimus Eesti NSV Kirjanike Liidu partei-algorganisatsiooni lahtine koosolek. Arutati ajalehe «Sirp ja Vasar» tööd ja plaane juubeliaastal.

Informatiivse ettekandega esines toimetaja K. Uibo. «Sirbil ja Vasaral» on kavas avaldada mälestusmaterjale revolutsioonipäevilt, kommunistide võitlusteedelt, reportaaze revolutsiooni hällist — Leningradist, katkendeid revolutsiooninainelistest kirjandusteostest jpm. Sõnavõtjad (N. Andresen, E. Maasik, L. Hiedel, V. Gross, A. Hint, M. Laosson jt.) märkisid, et «Sirbi ja

Vasara» käesoleva aasta numbrites on ilmunud mitmeid häid kaastöid P. Rummo, L. Remmelga jt. sulest, sellist materjali peaks olema rohkemgi ja pidevamalt. Avaldatud kaastöö on enamikus kvaliteetne, rahuldab nõudlikumatki lugejat. Trafaretti ja provintslitku kitsust tuleb aga eriti vältida juubeliaasta materjalides.

*

Veel enne, kui seesinane ajakirjanumber lugeja käte vahele jõuab, paikivad mitu kanget ja mitu vähemkanget kirjameest oma kevadised reisi-kohvrid ja asuvad teele Moskva poole — kirjanike üleliidulisele kongressile. Üheksal nende hulgas — L. Prometil, P. Kuusbergil, L. Remmelgal, R. Sirgel, R. Titovil, J. Smuulil, J. Semperil, A. Hindil, P.-E. Rummol — on taskus austav (ja kohustav!) delegaadimandaat. Viimaks ometi toimub kongress, mida nii kaua ja hoolsalt on ette valmistatud. Mis kongress tulu toob, sellest loodame teatada edaspidi.

Auhindamine Alatskivil

29. aprillil kuulutati Alatskivi Keskkooli saalis välja järjekordne Juhan Liivi luuleauhinna laureaat. Zürii, millesse kuulusid Fr. Tuglas (esimees), H. Siimisker, A. Sang, A. Hint ning J. Eilart, leidis üksmeelselt — seekordse autasu pälvib üldrahvalikult hinnatud ja armastatud vanema luulepõlvkonna esindaja Betti Alver.

Auhinna määramise võtmeks sai nimiluuletus poetessi vastseimast värsi-

kogust «Tähetund». See on sügav luuletus inimese inimlikest väärtustest, eneseteadmisest ja eneseksjäämisest, püümisest elu ekslemises ning heitlemises.

Autasu määramisele aitasid soodsalt kaasa ka liiviliku elendid Betti Alveri reas varasemates teostes, ning poetessi tähelepanuväärne saavutus luuletõlkijana — A. Puškini värsromaani «Jevgeni Onegin» ümberkristalliseerimine eesti keelde.

Tähtis kultuurisündmus

Aprilli lõpunädalal tulid eesti kunstnikud oma 13. kongressile. Kolm aastat on toonud kunsti palju uut — värskaid mõtteid ja erinevaid käsituslaade, noorte kunstnike eksperimenteerivat vaimu ja vanemate meistrite küpsemaid, sageli niisama aktiivseid loominguavaldusi. On tunda loomingulist pinget, uute väärtuste tekkimist. Selle juures lööb peamise tendentsina läbi — mitte objektide, vaid kunstniku muljete, mõtete, tunnete reaalsus, ümbritseva maailma süvenenud interpreteerimine, ja seda mitmesuguste kujundite süsteemide kaudu.

Tulemustele annavad kujuka hinnangu ka arvud: kakssada näitust ja miljon vaatajat aastas. Pluss esinemised vennasvabariikides, välismaal ja suureulatuslikult ning edukalt Moskvas toimunud Balti vabariikide juubelinäitusel.

Kõike seda kajastasid kongressi aruandekõne ja sõnavõttud, mis ei piirdunud esindusliku fassaadi tutvustamisega, vaid süvenesid kriitiliselt mitmetesse ilmselt murettekitavatesse või vaieldavatesse nähtustesse. Peakõneaineks kujunesid: meie tänapäeva kunsti arengusuunad, noore põlvkonna taot-

lused, kunstikriitika ja -teooria osa uute nähtuste hindamisel, kunsti ja arhitektuuri süntees jm. Loominguliste küsimuste kõrval käsitleti asjalikult

ja konstruktiivselt kunstielu organisatsioonilist külge, kunsti laiemat tutvustamist, kunstnike töötingimusi jne.

1967. a. Lenini preemiad

V. I. Lenini mälestuspäeval kuulutati välja selle aasta Lenini preemia laureaadid. Kirjanduse ja kunsti valda töid kuulsust poeet Mihhail Svetlov raamatuga «Viimaste aastate värvid» ning varemgi populaarsete rahvakunstnikena tuntud helilooja Kara Abulfaz-oglo Karajev, kes

kirjutas muusika balletile «Kõue rada», NSV Liidu Riikliku Akadeemilise Rahvatantsuansambli juht ballettmeister Igor Moissejev (1965. a. kontserdiprogrammi eest), maalisarja «Uued kvartalid» looja Juri Pimenov ja Vahtangovi-nimelise teatri näitejuht Ruben Simonov.

Noored poeedid Moskvast

17. aprillil kogunes Moskvasse hulk silmapaistvaid noore põlve luuletajaid kõigist vabariikidest. Algasid üleliidulised noorte luulepäevad. Eestit esindas P.-E. Rummo.

Kokkutulek kuulus nõukogude kirjanike IV kongressi eelsete ürituste programmi. Tehti kokkuvõtteid ja järeldusi luule arengust kahe kongressi vahelisel perioodil.

Luulefoorumi osavõtjail oli kohtu-

misi mitmete staažikate kirjanikega. Kirjanike Liidu sekretäridega, juhtivate toimetusetöötajatega ajalehtedest, ajakirjadest ning kirjastustest. Noorte luulet avaldati laialdaselt perioodikas, loeti avalikel esinemistel. Ajakiri «Znamja» pühendab noorte luulele ühes tulevases numbris märkimisväärse osa.

Tekkis mõte muuta sellised noorte luulepäevad iga-aastaseks kombeks.

Vastukaja Kreutzwaldi päevadele

Läti NSV Kirjanike Liidu ajakiri «Karogs» tutvustas aprillinumbris meie Fr. R. Kreutzwaldi päevi, mis toimuvad traditsiooniliselt iga aasta lõpul. Kümne aasta jooksul on neil päevadel esitatud kokku 61 teaduslikku ettekannet, neist 35 muuseumi teaduslike töötajate poolt. Paljud ettekanded on hiljem leidnud trüki avaldamist. «Sel

teel on Kreutzwaldi päevad kujunenud üheks vabariigi kirjanduselu stimuleerijaks ja ühtlasi ülevaatuks, millest võtab arvukalt osa ka üliõpilasi ja teisi asjahuvilisi,» konstateerib «Karogs». Artikli lõpul soovitatakse niisuguse traditsiooni loomist ka Riia J. Rainise nim. Kirjandusmuuseumile.

Kirjandus ja kool

Läti Kirjanike Liidu ühel juhatuse istungil arutati kirjanduselu üht tihtipeale unarusse jäävat ja unenema kipuvat sõlmpunkti. Nimelt kirjanduse õpetamist koolitunnis. Koos olid nii kirjanikud kui ka õpetajad ning haridusministeeriumi töötajad (eesotsas haridusministri asetäitjaga). Kavandati kirjanike ning kirjandusõpetajate konkreetse koostöö võimalusi juhtmõttega: õpetada kirjandust tähendab õpetada noort inimalget mõtlema.

Mõtlemise õpetamisega ei tohi hilineada, mõtlemist tuleb hakata õpetama

juba aabitsaeast. Aabits ise peab seda võimaldama, peab pakkuma esimesed ettekujutused elust, emakeele ilust, andma esimese tõuke iseseisvaks mõtlemiseks.

Kaua pidid kehva aabitsat veerima moldaavia lapsed. See pani kahel noorel kirjanikul — S. Vangelil ning G. Vierul — südamed valutama ja nad hakkasid tegema uut aabitsat. Nad püüdsid aabitsat lähendada kirjandusele, anda tekstidele emotsionaalset kasvatavat sisu, virgutada laste kujundlikku mõtlemist. Tekstid on vabad pealetükkivast õpetlikkusest, lapsele on

jäetud oma järelduste tegemise võimalus. Võimalus ise mõelda. Haridusministeeriumi erikomisjon uuris käsikirja ning andis kirjanike tööle kõrge hinnangu.

C. R. Jakobsoni kuulsad kooliraamatud on meie uhkus. M. Kampmakkelle sajandat sünnipäeva sel aastapoollel tähistasime, oli teine korüfee. Agajärglased?

Rahvusvahelised kohtumised

Viimaste kuude suurimateks rahvusvahelisteks kirjanduslikeks kogunemisteks olid kahtlemata Aafrika ja Aasia kirjanike III konverents Liibanoni pealinnas Beirutis ning Euroopa Kirjanike Ühenduse sessioon Roomas. Beirutis kõlas imperialismi ja neokolonialismi vastane meeoleolu, kahe kontinendi kirjanike omavahelise solidaarsuse mõte. Rooma kutsus arutama eelkõige Euroopa asju, euroopa kirjanduse probleeme ja ülesandeid.

Mõlemast üritusest võtsid osa ka nõukogude literaadid. Suurt huvi nõukogude kirjanduse vastu tuntj Roomas. Mõneti oli huvi sensatsiooniline, seotud selle kriitikaga, mis hiljaaegu «Novõi Mirile» osaks sai. Ulatuslikus intervjuus (ajalehes «Unità») rääkis «Novõi Miri» peatoimetaja A. Tvardovski oma arusaamistest kirjanduskriitika ja kirjanduse kohustest.

Tutvustatakse sorbi kultuuri

Saksa Demokraatliku Vabariigi Kirjanike Liidu ajakiri «Neue deutsche Literatur» pühendas oma tänavuse märtsinumbri sorbi vähemusrahvuse kirjandusele. Väljapaistvate sorbi sõnameistrite J. Brézani ja M. Nowak-Neumanni teoste kõrval sisaldab number ka noorema põlve prosaistide, näitekirjanike ja luuletajate J. Kochi, P. Völkei, K. Lorenci, P. Mahlingu, Marja Mlynkova, Hanža Bjenšova jt. uudisloomingut. Sorbi kirjanduse tänapäevaseid arenemisprobleeme valgustab pikemas artiklis J. Krawža.

Huvitava ülevaate sorbi keele ja kultuuri tutvustamisest Nõukogude Liidus annab samas Lvovi ülikooli slavistikadotsent K. Trofimoviš. Sorbi keelt käsitlevaid spetsiaalseid uurimusi on oma toimetistes avaldanud Frunze, Samarkandj ja Kiievi ülikool. Võrdlemisi rohkesti leiame sorbide kohta materjale valgevene ajakirjandusest.

Ukraina NSV-s on sorbi kultuuri uurimise keskuseks kujunenud Lvov. Sealse ülikooli slaavi filoloogia kateedri eestvõttel on valmimas sorbi-vene sõnaraamatu käsikiri, mis hõlmab ca 35 000 sõna. Kateedri õppejõud koostasid ka sorbi kirjanduse õpiku. Sorbi keel kuulub siin tulevaste slavistide kohustuslikku õppeprogrammi. Lvovi ja Kiievi kirjanduslikes ajakirjades ja ajalehtedes ilmub üsna pidevalt sorbi autorite teoseid, mille tõlkijateks on Lvovi slavistid. Oma kaasabi sorbi kirjanduse tutvustamisel ei ole keelanud ka Lvovi oblasti raamatukogud, korraldades selleks vastavaid kirjandusõhtuid jne.

Illustreeritud on ajakirja kõnealune erinumber reproduktsioonidega sorbi kunstnike töödest. Nii võimaldab see küllaltki mitmekülselt pilku heita selle väikerahva kultuurile ja ta sidemetele sugulasrahvastega Nõukogudemaal.

Marksistliku raamatu näitus-müük

Tänavune Pariisis Mutualité saalis korraldatud marksistliku raamatu näitus-müük marksismi ideede populariseerimiseks oli pühendatud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäevale. Näitus-müügi ajaks ilmusid trükist mitmete perioodiliste väljaannete erinumbrid ja uued raamatud. Uudisteosena müüdi Jacques Duclos' raamatut «Oktoober 1917, nähtuna

Prantsusmaalt», mis annab ajaloolise läbilõike ühest ajajärgust ja ühtlasi ühe võitleja elukäigust. Raamat heidab valgust Prantsusmaa Kommunistliku Partei kujunemisele, näidates, missugust osa selles etendasid Oktoobrirevolutsioon ja III Internatsionaal. Raamatu lõpus teeb Duclos kokkuvõtteid sotsialismi ideede võidukäigust möödunud viiekümne aasta jooksul.

Prantsusmaa Kommunistliku Partei Keskkomitee peasekretäri Waldeck Rochet' äsjailmunud raamat «Marksism ja teed tulevikku» esitab aasta tagasi toimunud PKP KK pleenumil ideoloogiat ja kultuuri küsimuste diskussiooni tehtud järeldusi. Waldeck Rochet rõhutab, et «konkreetses situatsioonis konkreetne analüüs» on marksismi hingeks, edasiarengu tagatiseks. Prantsusmaa Kommunistliku Partei poliitika teooriat ja praktikat analüüsides toobki ta näite, kuidas katoliiklaste kaasa-tõmbamine võitluses tööliste õiguste ja demokraatia eest aitab neid eemaldada poliitilise reaktsiooni mõjusfäärist, mille tagajärjel katoliiklased lakkavad olemast reaktsiooni reserviks. Pahempoolsete jõudude tugevnemisele Prantsusmaal on kaasa aidanud prantsuse kommunistide praegused seisukohad niisugustes küsimustes, nagu rahulik üleminek sotsialismile, mitmeparteilise probleem jt. «Marksism ja teed tulevikku» äratav lugejais huvi aktuaalsete probleemide käsitlesega.

Näitus-müügi puhuks ilmus Maurice

Thorezi Instituudi väljaandel kollektiivne uurimus «Prantsusmaa liikumine sotsialismile». Teoses käsitletakse Prantsusmaa Kommunistliku Partei võitlust demokraatia ja sotsialismi eest. Uurimus kõneleb neist olulistest muudatustest, mis iseloomustavad Oktoobrirevolutsiooniga alanud epohhi, käsitleb imperialismi vastuolusid ja monopolistliku kapitalismi põhijooni, annab ajaloolise ülevaate demokraatia võitlustest ning neist iseärasustest, mida on etendanud prantsuse ühiskonna elus rahvamasside ja parlamentarismi traditsioonide osa. Aktuaalsetel probleemidel peatudes osutab teos perspektiividele, mida avab prantsuse kommunistide koostöö sotsialistide ja teiste pahempoolsete parteidega võitluses sotsialismi eest.

Poliitilise ja teoreetilise kirjanduse kõrval oli näitus-müügil võrdväärne koht antud ilukirjanduslikele teostele.

Tänavusest marksistliku raamatu propageerimise päevast võttis osa erakordselt palju külastajaid-ostjaid.

Berta Lask

Berta Lask, kes suri käesoleval aastal Berliinis, oli saksa vanema põlve sotsialistlik kirjanik. Ta sündis 17. novembril 1878 Wadowices Galiitsias vabrikandi perekonnas ja sai kodanlik-humanitaarse kasvatuse. Esimese maailmasõja päevil ühines Berta Lask töö-lisklassiga ja aastal 1923 astus ta Saksamaa Kommunistlikku Parteisse. Kahekümnendail aastail kirjutas ta rea jutustusi, luuletusi ja draamasid. Tema tuntumad draamad «Leuna» (1921) ja «Thomas Münger» (1925) keelati Weimari vabariigi klassikohtu poolt. Aastal 1924 ilmus Berta Laski sulest noorsooraamat «Lendaval hobusel läbi aegade» — pildid aastatuhandete klassivõitlusest. Tema poliitiline revüü «Mürkgaasudu Nõukogude Venemaa kohal» (1927) oli protestiteoseks uue sõja ettevalmistuste vastu.

Berta Lask oli Proletaarsete-Revolutsiooniliste Kirjanike Liidu üheks asutajaliikmeks, aktiivselt tegi ta kaas-

tööd sotsialistlikele ajalehtede-ajakirjadele ja oli tegev töölisteatriis. Aastal 1933 vangistati kirjanik fašistide poolt.

Pärast vabanemist läks tal korda emigreerida Nõukogude Liitu. See riik sai talle paljudeks aastateks uueks kodumaaks. Nõukogude Liidus anti välja miitu kogu Berta Laski jutustusi, nende hulgas «Noored kangelased» (1934) ja «Kolbenau must lipp» (1939). Sellel maal pani Berta Lask kirja ka oma romaanitrioloogia «Vaikus ja torm» («Ekslemine ja otsingud», «Vaikus ja torm», «Suur võitlus»). Autor annab trioloogias ulatusliku pildi ühiskondlikest suhetest ja klassivõitlusest Saksamaal mitme aastakümne kestel enne fašistide võimuletulekut. Kirjanik saabus kodumaale tagasi aastal 1953 ja trioloogia ilmus seal kaks aastat hiljem. Seejärel ilmusid tema reportaažid saksa töölisnoorte võitlusest — «Otto ja Else».

Sisukord

K. Polli		I. Linnat	
Sümfoonia (Õli)	641 ees	Haanja tee (Süsi)	739
P. Haavaoks		A. Ehin	
Roheline rüpp	643	Lõpmatus	741
Pärlijõgi	644	C. Sandburg	
** (Kaks kõhna kätt...)	644	Neli prelüüdi tuule mängu-	
L. Tiitsmann		kannidele	742
Kiri	646	Rahvas elab edasi	744
B. Alver		H. Haberman	
Ebaöö	659	Tagasi- ja edasivaatamisi	746
Kuristikulill	659	M. Kesamaa	
Tuju	660	Mulle õeldi	756
A. Beekman		Nägemisest	757
Valgete vareste parv	663	Nelja tuule all	757
A. Keerend		Stepp. Kümne aasta eest	758
Armastajad (Värviline linool-		V. Alttoa	
lõige)	689	Juhan Smuuli dramaturgiast	760
J. Kruusvall		J. Šumakov	
** (Varsti emad meid jätavad		Severjaninit meenutades	771
maha)	717	V. Mälk	
** (Kala ujub vees)	717	Ühest revolutsioonipäevade	
** (Ma magan siin miilide		laulust	777
taga)	718	U. Tonts	
E. Niit		Antikangelase romaan	782
See maa	719	E. Mallene	
Tali	720	Kersti Merilaasi optimism	785
Otsida iseend	721	O. Kuningas	
** (Jaaniõllede lõkked on		Panoraam populaarsest sõna-	
kustunud)	721	meistri	787
Ma tundsin kahte suurt kivi	722	J. Põldmäe	
Tuulerattad...	723	Asjalik teos esteetikast	789
O. Tooming		Ringvaade	793
Mets, loomad ja inimene	724		

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve,
Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov,
Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 8. IV 1967. Trükkimisele antud 29. IV 1967. Trükiarv 10 700.
Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis.
Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 13,80. MB-01058. Tellimise nr. 1069.
Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 5, mai 1967. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лооминг» («Творчество»)

№ 5, май 1967

50 коп.

Индекс
78174